

Numizmatička zbirka: vodič

Dukat, Zdenka; Mirnik, Ivan

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2004**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:300:251099>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-03**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU
NUMIZMATIČKA ZBIRKA
VODIČ

Ilustracija na naslovnici:

Atenska tetradrahma, 6.-5. st.pr.Kr.

(s urezom kojim se provjeravala vjerodostojnost kovine).

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU
TRG NIKOLE ŠUBIĆA ZRINSKOG 19
HR - 10000 ZAGREB
Vodiči - 1

Nakladnik

Arheološki muzej u Zagrebu

Za nakladnika

Ante Rendić-Miočević

Urednica

Zdenka Dukat

Autori tekstova

Zdenka Dukat i Ivan Mirnik

Lektor

Marko Grčić

Fotografije

Filip Beusan

Grafičko oblikovanje

Zdenko Zadravec

Oblikovanje naslovnice

Filip Beusan

Priprema i tisak

BIROTISAK d.o.o.

Naklada (hrvatsko izdanje)

1000 primjeraka

Adresa nakladnika

Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
HR - 10000 Zagreb

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 904:737.1>"652/653"
069(497.5 Zagreb) .51:737.1>(036)

DUKAT, Zdenka
Numizmatička zbirka : vodič / Zdenka
Dukat i Ivan Mirnik. - Zagreb : Arheološki
muzej, 2004. - (Vodiči Arheološkog muzeja
u Zagrebu ; 1)

ISBN 953-6789-07-8

1. Mirnik, Ivan
I. Arheološki muzej. Numizmatička zbirka
(Zagreb) - Vodič

440123083

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU

ZDENKA DUKAT I IVAN MIRNIK

NUMIZMATIČKA ZBIRKA
VODIČ

ZAGREB, 2004.

SADRŽAJ

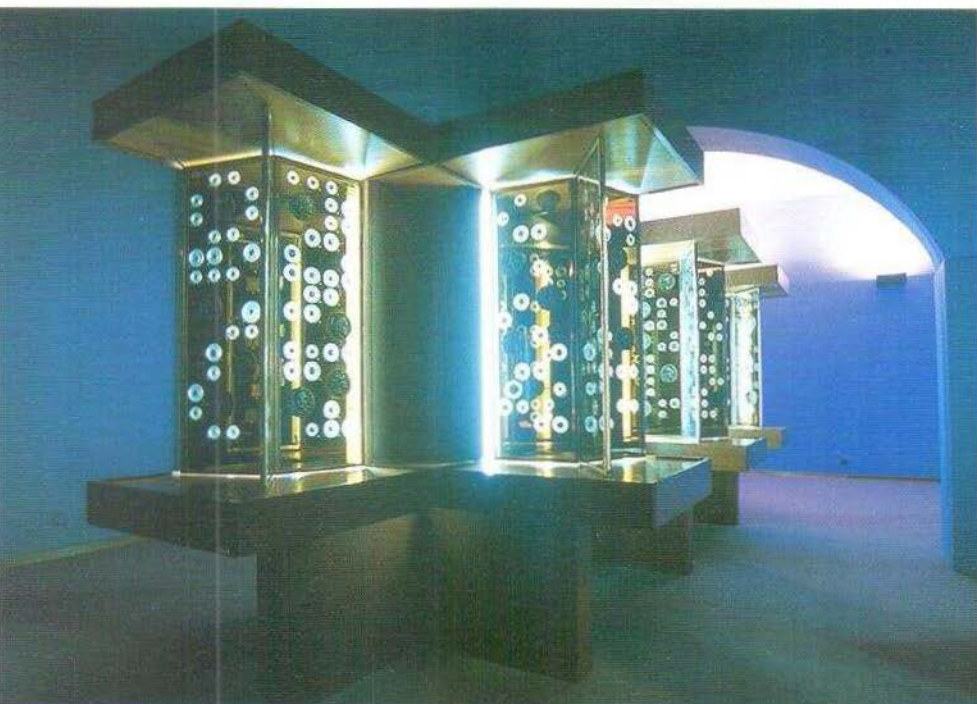
PREDGOVOR	7
UVOD	11
GRČKI NOVAC	
1. ITALIA, SICILIA	23
2. MACEDONIA, THRACIA, PAEONIA	27
3. THESSALIA, EPIRUS, ACARNANIA, AETOLIA, LOCRIS, PHOCIS	32
4. BOEOTIA, ATTICA, CORINTHUS, PELOPONNESUS, CRETA	36
5. ASIJA, BOSPORUS - IONIA, CARIA	42
6. ASIJA, AEGYPTUS, ZEUGITANA	46
7. GRČKO - ILIRSKI NOVAC	50
8. GRČKO - ILIRSKI NOVAC	55
9. KELTSKI NOVAC	59
RIMSKI NOVAC	
10. NOVAC RIMSKÉ REPUBLIKE	62
RIMSKO CARSTVO	
11. AUGUSTUS - VITELLIUS	65
12. VESPASIANUS - AELIUS	70
13. ANTONINUS PIUS - PESCENNIUS NIGER	75
14. CLODIUS ALBINUS - IULIA MAESA	79
15. ALEXANDER SEVERUS - PHILIPPUS II	83
16. TRAIANUS DECIUS - SALONINUS	87
17. MACRIANUS - MAGNIA URBICA	92
18. DIOCLETIANUS - LICINIUS	97
19. CONSTANTINUS I - IULIANUS II	101
20. IOVIANUS - IULIUS NEPOS	105
21. RIMSKÉ CARSKÉ KOVNICE	109

BIZANTSKO CARSTVO	
22. BIZANTSKI NOVAC	117
SREDNJI I NOVI VIJEK	
23. KOPNENA HRVATSKA	120
24. DRŽAVE JUŽNIH SLAVENA U SREDNJEM VIJEKU	124
25. DUBROVAČKA REPUBLIKA	127
26. JADRANSKA HRVATSKA	131
27. UGARSKA I MLECI	135
MEDALJE	
28. TALIJANSKE MEDALJE XV. I XVI. ST.	139
29. STARIJA HRVATSKA MEDALJA	144
30. HRVATSKA MEDALJA 1895.-1900.	148
NOVČANI SUSTAVI	154

PREDGOVOR

Pojava prvoga u novoj seriji vodiča po zbirkama Arheološkoga muzeja u Zagrebu nesumnjivo je značajan događaj u ukupnom djelovanju te ugledne muzejske ustanove. Premda je Muzej jedan od izravnih izdanaka nekadašnjega Narodnoga muzeja, najstarije zagrebačke muzejske institucije, osnovane 1846., dosadašnja praksa pokazuje da su publikacije takvoga karaktera ipak bile razmjerno rijetke. Razloge bismo možda trebali sagledavati i u činjenici što su tijekom gotovo stotinu i šezdeset godina postojanja samo povremeno javnosti bili dostupni stalni postavi svih muzejskih zbirki. Rijetki su primjeri, nazovimo ih tako, »klasičnih» vodiča po muzejskim izložbenim postavima poput, primjerice, vodiča po izložbama Egipatske, odnosno Pretpovijesne zbirke, objelodanjenima 1979. i 1980. Oba spomenuta izdanja tiskana su u povodu otvorenja obnovljenih izložbenih postava, u seriji koja, nažalost, nije kompletirana izdavanjem vodiča preostalih muzejskih zbirki - Antičke, Srednjovjekovne, kao i one, na neki način specifične te stoga vjerojatno i najzahtjevnije, Numizmatičke zbirke.

Svakako ne bismo mogli smatrati slučajnim što se u ovom trenutku, kao prvi u novopokrenutoj seriji muzejskih vodiča, pojavljuje upravo vodič po muzejskoj Numizmatičkoj zbirci. Potrebno je istaknuti da je riječ o zbirci koja nije samo brojem najveća nego je i najznačajnija među zbirkama takvoga sadržaja u Hrvatskoj, a ujedno je i među većim europskim i svjetskim numizmatičkim zbirkama. Prvi put predstavljena je bila javnosti 1978. u zanimljivom izložbenom postavu što ga je osmislio i realizirao Josip Ladović. Osebjunim likovnim rješenjem prezentacije novaca i medalja naglašen je bio karakterističan trezorsko-kabinetski karakter zbirke. Osobito treba istaknuti da je posjetiteljima bilo omogućeno promatranje prednje i stražnje strane iz-

loženog novca, što je od osobite važnosti u svakoj prezentaciji numizmatičke građe. Sredinom devedesetih godina, u sklopu cjelovite obnove infrastrukture muzejske zgrade i preoblikovanja dijela njezine unutrašnjosti, djelomice je bio preoblikovan i prostor namijenjen numizmatičkoj izložbi. Zbog nužnosti proširenja ulazno-prijamnog prostora te potrebe za instaliranjem različitih novih sadržaja u mezaninskom dijelu zgrade, autor projekta preoblikovanja, arhitekt Mario Beusan, bio je prisiljen reducirati postojeći izložbeni prostor. Obnovljeni postav Numizmatičke zbirke, otvoren 1999., najvećim je dijelom respektirao postojeća likovna rješenja, ali je izložba dobila i neke dodatne elemente, uključujući i novi, ako smijemo tako kazati, atraktivan koloristički identitet.

Otvorenje izložbenoga postava ubrzalo je i pripreme na realizaciji vodiča Numizmatičke zbirke, koji je, treba to istaknuti, bio zamišljen još kao sastavni dio ranije koncipiranog izložbenog postava. U ondašnjem rješenju postava bila su, naime, izostavljena uobičajena opširna tekstualna objašnjenja, koja je trebalo nadomjestiti već tada planiranim vodičem. Moralo se, međutim, pričekati trenutak otvorenja aktualnog, obnovljenog postava, kako bi vodič mogao potpuno biti uskla-

den s promjenama. Dugogodišnji trud i upornost vr-
snihi muzejskih specijalista-numizmatičara, voditeljice
Numizmatičkog odjela Zdenke Dukat – ona je obradi-
la grčki i rimski novac – i Ivana Mirnika – on je autor
dionice o bizantskom, srednjovjekovnom i novovje-
kovnom novcu, kao i medaljama – urodio je konačno
plodom koji će, uvjereni smo, biti autorima na zado-
voljstvo, a Muzeju, nadamo se, na čast. Premda je riječ
o vodiču, on sadržajem nedvojbeno nadilazi funkciju
koja mu je namijenjena, jer će, nema sumnje, moći pos-
lužiti i kao numizmatički priručnik, koristan svima
onima kojima je numizmatika prirasla srcu, bilo kao
profesija, bilo kao strast ili tek usputna ljubav! Kori-
stim se prigodom da im zahvalim na obavljenom poslu,
a na isti način želim zahvaliti i svima koji su ohrabri-
vali i podupirali tiskanje ove edicije, kako pojedincima
spomenutima na uvodnim stranicama Vodiča, tako i
Uredu za kulturu grada Zagreba, koji je financijski po-
mogao njegovo tiskanje. Zaključili bismo konstataci-
jom da do konačnog cilja preostaje još i tiskanje izda-
nja na engleskom jeziku. Treba se također nadati da će
vrlo skoro biti moguće seriju nastaviti publiciranjem
odgovarajućih vodiča preostalih muzejskih zbirki, če-
mu mora prethoditi planirana obnova njihovih izlož-
benih postava.

Ravnatelj
Ante Rendić-Miočević

UVOD

Podugačak je historijat ove opsežne i vrijedne zbirke. Njeni su temelji povezani sa stvaranjem hrvatskoga Narodnog muzeja, kojemu početne godine sežu do prve polovice XIX. stoljeća, između 1828. i 1930., a poklapa se i s razvojem numizmatike kao znanosti u Hrvatskoj. Slijedom mnogih godina, ondašnji Narodni muzej mijenja ime i smještaj, a istodobno se postupno profiliraju i pojedini odjeli kao zasebne cjeline. Taj je razvoj uvjetovao posebice velik dotok predmeta kulturne i povijesne baštine. Tako se jedan od njegovih odjela oblikovao kao današnji Arheološki muzej u Zagrebu. Naime, prilikom spomeničkog materijala uočava se u njegovu sve većem bogatstvu. Među predmetima se ističe mnoštvo staroga novca iz svih povijesnih razdoblja, što potvrđuje i današnje stanje u zbirkama. I danas je numizmatička zbirka ove ustanove po brojnosti i raznovrsnosti primjeraka najbogatija u zemlji, a ima i znatnu međunarodnu reputaciju.

Prve su se naznake buduće kolekcije začele u novoosnovanoj Ilirskoj, odnosno Narodnoj čitaonici, i to u sklopu preporodnoga pokreta mladih iliraca pod vodstvom Ljudevita Gaja. Svojim rodoljubnim programom oni promiču skupljanje predmeta kulturne baštine, uz ostalo numizmatike i drugog arheološkog materijala. Tijekom godina, možda i ne sluteći prave dosege svojih nastojanja i donacija, pridonijeli su izravno današnjoj veličini, vrijednosti i važnosti zbirke.

Listajući muzejski Arhiv, nailazimo i na podatak o najstarijoj sačuvanoj donaciji: *popis poklonjenih starina, pretežno rimskih novaca, iz 1830., donatora Adolfa Ladenbaufena, ljekarnika iz Kutine (31 komad staroga novca i više arheoloških predmeta)* . Slijedi još nekoliko poedinaca s točno navedenim brojem darovanih novaca. Godine 1837. pak *Pavao Keresztury* daruje veći dio svoje vrijedne zbirke, otkupljene iz ostavštine zagrebačko-

→ Mijat Sabljar

ga biskupa Aleksandra Alagovića, *ad locupletandum amplius in dies accrescens nationale nostrum muscum*. Tako se nižu stotine darovanja: neki izravno doniraju spomenički materijal a pojedini daju novčane priloge za otкуп starina. Koliko se zbirka brzo povećavala, pokazuje i podatak iz 1843.: tada se već navodi više od 1000 komada staroga novca. Stručnom unapređenju numizmatičke kolekcije uvelike je koristila kupnja osnovnih knjiga uz poznatu zbirku *Leopolda Wetzla von Wellenbeima* 1846. u Beču. Tada su mnogi rodoljubi za tu svrhu dali novčane priloge: barun *Metel Ožegović*, zagrebački biskup *Haulik*, senjski biskup *Ožegović*, knezovi *Miloš* i *Mihajlo Obrenović*, grof *Franjo Drašković*.

U to je vrijeme numizmatika još u sklopu ostale arheološke građe, iako se njezin fundus, u odnosu na ostali materijal, mnogo brže povećava. Godine 1843. nadzor nad zbirkama preuzima major u miru *Mijat Sabljar*; za njega bi se moglo reći da je prva, u neku ruku, stručna osoba, tj. kustos u pravom smislu riječi. Počinje tako novo razdoblje, posebice numizmatičke zbirke. Naime, on osniva nekoliko cjelina: arheološku, numizmatičku i zbirku pečata. Autor je prvih tako

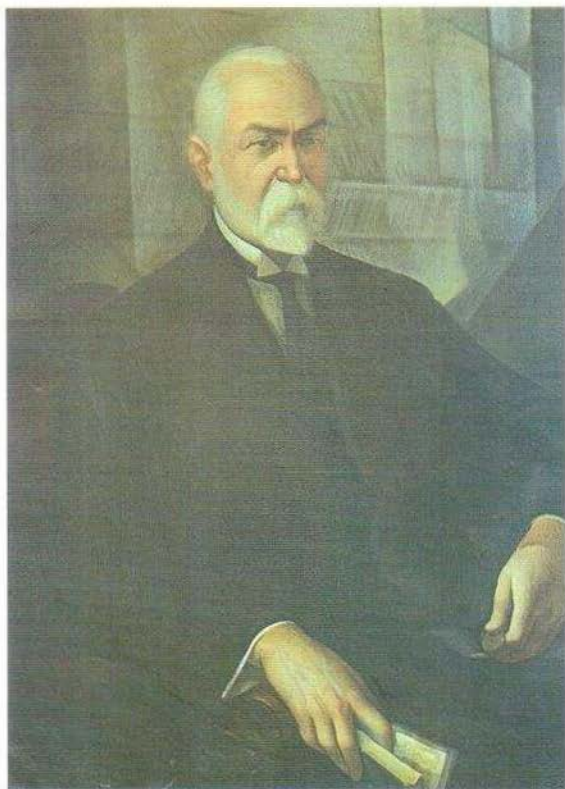
← Šime Ljubić

preciznih numizmatičkih inventara da se i danas mogu po njima identificirati brojni primjerci novaca i medalja. Važno je napomenuti da je on, kad god je znao, uz opis novca navodio i njegovo nalazište. Ne samo da je stručno obrađivao postojeći materijal, skupljao i otkupljivao stare novce, nego se i osobno upisao u podugačku listu donatora: darovao je svoju, znatnu zbirku Muzeju. Prema popisu od 8. svibnja 1855., zbirka već broji 26.504 raznovrsna primjerka, i raste iz godine u godinu.

Sabljara nasljeđuje *prof. don Šime Ljubić*. On je na tom položaju prva stručno školovana osoba, i to u Beču: povjesničar je, starinar i numizmatičar. Nastavlja povećavati zbirku. No, ponajviše se ističe prvom objavom numizmatičkog materijala: 1875. izlazi mu i danas znamenito djelo *Opis jugoslavenskih novaca*, a 1890. donosi i popis zbirke rimskoga carskog novca pod naslovom *Numizmatička zbirka od najstarije dobi do cara Dioklecijana*. To je, zapravo, prvi službeni katalog zbirke.

Za zbirku je jedna od najvažnijih godina 1893.: u nju dolazi kao kustos *dr. Josip Brunšmid*. Završio je, po-

→ Josip Brunšmid

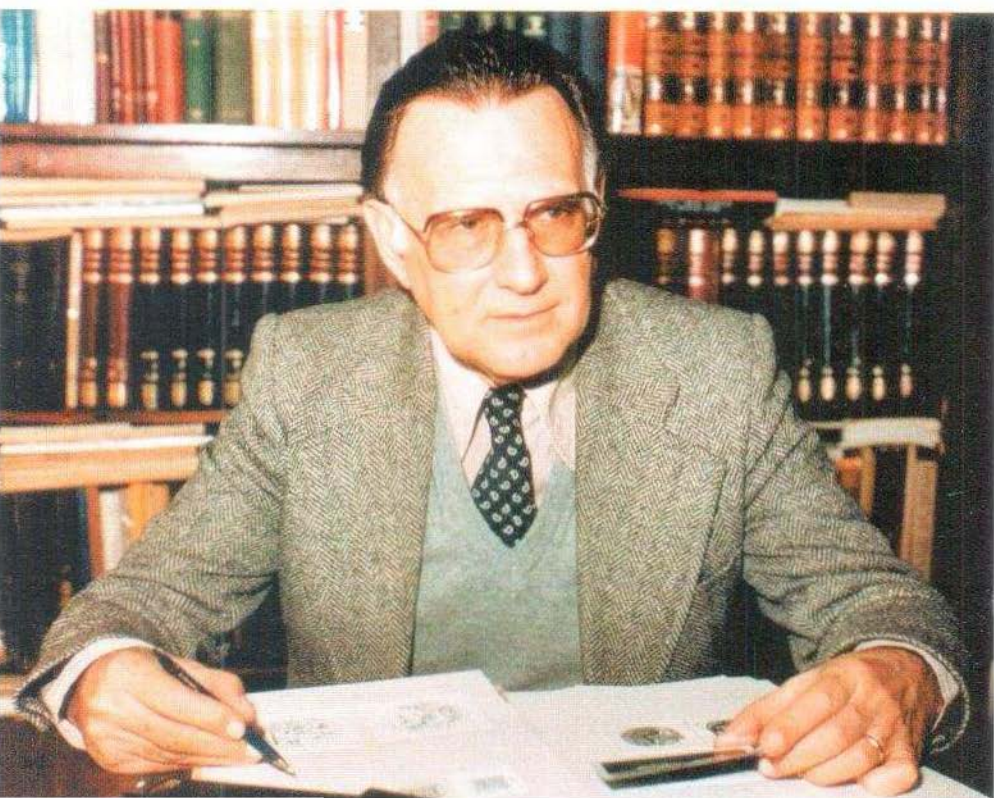

put prethodnika Ljubića, studij na Bečkom sveučilištu 1882., gdje je i doktorirao s tezom *Zur Geschichte der griechischen Colonien in Dalmatien* (O povijesti grčkih kolonija u Dalmaciji). Prvo je službovao u rodnim Vinkovcima, a potom dolazi u Zagreb, gdje u Muzeju ostaje do umirovljenja 1924. Posvetio se numizmatici, ponajviše razdoblju antike; specijalizirao se za grčku kolonizaciju srednjega jadranskog područja. Tako je dio teme njegova bečkog doktorata, s posebnim naglaskom na numizmatičkom materijalu, pod naslovom *Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens* (Natpisi i novci grčkih gradova Dalmacije), tiskan 1898., a još i danas služi kao kapitalno djelo za proučavanje najranije povijesti toga područja. Kako bi se dobila cjelovita predodžba o opusu toga neumornog i svestranog radnika, jednog od najboljih predstavnika klasične arheologije i numizmatike, posebice antičke, u nas, mnogo bi jednostavnije bilo napisati što on nije radio. Odmah po nastupu prihvatio se reorganizacije numizmatičke zbirke. Njoj je cijeloga radnog vijeka poklanjao najveću pozornost i ljubav. Sustavno je nabavljao novce, napose pokušavajući popuniti praznine

u postojećoj zbirci, a rijetke je primjerke kupovao i na inozemnim dražbama. Osobno je inventirao više od 77.000 pojedinačnih komada novca! Istaknuo je važnost skupnih nalaza (ostava), kojih je četrdesetak sam obradio i o tome tiskao seriju radova pod nazivom *Nj koliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji*. Energijom, izvanrednim poznavanjem materijala te znanjem klasičnih i suvremenih jezika uveo je i sebe i zbirku u inozemne znanstvene krugove. Zahvaljujući njemu, mnogobrojni se tadašnji vrhunski europski znanstvenici koriste materijalom zagrebačke numizmatičke zbirke za svoje kataloge i znanstvene radove. Muzeju je 1899. poklonio i vlastitu zbirku, koja se temeljila na primjercima, uglavnom s vinkovačkog, numizmatički vrlo bogata, područja. U to vrijeme zbirka ima već više od 100.000 primjeraka.

Još jedan bečki dak, *dr. Viktor Hoffiller*, daje svoj obol zbirci. Za razliku od prethodnika, on nije imao izrazitih sklonosti prema numizmatici. No, iako nije ulazila u sferu njegovih interesa, nije ju zapostavljao. Štoviše, mnogo joj je pridonio. Ponajviše se potrudio brojčano je povećati. Tako je, usprkos teškim vremenima, nabavio dvije privatne zbirke poznatih ondašnjih numiz-

↓ Duje Rendić-Miočević

↑ Dio samoborske ostave

maticara. Prva je pripadala osnivaču i prvom predsjedniku Hrvatskog numizmatičkog društva, *Benku Horvatu*, a druga poznatom sakupljaču antičkog i novijeg novca, *Richardu Schwiege-tu*. Nije zanemario ni skupne nalaze. Nabavio je pojedine tada vrlo značajne nalaze, npr. keltskog novca iz Samobora, te rimskog carskog iz Niške Kamenice i Stolca-Trijebnja. U nekoliko navrata piše o zbirci, realno vrednujući njezin sadržaj u svjetskim okvirima.

Još za njegova vremena, do početka II. svjetskog rata, 1941., predano radi na zbirci *dr. Josip Klemenc*. On, pak, slijedi Brunšmidov rad, najveću pozornost posvećujući inventiranju, a posebice obradi skupnih nalaza. Zbog ratnih zbivanja, nažalost, to je većim dijelom ostalo neobjavljeno.

Za ratnih godina, dvojica ravnatelja, *dr. V. Hoffiller* i *dr. Mirko Šeper*, obojica svjesni vrijednosti zbirke, pohranjuju najvrednije primjerke novaca i medalja na sigurno.

Nakon rata, 1945./46., kad Arheološki muzej mora hitno iseliti iz palače tadašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti na trgu Nikole Šubića Zrinskog br. 11 u novodobivenu zgradu, nekadašnju palaču Vranyczany-Hafner, na istom trgu br. 19, iskrsava nerješiv problem. Za tako opsežnu zbirku u novoj zgradi nema ni prostora ni sigurnosnih uvjeta. Stoga je većim dijelom spakirana u papirnate vrećice i u drvene sanduke te pohranjena u podzemnim trezorima banke u Praškoj ulici. Kako je ondje bila godinama nedostupna, javljale su se povremeno, blago rečeno, nepromišljene ideje da se ona razdijeli na nekoliko ustanova. To se, srećom, nije ostvarilo, ponajviše zahvaljujući mudrosti i upornosti ravnatelja muzeja *akademika Duje Rendić-Miočevića*, koji je, uz antičku arheologiju bio i vrstan poznavatelj antičke numizmatike. On je, napokon, isposlovao da zbirka nakon dvadeset godina, bude vraćena u Arheološki muzej, u zaseban prostor u prizemlju zgrade i, što je najvažnije, kao cjelina. Sam se ponajviše koristio materijalom te zbirke za svoje mnogobrojne radove, a podjednako je pridonio tome da se jedan njezin segment predoči javnosti na stalnoj numizmatičkoj izložbi, otvorenoj za publiku 22. svibnja 1978.

Idejni projekt za izlaganje novaca dao je *prof. Josip Ladović*: njegova su originalna rješenja podigla prezentaciju materijala na svjetsku razinu: u zamračenoj unu-

trašnosti prostorije svjetlost obasjava materijal tako da bude vidljiv s obje strane, i avers i revers svakoga primjerka. Posjetilac stječe dojam da ulazi u riznicu. Ovdje se mora svakako spomenuti veliki stručni doprinos *prof. Ivica Degmežić*, koja je svojim temeljitim poznavanjem literature, antičkih izvora i klasičnih jezika mnogo učinila za zbirku.

Numizmatička zbirka Arheološkoga muzeja u Zagrebu svojim je sadržajem bliža profilu kabineta. Naime, to je jedina zbirka koja vremenski prelazi granice arheoloških predmeta, pokrivajući i suvremeni materijal. Nakon revizije 2001. godine broji 265.839 primjeraka, kojima su obuhvaćene sljedeće cjeline: metalni i papirni novac, medalje, spomenice, plakete, značke, kolajne, markice i žetoni, uključujući duplikate i lošije sačuvane komade. Najveći je dio novaca nađen na tlu Hrvatske, skupno ili pojedinačno. Materijal je razvrstan u šest skupina, koje prate i odgovarajući inventari.

To su:

1. grčki novci: autonomni grčko-rimskih gradova (prije zvani kolonijalni) i keltski novci; Inv. br. 1-10. 913;
2. novac Rimske Republike; Inv. br. 1-2512;
3. novac Rimskog Carstva; Inv. br. 1-37.874;
4. bizantski novac; Inv. br. 1-2066;
5. novac srednjega i novoga vijeka; Inv. br. 1-46.800;
6. Glavna inventarska knjiga (skupine i omoti s materijalom razvrstanim po podrijetlu i nalazištima, duplikati, manje zanimljiv i manje vrijedan materijal, nove akvizicije); Inv. br. 1-2264.

Iz cjelokupnoga bi materijala bilo teško izdvojiti bilo koje područje kao posebnu rijetkost i vrednovati ga u svjetskim razmjerima. Prava je vrijednost zbirke u njezinoj cjelini. No, ipak se mogu istaknuti neki karakteristični segmenti. Na prvom je mjestu grupa keltskog novca, posebice s ostavama (skupnim nalazima) otkrivenima u Narti i Ribnjačkoj kraj Bjelovara, kao i tzv. hrvatske grupe, po kojima su tri tipa novca u znanstvenim krugovima dobila nazive: varaždinski, samoborski i đurđevački. Isto se tako ističe grčko-ilirska skupina s emisijama iz kovnica na našem srednjodalmatinskom otočnom prostoru, iz koje se izdvaja nekoliko rariteta primjeraka, npr. novci Korkire Melaine i emisije Jonios. Napose, kao važnu cjelinu, treba izdvojiti mnogobrojne skupne nalaze (ostave) iz svih razdoblja,

dijelom obrađene i objavljene, koji su neiscrpan izvor podataka za rješavanje višestruke, ne samo numizmatičke, problematike. Naposljetku, zbirka se može pohvaliti mnogim vrijednim i rijetkim medaljama (talijanska renesansa, Sveto Rimsko Carstvo, Austrija, Ugarska i Hrvatska). A nisu zanemarive ni bogate emisije kovnica rimskoga carstva te novac država i gradova južnih Slavena, te Ugarske i Mletaka.

Zbirku prati i značajna numizmatička knjižnica, koja se, nažalost, upravo zbog nedostupnosti materijala u proteklih dvadeset godina, nije sustavno popunjavala. Stoga se osjeća manjak literature iz tih godina, koji se osobito loše odrazio u nestašici međunarodnih časopisa a isto tako i pojedinačnih kataloga i publikacija. Taj je nedostak, nažalost, danas nemoguće nadoknaditi.

Rat 1991.-1995. također se negativno odrazio: zbirka se opet morala pohranjivati radi sigurnosti. Napokon, nakon kraćeg javnog izlaganja zbirke, zbog kompletne obnove zgrade opet nije bila dostupna publici. Srećom, na samome pragu novog milenija izložba je opet otvorena javnosti.

No, usprkos mnogobrojnim nedaćama, zbirka se cijelo vrijeme sustavno popunjava i obrađuje.

IZLOŽBENA PROSTORIJA

Vitrina 1

1. Dio brončanoga skupnog nalaza (ostave) italskog i afričkoga novca nađenog u Mazinu (Gračac, Lika), materijal iz III. i II. st.pr.Kr.

Kao i mnogi drugi nalazi ove vrste, i ovaj je slučajno otkriven 1896. Ostava je bila položena u zemlju, a sam je prostor bio ograden kamenim pločama. Osim raznovrsnoga brončanog novca, sadržavala je i nekoliko ulomaka nakita i drugih ukrasnih predmeta od toga metala. Na temelju njezina sadržaja može se pratiti ne samo razvoj rimskog novčarstva nego i život i običaji ilirskih Japoda, a može se zaključiti i to s kojim su sve krajevima i zemljama trgovali prastanovnici Like i zapadne Bosne. Sadržava najvećim dijelom *aes rude* (456 kom.), *aes signatum* (17 kom.), *aes grave, asses* (45 kom.), od ostalih najviše je novaca Kartage (505 kom.); Egipta (40 kom); Ptolemej VI. Filometor (181.-145. pr.Kr.), Ptolemej VIII. Euerget II. (c. 145.-116. pr.Kr.) i Ptolemej X. Soter II. (c. 116.-80. pr.Kr.); Numidije - Micipse

(148.-118. pr.Kr.) i njegove braće Gulusa (148.-140. pr.Kr.) i Mastanabala (148.-140. pr.Kr.) - te italskoga i rimskog novca (*Campania, Roma*; sekstantarni, uncijalni i semiuncijalni *asses* i *quadrantes graves, sextantes*; odnosno obitelji: *Antestia, Atilia, Aurelia, Clovia, Cornelia, Marcia, Matiena, Opimia, Papiria, Terentia, Titinia, Valeria*, sve *asses*). Od ostaloga grčkog materijala, zastupljena je Sirakuzna novcem Hijerona II. (3 kom.) i Kafija, pokrajina u Arkadiji (*Caphyae Arcadiae*), s jednim primjerkom.

↑ Mazin, ostava

Mazinsko je brončano blago najveće i najvažnije od dosad poznatih dvanaestak ostava slična sadržaja, od kojih su neke nađene na istome prostoru. Poznati su i pojedinačni nalazi egipatskog i kartaškog novca u Lici, nekadašnjem japodskom području. Zajedničko obilježje takvih ostava jest višestruko: isključivo uvezeni (drevnim trgovačkim putom s obale prema sjeveru u unutrašnjost uz rijeke Zrmanju i Unu) numidski, katkad egipatski i drugi grčki novac (npr. Ahejska liga, Makedoni-

↑ Posuda u kojoj je nađeno blago u Pitomači.

ja, Sicilija, Hispanija), italska teška valuta (*aes grave*), šipke (*aes formatum*) i grumenje (*aes rude*) bronce. Ujedno pokazuju, osobito ovi posljednji teški italski, koji su svi lomljeni u manje ulomke po potrebi, da se kao sredstvo plaćanja koristila kovina po efektivnoj vrijednosti na vagi. Tako ga nije bilo potrebno čuvati što dulje u prometu, nego je, najvjerojatnije, nekadašnji vlasnik to blago skupio i zakopao s namjerom da kovinu opet otopi i od nje izlije novi nakit ili oruđe za svakidašnju uporabu. Voden tim razlozima i u nadi da će je uskoro moći ponovno izvaditi, mazijsku je ostavu pažljivo pohranio u zemlju. Zbilo se to, otprilike, u prvoj polovici I. st.pr.Kr., tj. u doba čestih ratnih sukoba na japodskom području, koji su uzrokovali da stanovništvo pohranjuje svoj imetak u zemlju za neko potonje, mirnije, vrijeme. Nekoliko pretpostavki objašnjava kako su takva blaga ostala sačuvana: ili je vlasnik zaboravio mjesto zakopavanja, ili je, možda, povremeno i vadio onoliko koliko mu je trebalo, ali je ipak, najvjerojatnije, stradao u jednom od ratnih pohoda.

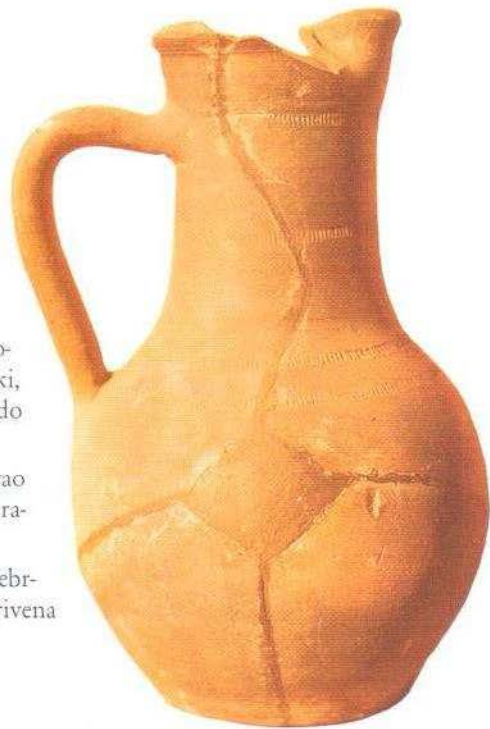
Vitrina 2

2. Za razliku od prethodnoga skupnog nalaza (blaga, ostave) iz Mazina, a kao primjer još jednog od načina zakopavanja, ovdje je izložen dio ostave srebrnog rimskog carskog novca. Posuda je keramička, a u njoj je bio ostavljen novac, oko 2000 antoninijana III. st., i potom položen u zemlju za bolje i sigurnije dane u selu Pitomači kraj Virovitice. Otkriven je 1966.
3. Skupni nalaz denara iz I. st.pr.Kr. - II. st.po Kr. iz sela Sotina kraj Vukovara. Novci, oko 2000 primjeka, bili su pohranjeni u brončanoj posudi, a otkriveni su 1909.

Vitrina 3

Skupni nalazi novijeg doba

4. Knežinec, Hrvatsko Zagorje, štedna kassica, koja je sadržavala srebrni austrijski, češki, njemački i ugarski novac XV. i XVI. st., iskopana 1896.
5. Mitrovica, Ulanska vojarna, skupni nalaz otomansko-bosanskog bakrenog novca XVII. st. u malom glinenom ibriku, iskopanom 1885.
6. Valpovo, glineni vrč s kojim je 1897. iskopan srebrni dubrovački, kotorski, ugarski, poljski i mletački novac iskovan od XV. do ranog XVII. st.
7. Lipovljani, glineni vrč koji je sadržavao srebrni njemački i ugarski novac XVII. i ranog XVIII. st., iskopan 1888.
8. Čakovec, željezna kutija s austrijskim srebrnim cvancikama XVIII.-XIX. st., otkrivena 1934.

↑ Vrč s ostavom iz Valpova.

← Posuda s ostavom iz Lipovljana.

GRČKI NOVAC

1. ITALIA, SICILIA

Italia

1. *Cales, Campania*, III. st.pr.Kr., AE
2. *Hyria, Campania*, IV. st.pr.Kr., AR, didrahma
3. *Neapolis, Campania*, IV. st.pr.Kr., AR, didrahma
4. *Tarentum, Calabria*, IV. st.pr.Kr., AR, didrahma (Foto)
5. *Tarentum, Calabria*, IV-III. st.pr.Kr., AR, drahma
6. *Heraclea, Lucania*, III. st.pr.Kr., AR, didrahma
7. *Metapontum, Lucania*, V. st.pr.Kr., AR, stater (Foto)
8. *Metapontum, Lucania*, IV. st.pr.Kr., AR, stater
9. *Poseidonia, Lucania*, V. st.pr.Kr., AR, stater
10. *Thurium, Lucania*, III. st.pr.Kr., AR, stater
11. *Velia (Hyele), Lucania*, IV. st.pr.Kr., AR, stater
12. *Bruttium*, III. st.pr.Kr., AE
13. *Caulonia, Bruttium*, IV. st.pr.Kr., AR, stater
14. *Sybaris, Lucania*, V. st.pr.Kr., AE, stater
15. *Locri, Bruttium*, IV-III. st.pr.Kr., AR, stater
16. *Croto, Bruttium*, V. st.pr.Kr., AR, stater (Foto)
17. *Regium, Bruttium*, V. st.pr.Kr., AR, stater
19. *Croto, Bruttium*, V. st.pr.Kr., AR, stater

Sicilia

18. *Agrigentum*, V. st.pr.Kr., AR, stater
20. *Himera*, V. st.pr.Kr., AR, drahma
21. *Gela*, V. st.pr.Kr., AR, stater
22. *Leontini*, V. st.pr.Kr., AR, tetradrahma
23. *Leontini*, V. st.pr.Kr., AR, tetradrahma
24. *Messana (Zancle)*, V-IV. st.pr.Kr., AR, stater
25. *Syracusae*, V-IV. st.pr.Kr., AR, dekadrahma
26. *Syracusae*, III. st.pr.Kr., AV, zlatni stater
27. *Syracusae*, IV. st.pr.Kr., AR, tetradrahma
28. *Syracusae*, IV. st.pr.Kr. AR, tetradrahma
29. *Selinus*, V. st.pr.Kr., AR, tetradrahma

Na italskome području uporabu novca možemo razdijeliti na nekoliko teritorijalnih cjelina, među kojima je izrazito uočljiva vremenska razlika u toj podjeli. Zanimljivo je da je grad Rim bio među posljednjim dijelovima Italije koji je tek potkraj IV. st. pr.Kr. prešao s razmjene prirodnih dobara na uporabu metala, u početku nepravilna grumena (*aes rude*), zatim u obliku pravokutne ploče s utisnutim znakom (*aes signatum*) do okrugloga lijevanog komada (*aes grave*), s većim i manjim nominalama. Srebrni se novac pojavljuje tek u III. st.pr.Kr., i to podizanjem kovnice na Kapitoliju posvećene Junoni Moneti (Opominjateljici), zaštitnici novčarstva, odakle i potječu izrazi u današnjim jezicima kao tal. *moneta*, fr. *monnaie*, engl. *money* itd.

↑ Tarentum

Južni dio italskoga kontinenta, *Magna Graecia* (Velika Grčka), područje koje su grčki kolonizatori prozvali svojom novom domovinom, ima drukčiju situaciju. Naime, mnogobrojni su razlozi potaknuli mnoštvo Grka da se isele iz svoje domovine daleko preko mora. Možda su najjači poticaji bili uobičajeni, tj. velike razlike između bogatih i siromašnih, sve izraženija potreba za novim životnim prostorom, izbijanje političkih sukoba zbog ugnjetavanja pojed-

→ Metapontum

→ Sybaris

nih tirana. Sve je to razbudilo nadu da će se, umjesto teškoga života u starom zavičaju, naći sigurnost u novim krajevima. U novom su svijetu otkrivene nepregledne pogodnosti i perspektive: bogata polja, mogućnost trgovine, obrambeni položaj i dr. Tako gradovi počinju kovati svoj novac mnogo prije nego autohtono stanovništvo. Vrlo lijepi i tipološki raznovrsni novci kovani su se u mnogobrojnim gradovima, a nekoliko ih se izdvaja karakterističnim, dotad nepoznatim, emisijama, po kojima su postali iznimni. To je novac od tanke srebrne ploče, koji ima amblem aversa (avers-prednja strana novca, lice) izveden na reversu (revers-stražnja strana novca, naličje) u negativu, a kuju ga gradovi *Metapontum* (Μεταπόντιον, br. 7, 8), *Sybaris* (Σύβαρις, br.14.) i *Croton* (Κρότων, br. 16).

↑ Croto

Sicilija je više nego ijedan predio Grčke dala lijepih i po čistoći materijala kvalitetnih novaca, koji izgledom i savršenom izradbom dosežu vrhunska skulptorska djela. U VIII. i VII. stoljeću pr.Kr stanovnici raznih krajeva Grčke naseljavaju se na obalama toga plodnog i bogatog otoka i osnivaju novu domovinu. Kolonizaciju započinju halkidski stanovnici Naksá

(*Naxos*, Νάξος), oko 735. i svom novom boravištu daju ime starog zavičaja. Oni su i među prvima počeli kovati vlastiti novac. Koji godinu poslije nastavljaju naseljevanje, i oko 729. pr.Kr utemeljuju još dva grada, Leontini (Λεοντῖνοι) i Kataniju (Κατάνη, *Catana*). Malo-pomalo slijede ih ostali. Dorski kolonizatori 733. pr.Kr. osnivaju Sirakuzu

(*Syracusa*, Συράκουσαι) koja je, zahvaljujući pogodnom položaju s plodnim zaleđem i dobro zaštićenom lukom, od svih drugih gradova postigla najviši domet. Uz političku nadmoć i gospodarski procvat, ona postaje središtem umjetnosti, znanosti, filozofije, poezije i velikih građevina te time zauzima dominantan položaj na otoku. Ovdje se, oko 480. pr.Kr. za tiranina Gelona, kuje u slavu pobjede nad Kartažanima kod Himere jedan od najpoznatijih novaca, tzv. *demareteion*, dekadrhma. Ime je dobio po Gelonovoj ženi Demareteji, u znak zahvalnosti što se brinula o zarobljenicima. Za razliku od ovog, s karakteristikama arhajskog stila,

↑ Agrigentum

→ Syracusae

kasniji sirakuški, moglo bi se reći, univerzalni tip novca rabi odgovarajuće prikaze aversa i reversa; glavu nimfe Aretuze-Artemide, okružene delfinima i kvadrigom (*quadrigae, arum*-četveropreg, kola sa četiri konja), koju ovjenčava božica Nike (br. 25 dekadrahma, br. 27, 28). Novci na Siciliji kovani su u svim metalima: elektronu, zlatu, srebru i bronci, a kalupe su izradivali birani graveri, koji od V. st.pr.Kr. stavljaju na neke primjerke svoje signature i imena, na pr. *Prokles* (ΠΡΟΚΛΗΣ), *Kimon* (ΚΙΜΩΝ), *Euainetos* (ΕΥΑΙΝΕΤΟΣ).

↑ Syracusae

2. MACEDONIA, THRACIA, PAEONIA

Macedonia

1. Pangejska oblast, Neapolis, V. st.pr.Kr., AR, stater
2. Zaielioi, V. st.pr.Kr., AR, stater
3. Amyntas III., 389.-383. pr.Kr., AR, stater
4. Philippus II., 359.-336. pr.Kr., AV, stater (Foto)
5. Philippus II., 359.-336. pr.Kr., AR, tetradrahma
6. Alexander III. (Magnus), 336.-323. pr.Kr., AV, stater
7. Alexander III., 336.-323. pr.Kr., AR, tetradrahma (Foto)
8. Demetrius Poliorcetes, 306.-283. pr.Kr., AR, tetradrahma
9. Demetrius Poliorcetes, 306.-283. pr.Kr., AR, tetradrahma
10. Antigonus Gonatas, 277.-239. pr.Kr., AR, tetradrahma
11. Philippus V., 220.-179. pr.Kr., AR, stater
12. Perseus, 178.-168. pr.Kr., AR, tetradrahma
13. *Acanthus*, V. st.pr.Kr., AR, tetradrahma
14. *Amphipolis*, IV. st.pr.Kr., AR, tetradrahma
15. Makedonija pod Rimom, II. st.pr.Kr., AR, tetradrahma

Thracia

16. *Abdera*, V. st.pr.Kr., AR, tetradrahma
17. *Abdera*, IV. st.pr.Kr., AR, stater
18. *Aenus*, V. st.pr.Kr., AR, tetradrahma
19. *Aenus*, V. st.pr.Kr., AR, tetradrahma (Foto)
21. *Maronea*, IV. st.pr.Kr., AR, stater
22. *Maronea*, II. st.pr.Kr., AR, tetradrahma
20. *Byzantium*, IV-III. st.pr.Kr., AR, tetradrahma
23. Lysimachus, 323.-281. pr.Kr., AR, tetradrahma (Foto)
24. *Thasus*, V. st.pr.Kr., AR, stater
25. *Thasus*, II. st.pr.Kr., AR, tetradrahma

Paeonia

26. Lycceius, 359.-340. pr.Kr., AR, tetradrahma
27. Patraus, 340.-315. pr.Kr., AR, tetradrahma
28. Audoleon, 315.-286. pr.Kr., AR, tetradrahma
(Foto)
29. Audoleon, 315.-286. pr.Kr., AR, tetradrahma

↑ Philippos II

Makedonsko je kraljevstvo za svojeg prvog vladara, Aleksandra I. (oko 495.-450.), zahvaljujući uspješnoj politici, bilo u jednom od najboljih razdoblja. No, nakon njegove smrti, financijska se situacija pogoršava, što je potrajalo sve do vladavine Filipa II. (Φίλιππος, 359.-336. pr.Kr). On pak svojom politikom mijenja prilike, te u makedonskom kraljevstvu počinje renesansa. Taj napredak dovodi do kulminacije Filipov sin Aleksandar III. (Ἀλέξανδρος, Aleksandar Veliki ili Makedonski, 336.-323. pr.Kr), kad makedonsko kraljevstvo postaje i teritorijalno najrasprostranjenije u povijesti svoga postojanja.

Filip II. zabranjuje grčkim gradovima u svom kraljevstvu kovanje autonomnog novca, te, nakon osvojenja Olinta 348. pr.Kr, pušta u promet veliku količinu zlatnoga novca kovana po antičkoj stopi, a paralelno, iz političkih i ekonomskih razloga, kuje i srebrne novce, uglavnom tetradrahme, po lokalnoj novčanoj stopi. Ti su stateri bili poznati pod imenom »philippeioi« i stekli su ugled u čitavom antičkom svijetu. Na aversima statera glava je Apolona, dočim se na tetradrahmi javlja Zeus, dok reversi imaju bigu (dvopeg) i konjanika. Oba su prikaza reversa vjerojatno aluzije na pobje-

→ Alexander III

du Filipova konja na Olimpijskim igrama (br. 4, 5). Makedonski su se kraljevi dugo skanjivali da stavljaju svoje portrete na novce. Moguće je da se fizionomija vladara raspoznaje po liku božanstva; npr. za glavu Zeusovu pretpostavlja se da prikazuje Filipa II. Za raz-

← Makedonija pod Rimom

← Acanthus

liku od svog oca, Aleksandar Veliki stavlja na statere glavu božice Atene (br. 6), dok na tetradrahme meće glavu Herakla, možda svoj portret. Na reversima su Nike i Zeus na tronu, te legenda s imenom kralja i monogramima. Još je jedna posebnost u odnosu na oca: Aleksandar kuje svoje novce po antičkoj težinskoj stopi (br. 6, 7). Tetradrahme njih obojice, sina i oca, najčešće su imitirani novci u antici, što potvrđuje kolika je bila njihova vrijednost i stabilnost. Ponajviše ih oponašaju keltska plemena na Balkanu, ali i drugi tzv. barbarski narodi diljem antičkoga svijeta. Slijede ih u kovanju ostali makedonski kraljevi, sve do II. st., točnije 148. pr.Kr, kad Makedonija potpada pod rimsku vlast (br. 15) i postaje rimskom provincijom. Naime, nakon smrti Aleksandra Velikog, 323. pr.Kr. veliko helenističko kraljevstvo dijele njegovi generali. Makedoniju uz Grčku i Egejske otoke preuzima Kasandar, Lizimah Trakiju, Antigon Malu Aziju, Siriju i istočne dijelove Seleuk, a Ptolemej Egipat. Svaki od njih osniva svoju dinastiju i zasebno kuje svoje tipove novaca.

↑ Maronea

Gradovi Trakije emitiraju svoje novce već od VI. st. pr.Kr (Abdera, "Αβδηρα, br. 16, 17). Od motiva koji se javljaju na aversima i reversima najzastupljeniji je kult božanstva vina Dionisa (*Maronea*, Μαρώνεια, br. 21, 22 i *Thasus*, Θάσος br. 25), a dosta je omiljena i mi-

→ Aenus

→ Thasus

tološka ljubavna borba kentaura (mitološka bića s glavom, rukama i poprsjem čovjeka, a ostatak tijela i noge konja) i nimfa (Thasus br. 24). Novci Ena (Aenus Αἴνος, br. 18, 19) svoju ljepotu, s primjesama arhajskog stila, pokazuju već u drugoj polovici V. st.pr.Kr. Prikazi Hermesove glave, isprva u profilu, a oko 400. - u skladu s tadašnjim običajima - *en face*, mogu se usporediti s nekima od najfinijih radova grčke skulpture.

Medu remek-djela helenističkoga doba treba svakako uvrstiti novce Lizimaha (*Lysimachus*, Λυσίμαχος), od 305. tračkoga kralja, prije toga jednog od osobnih čuvara Aleksandra Velikoga, koji se nakon njegove smrti dokopao Trakije kako bi je učinio centrom svoje moći. Ali, on svoje novce kuje većinom u Aziji, u stilu ma-

→ Thasus

← Lysimachus

kedonskih vladara, pa na avers stavlja lik diviniziranog Aleksandra Velikog s dijademom i ovnujskim rogom Zeusa Amona (br. 23). Na reversu je, u legendi, njegovo ime. Posljednji od tračkih kraljeva jest Remetalk III., koji vlada za Kaligule (*Gaius*), od 37. do 46., kuje brončane novce sa svojim poprsjem na aversu, a s glavom Kaligule na reversu, u pravome rimskom stilu.

U doba nereda nakon smrti makedonskoga kralja Perdike III. (Περδίκκας) 359. pr.Kr., susjedna se Peonija (*Paenonia*, Παιονία) odcjepljuje od Makedonije. Njihovi kraljevi, počevši od Likeja (359.-340. pr.Kr), kuju svoje novce u srebru i sa svojim imenom na reversu (br. 26). Slijede dvojica od najpoznatijih, Patraj (br. 27) i Audoleon (br. 28, 29).

← Patraus

← Audoleon

3. THESSALIA, EPIRUS, ACARNANIA, AETOLIA, LOCRIS, PHOCIS

Thessalia

1. *Lamia*, IV. st.pr.Kr., AR, drahma
2. *Larissa*, IV. st.pr.Kr., AR, drahma
3. *Larissa*, V. st.pr.Kr., AR, drahma
4. *Larissa*, IV. st.pr.Kr., AR, drahma (Foto)
5. *Lamia (Malienses)*, IV. st.pr.Kr., AR, poludrahma
6. *Phalanna*, IV. st.pr.Kr., AR, drahma
7. *Pharsalus*, IV. st.pr.Kr., AR, poludrahma
8. Tesalski savez, II. st.pr.Kr., AR, drahma
9. Tesalski savez, II. st.pr.Kr., AR, dvostruki viktorijjat

Epirus

10. Pyrrhus, 295.-272. g.pr.Kr., AE
11. *Ambracia*, III. st.pr.Kr., AR, stater
12. Epirski savez, III-II. st.pr.Kr., AR, drahma
13. *Coryna*, V-IV. st.pr.Kr., AR, stater (Foto)
14. *Coryna*, III. st.pr.Kr., AR, drahma

Acarnania

15. *Argos Amphiloichicum*, IV-III. st.pr.Kr., AR, stater
16. *Leucas*, IV-III. st.pr.Kr., AR, stater
17. *Leucas*, II. st.pr.Kr., AR, didrahma

Aetolia

18. *Aetolia*, III-II. st.pr.Kr., AR, tetradrahma
19. *Aetolia*, III. st.pr.Kr., AR, tip zlatnog polustatera (Foto)

Locris

20. *Opuntii (Opus)*, IV. st.pr.Kr., AR, stater (Foto)
21. kao br. 20, AR, poludrahma

Phocis

22. *Delphi*, V. st.pr.Kr., AR, triobol
23. kao br. 22, AR, obol

← Larissa

Tesalija (*Thessalia*, Θεσσαλία) bila je bogata ravnica zatvorena sa svih strana lancem visokih planina i navodnjavana rijekom Penejem i njezinim pritokama. Također je obilovala mitovima i legendama, koji su, kao i njezina plodna zemlja, znatno obilježili tipologiju njezinih novaca, izrađenih gotovo s vrhunskom umjetnošću. Kako priča Herodot, Posejdon je pridonio svojim moćima plodnosti tesalskoga područja, pa je zato bio jedno od najštovanijih božanstava. U njegovu su se čast održavale svečane borbe s bikovima, koje su prikazivane i na na novcu, a od gravera su zahtijevale savršenu likovnu i tehničku sposobnost. Drugi motiv, obilno iskorištavan, jesu prekrasni tesalski konji koji pasu na bogato naplavljenim plodnim livadama (br. 2, 3). Ti novci nisu uvijek bili izrađeni na istoj visokoj umjetničkoj razini, čemu nije bio uzrok pad ekonomske moći nego upletanje makedonskoga kraljevstva za Filipa II., koji je zaustavio emitiranje autonomnih tesalskih novaca. Samo se nekoliko gradova uspjelo tome oduprijeti i kovati svoj novac, a osnivanjem tesalske unije, od II. st.pr.Kr., emitiraju se novci u rimskim nominalama s likovima Zeusa i Atene Itonije, (Iton, Ἴτων, grad kraj Larise) na aversu i reversu.

↑ Larissa

Među mnogobrojnim tesalskim gradovima ljepotom i ranom pojavom ističu se novci grada Larise (*Larissa*, Λάρισσα, br. 3, 4). U prvim se emisijama javlja poznati tesalski konj, koji u IV. st.pr.Kr. na aversu ustupa mjesto prikazu glave istoimene nimfe Larise. Tu je nimfu graver radio po uzoru na znamenitu sirakušku Aretuzu, isprva u profilu, a poslije, mnogo poznatiju, *en face*.

← Tesalski savez

→ Epirski savez

↑ Corcyra

Epir (*Epirus*, "Ἠπειρος"), najsjeverniji predio Grčke, u kulturnom je razvitku na zadnjem mjestu među ostalim krajevima. To se, također, odražava i u kovanju novca. Oko 400. pr.Kr. uz brončane se novce sporadično javljaju i male nominale u srebru. Od malobrojnih kraljeva koji su izdavali svoj novac najpoznatiji je Pir (*Pyrrhus*, Πύρρος, 295.-272. pr.Kr., br. 10), koji za svog vladanja pomaže grčkim gradovima južne Italije i Sicilije. Tamo, uglavnom, i kuje svoje novce, što se opaža u stilu i tipologiji. Od osnivanja epirskoga demokratskog saveza u III. st.pr.Kr. kuju se novci koji nose lik dodonskoga Zeusa, po Dodoni (*Dodona*, Δωδώνη) svetištu posvećenu Zeusu, u samom srcu Epira, poznatom još od homerskoga doba (br. 12). Otok Krf, Kefalonija, Korkira (*Coryra*, Κόρκυρα) bio je zakratko korinthska kolonija, ali prekida sve veze sa matičnim gradom. Već potkraj V. st.pr.Kr. kuje svoje karakteristične novce u srebru (br. 13, 14). Prikaz krave koja doji tele jedan je od najsimpatičnijih prizora u grčkoj umjetnosti na novcima, tako da se njime još neki gradovi koriste kao svojim amblemom.

U IV. st.pr.Kr. Akarnanija (*Acarnania*, Ἀκαρνανία) kuje srebrne novce na kojima kopira tipove korinthskega novca, s glavom Atene i Pegazom (Πήγασος, krilati konj, br. 15, 16). To je jedan od naj-

→ Argos Amphiloichicum

← Aetolia

korištenijih prikaza na novcu na cijelome području, te jedino različiti monogrami (ovdje AK) pokazuju gdje su kovani. Težinska se stopa također temelji na korintskome novčanom sustavu.

U II. st.pr. Kr. Leukada (*Leucas*, Λευκάς), jedan od najvažnijih gradova na istoimenom otoku na zapadnoj obali ove pokrajine, u prethodnom periodu metropola Akarnanskog saveza, izdvaja se iz njega uz pomoć Rima te, slično Korkiri, zadržava svoju autonomiju pod rimskim protektoratom. U to se doba emitiraju didrahme s imenima magistrata na reversu, a kuju se po atičkoj težinskoj stopi (br. 17).

U Etoliji (*Aetolia*, Αἰτωλία) prije vremena Aleksandra Velikog nema tragova emitiranja vlastitog novca. Prvi su pokušaji zabilježeni u III. st.pr.Kr. s prikazom glave Herakla po uzoru na novce Aleksandra Velikog i s personifikacijom pokrajine kao podsjetnikom na kip Etolije. Taj su kip, naime, Etoljani u Delfima posvetili u znak zahvale za pobjedu nad Galima (br. 18). Uz te emisije, koriste se i likom svog heroja eponima Etola (*Aetolus*, Αἰτωλός), prikazana kao ratnika s kausijom (καυσία, makedonski bijeli šešir, preuzet od pomoraca) na glavi (br. 19).

Istočni dio Lokride (Locris, Λοκρίς), češće nazivan *Locri Opuntii* po svom glavnom gradu Opuntu (*Opus*, Ὀποῦς) u Eubejskom zaljevu, razlikuje se od zapadnoga dijela pokrajine. U IV. st.pr.Kr. kuje svoje novce po eginskoj novčanoj stopi. Na njima se javlja lik lokridskog Ajanta na reversu, a na aversu je glava božice, po nekima Persefone, kojoj je stilski uzor Euajnetova Aretuza sa sirakuške dekadrahme (br. 20, 21).

Kovanje novca u Fokidi (*Phocis*, Φοκίς), pokrajini najpoznatijoj po Delfima (*Delphi*, Δελφοί), čuvenom Apolonovu svetištu, počinje već oko sredine VI. st.pr. Kr. (br. 22, 23). Emitiraju većinom manje nominale, tribole, trihemiobole, obole, hemiobole (ὀβολός, obol, šesti dio drahme), a koriste se eginskom težinskom stopom. Prikazi su na novcu glave bika (u profilu i *en face*), ovna, delfini, a poslije se javljaju i likovi božanstava (npr. Apolon, Demetra i dr.).

↑ Opuntii

↑ Phoeis

↑ Delphi

4. BOEOTIA, ATTICA, CORINTHUS, PELOPONNESUS, CRETA

Boeotia

1. *Haliartus*, VI-V. st.pr.Kr., AR, stater
2. *Boeotia*, IV. st.pr.Kr., AR, stater, Fotogr.
3. *Boeotia*, II. st.pr.Kr., AR, drahma
4. *Chalcis, Euboea*, II. st.pr.Kr., AR, didrahma

Attica

5. *Athenae*, VI-V. st.pr.Kr., AR, tetradrahma (Foto)
6. Kao br. 5
7. Kao br. 5, drahma
8. *Athenae*, II. st.pr.Kr., AR, tetradrahma (Foto)
9. Kao br. 8
10. *Athenae*, IV-III. st.pr.Kr., AE
11. Kao br. 8, drahma
12. *Aegina*, VI-V. st.pr.Kr., AR, stater (Foto)
13. Kao br. 12

Corinthus

14. *Corinthus*, V-IV. st.pr.Kr., AR, stater
15. Kao br. 14
16. Kao br. 14, tetrobol

Peloponnesus

17. *Sicyon*, IV. st.pr.Kr., AR, drahma
18. *Sicyon*, IV. st.pr.Kr., AR, stater
19. Ahejski savez, IV. st.pr.Kr., AR, drahma
20. *Elis*, IV. st.pr.Kr., poludrahma
21. *Argos*, IV-III. st.pr.Kr., poludrahma

Creta

22. *Cnosus*, IV. st.pr.Kr., AR, stater (Foto)
23. *Phaestus*, IV. st.pr.Kr., AR, stater

← Haliartus

← Boeotia

U Beotiji (*Boeotia*, Βοιωτία) kao i Fokidi, kovanje novca počinje vrlo rano, već u VI. st.pr.Kr. i ubraja se među najranije u grčkome svijetu. Tip, zajednički većini gradova u toj pokrajini, jest nacionalni štit, ovalan, sa dva izreza sa strana (br. 1), a isprva na reversu ima utisnuto kvadratno polje (*quadratum incusum*). Taj se novac oblikom, težinom i utisnutim reversom približava ranomu eginskom ovalu s prikazom kornjače. Poslije se, uza štit na aversu, javljaju drugi simboli, npr. amfora (br. 2), *kantharos*, Heraklo i dr. na reversu.

↑ Boeotia

Na otoku Eubeji (*Euboea*, Εὐβοία) novce s različitim simbolima kuje nekoliko gradova. Jedan je od njih

← Chalcis

Halkida (*Chalcis*, Χαλκίς). Ovaj je primjerak iz II. st.pr.Kr., a kao tipove ima glavu žene i dosta čest motiv orla sa zmijom u kljunu (br. 4).

U kovanju novca sinonim Atike (*Attica*, Ἀττική) jest grad Atena (*Athenae*, Ἀθήναι), koja već u posljed-

→ Athenae

↑ Athenae

njim desetljećima VI. st.pr.Kr. emitira najpopularnije i najpoznatije, slobodno se može reći internacionalne, novce. Ti se novci, s prikazom glave božice, zaštitnice grada na aversu i sa sovom na reversu (br. 5, 6, 7), općenito smatraju najljepšima. Najranije se tetradrahme toga tipa, kako je spomenuto, javljaju prvi put već u posljednjim dekadama VI. st.pr.Kr. Glava Atene i sova, ptica koju je posvetila sama božica i koja je bila i grb grada, tijekom stoljeća ovjekovječene su na nebrojenim novcima.

Tim je amblesima ispunjena cijela serija nominala, od dekadrahme do poluobola. Vrlo rijetke dekadrahme, za razliku od drugih nominala, prikazuju na reversu sovu *en face* i raširenih krila. Kaciga je božičina ovjenčana lovorom, što upućuje na to da su, vjerojatno, kovane poslije 490. pr.Kr., kao spomen na pobjedu nad Perzijancima na Maratonu. Nakon političkih pre-

→ Athenae

viranja u III. st. i prve pobjede Rima nad Makedonijom 196. pr.Kr., Atena kuje veliku količinu novaca. Ponaјviše su to bile tetradrahme s istim amblesima, ali drugačijeg izgleda, tj. novi tip za razliku od klasičnoga. Na aversu je glava Fidijine Atene *Parthenos* (παρθένος), a na reversu sova stoji na amfori u maslinovu vijencu. Imena magistrata i različiti simboli omogućuju

← Aegina

preciznu dataciju pojedinih emisija (br. 8, 9, 11). Za to vrijeme, uz srebrne, kuje i sitne brončane novce (br. 10), koji su služili za lokalnu upotrebu. U zlatu počinje kovati potkraj V. i u IV. st.pr.Kr. s istim ablemima.

Vrlo je vjerojatno da su jedni od najstarijih novaca Grčke podrijetlom s otoka EGINE (Aegina, Αἴγινα) i da su bili emitirani prije 600. pr.Kr. Prvi eginski stateri izgledaju poput debelih spljoštenih metalnih kuglica i nose simbol pomorske moći otoka - morsk kornjaču na aversu i utisnuto kvadratno polje na reversu (br. 12, 13). Njihovo je kovanje bilo prekinuto atenskom okupacijom otoka 456. Potkraj toga stoljeća otok vraća neovisnost i pokušava opet steći pomorsku nadmoć. Kako je to bilo nepovratno izgubljeno, sad morska kornjača ustupa mjesto kopnenoj, dok na reversu ostaje utisnuto kvadratno polje dopunjeno slovima.

Novce Korinta (*Corinthus*, Κόρινθος) karakterizira isprva konj, potom Pegaz, kao aluzija na mit o Belerofontu, koji je bio ovdje izrazito štovan. Na reversu je tih

← Aegina

← Corinthus

→ Sicyon

→ Ahejski savez

novaca glava Atene s korintskom kacigom, za razliku od atenske (br. 14–16). Isprva se osjeća dorski stil, koji onda postaje mekšim pod antičko-jonskim utjecajem, a javljaju se dosta rano i razni simboli. Mnogobrojne korinthske kolonije na svojim novcima zadržavaju iste tipove kao i mnogi gradovi južne Italije. Jedina je razlika što dodaju svoje ime označeno jednim ili sa više slova. Širenjem korinthske trgovine prema zapadu u novčanom prometu tih krajeva dominira Pegaz.

Uz glavni grad Korint, još šezdesetak peloponeskih gradova kuje svoj novac, ponajviše u dorskom stilu. Neki su od njih kolali samo jedno stoljeće, neki vrlo kratko, neki povremeno, a neki opet samo za rimske dominacije. Od poznatijih se ističu novci Sikiona (*Sicyon*, Σικυών, br. 17, 18), ahejskog saveza (br. 19) i Elide (*Elis*, Ἠλιδ, br. 20). Posebno se ističu novci Elide, s emisijama iz hramova Here i Zeusa u panhelenskom svetištu u Olimpiji, za održavanja Olimpijskih igara. Svakako su i prikazi na tim novcima bili iz sfere vodećih grčkih božanstava: tu je orao Zeusa Olimpijskog, krilata munja, sama Hera, Zeus i mnogi drugi mitološki motivi. Među tim novcima ima vrhunskih umjetničkih djela, nažalost nepotpisanih autora.

Na otoku Kreti (*Creta*, Κρήτη) novac se javlja od sredine V. do sredine IV. st.pr.Kr. Njezini se gradovi kao amblemima koriste mitološkim motivima. Npr. glav-

← Knosus

ni grad Knos (*Cno(s)sus*, Κνωσ(σ)ός) u ranijim emisijama prikazuje strašnog Minotaura (čudovište s tijelom čovjeka i glavom bika) i labirint na reversu, dok u kasnijima labirint ostaje, a Minotaura zamjenjuje Hera (br. 22). U Festu (*Pbaestus*, Φαιστός) podsjećaju se na Heraklovu borbu s lernejskom hidrom (čudovišna zmija sa sedam ili devet glava, br. 23). Ovdje se posebno posvećuje pažnja Heraklu, jer je on bio otac Festa, osobe po kojoj je grad dobio ime.

5. ASIA, BOSPORUS – IONIA, CARIA

1. *Phanagoria, Bosporus*, III. st.pr.Kr., AR, poludrahma
2. *Amisus, Pontus*, IV. st.pr.Kr., drahma
3. Mithradates VI Eupator, 120.-63. g.pr.Kr., AR, tetradrahma
4. *Sinope, Paphlagonia*, IV. st.pr.Kr., AR, drahma
5. *Calchedon, Bitbynia*, IV. st.pr.Kr., AR, stater
6. *Pergamum, Mysia*, II. st.pr.Kr., AR, cistophor
7. *Myrina, Aeolis*, II. st.pr.Kr., AR, red. tetradrahma
8. *Lesbos*, V. st.pr.Kr., AR, stater

Ionia

9. *Clazomenae*, V. st.pr.Kr., AR, stater
10. *Colophon*, IV. st.pr.Kr., AR, drahma
11. *Ephesus*, IV. st.pr.Kr., AR, tetradrahma (Foto)
12. *Ephesus*, II. st.pr.Kr., AR, cistophor
13. *Erythrae*, IV. st.pr.Kr., AR, drahma
14. *Miletus*, IV. st.pr.Kr., AR (Foto)
15. *Teos*, V. st.pr.Kr., AR, trihemiobol
16. *Chios*, V. st.pr.Kr., AR, stater (Foto)
17. *Samos*, V. st.pr.Kr., AR, tetrobol

Caria

18. Mausolus, 377.-353. g.pr.Kr., AR, didrahma
19. *Cnidus*, V. st.pr.Kr., AR, drahma
20. *Cnidus*, II. st.pr.Kr., AR
21. *Cos*, II. st.pr.Kr., AR, drahma
22. *Cos*, II-I. st.pr.Kr., AR, tetrobol
23. *Rhodos*, IV. st.pr.Kr., AR, didrahma (Foto)

← Pergamum

Geografski prijelaz između Grčke i Azije zauzimaju područja Bospora (*Bosporus*, Βόσπορος), Ponta (*Pontus*, Πόντος), Paflagonije (*Paphlagonia*, Παφλαγονία), Bitinije (*Bithynia*, Βιθυνία) Mizije (*Mysia*, Μυσία), gdje novac emitiraju u nekima gradovi, a u nekima države (br. 1-8).

Negdje, kao npr. u Bitiniji, kuje se malo, dok su drugdje kovovi mnogo brojniji i poznatiji. Pojedini su gradovi nastavili kovanje i za rimske vladavine, te su postali poznate kovnice s dugom tradicijom sve do kasnoga Rimskog Carstva (npr. Nikomedija, [*Nicomedia*, Νικομήδεια], Kizik, [*Cyzicus*, Κύζικος]). Još je jedna od značajki kovanja u nekoliko gradova u Maloj Aziji: to je srebrni novac »cistophor«, koji je ime dobio po prikazu na aversu, *cista mystica* (mistična košara koja se koristi u svečanostima ponajviše Bakhova kulta), dok su na reversu dvije zmije svijene u spiralu. Pojavio se u II. st.pr.Kr., vrijednost mu je bila tri drahme i kugu ga, npr., Pergam, (*Pergamum*, Πέργαμον, br. 6), Efez (*Ephesus*, Ἔφεσος, br. 12) i neki drugi gradovi, a javlja se i na Kreti. Preuzimaju ga i rimski carevi, tako da se emitira još za Hadrijana te, nakon kraćeg prestanka, za Septimija Severa.

↑ Colophon

Od Male Azije do Egipta kao sredstvo plaćanja koriste se samo kovina odgovarajuće čistoće, a kad se govori o prvoj pojavi novca već kao strogo definirana

← Ephesus

→ Chios

↑ Miletus

↑ Clazomenae

pojma, spominje se pokrajina Lidija, negdje oko polovice VII. st.pr.Kr. U Joniji (*Ionia*, Ἰωνία), u temeljima Artemidina hrama u Efezu, našlo se nekoliko komada elektruma određene težine, položenih kao *vota* (zavjet). Oni su datirani, kao i druge iskopine, prije 600. pr.Kr., a među njima je bio primjerak s utorima na jednoj strani, koji bi se mogao smatrati prvom novčanicom u slijedu cjelokupnoga antičkog novčarstva. Jonjani se vrlo uspješno koriste lidijskim idejama o ukrašavanju novca simbolima.

No, u ranijim emisijama pripadnost pojedinih simbola određenom *polisu* (πόλις, grad-država) nije uvijek pouzdana. Npr., ne može se svaki stater s prikazom lava pripisati Miletu (*Miletus*, Μίλητος, br. 14), iako se taj grad uvelike njime koristio. Pa ipak, neki su se simboli uvriježili. Tako Klazomena (*Clazomenae*, Κλαζομεναί) stoljećima rabi krilatoga vepra (br. 9); Efez, s poznatim, već prije spomenutim hramom božice Artemide, njezine attribute pčelu i jelena (br. 11), koji se javlja u ranijim emisijama, dok od III. st.pr.Kr. na avers dolazi glava same božice; Kolofon (*Colophon*, Κολοφών) glavu Apolona na aversu, dok revers nosi njegovu kitaru (br. 10), i sl.

Dva jonska otoka, Hij (*Chios*, Χίος) i Sam (*Samos*, Σάμος) također imaju svoj novac. Emisije Hija na aversu nose sfinxu (ljudska glava, lavlje tijelo) s amforom kao simbolom koji ukazuje na Dionisov kult (br. 16), dok Sam, otok božice Here (jedna od najljepših skulptura iz VI. st.pr.Kr. jest poznati mramorni kip božice Here sa tog otoka, danas u Louvreu), koji se nalazi na raskršću morskih trgovačkih putova, stavlja na avers lavlji skalp, a na revers prednji dio bika – životinja koja je simbol božice Here (br. 17).

U Knidu (*Cnidus*, Κνίδος), jednom od jačih dorskih centara u Kariji, javlja se kao simbol već od VI. st.pr. Kr. lavlja glava i najštovanija božica, Afrodita, u različitim likovima. Na tome je novcu (br. 19) zastupljena kao Afrodita *euploia* (Ἀφροδίτη εὐπλοία), zaštitnica

← Mausolus

dobre i sretne plovidbe. Među vladarima najpoznatiji jest Mauzol (*Mausolus*, Μαύσωλος), 377.-353. pr.Kr., slavan po grobnici koju mu je dala sagraditi žena Artemizija, a po kojoj se taj tip grobnih spomenika i danas naziva mauzolej. On kuje novce sa svojim imenom i na njima prikazuje lik Zeusa *Labraundskog* (*Labraundeus*, Λάβραυνδα, mjesto u Kariji, br. 18), koji ostaje kao simbol sve do posljednjega predstavnika te dinastije.

U Karijskom arhipelagu (*Caria*, Καρία) u novčanim se odnosima ističu dva otoka, Koj (*Co(s)*, Κῶς) i Rod (*Rhodos*, Ρόδος). Prvi ima u kontinuitetu od arhajskog doba kao simbol raka, kojemu se kasnije pridružuje glava Herakla (br. 21). Rod, kojemu je zaštitnik *Helios* (Ἥλιος, Ἡλιος), stavlja na svoje novce glavu božanstva sunca u poluprofilu, gotovo *en face*, i ružu, cvijet po kojemu otok nosi ime (ρόδον, br. 23).

↑ Cnidus

← Rhodos

← Rhodos

6. ASIA, AEGYPTUS, ZEUGITANA

1. Croesus, *Lydia*, 561.-546. pr.Kr., AR, stater (Foto)
2. *Lycia*, V. st.pr.Kr., AR, stater
3. *Aspendos, Pamphylia*, IV. st.pr.Kr., AR, stater (Foto)
4. *Laodicea, Phrygia*, II. st.pr.Kr., AR, cistofor
5. *Celenderis, Cilicia*, V-IV. st.pr.Kr., AR, stater
6. *Aradus, Phoenicia*, II-I. st.pr.Kr., AR, tetradrahma (Foto)
7. *Sidon, Phoenicia*, IV. st.pr.Kr., AR, dvostruki šekel
8. Antiochus I. Soter, *Syria*, 293.-281. pr.Kr., AR, tetradrahma, (Foto)
9. Seleucus IV. Philopator, *Syria*, 187.-175. pr.Kr., AR, tetradrahma
10. Simo Maccabaeus, *Judaea*, 143.-135. pr.Kr., AR, šekel
11. Mazeus, *Babylonia*, 331.-328. pr.Kr., AR, tetradrahma
12. *Persia*, V. st.pr.Kr., AR, darik

↑ Croesus

Aegyptus

14. Ptolemaeus I. Soter, 305.-285. pr.Kr., AR, tetradrahma
15. Ptolemaeus VIII. Euergetes II., 146.-117. pr.Kr., AR, tetradrahma
13. Kao br. 15., AE
16. *Zeugitana, Carthago*, IV-III. st.pr.Kr., AV
17. *Carthago*, III-II. st.pr.Kr., AE, dodekadrahma

Poznato je da su prvi novci kovani u elektrumu, prirodnoj leguri zlata i srebra u različitim omjerima. Herodot pak piše da su Lidani bili prvi narod koji je poznao kovanje novca u čistom zlatu i srebru. Kao jedan od njegovih predstavnika često je spominjan lidijski kralj Krez (*Croesus*, Κροῖσος), 561.-546. pr.Kr., koji emitira neke od najstarijih novaca iskovanih u zlatu i srebru. Na njih stavlja simbole iz životinjskog svijeta, antitetič-

← Aspendos

no postavljene protome lava i bika ili samo protomu lava (br. 1), a na drugu stranu utisnuto kvadratno polje.

U Likiji (*Lycia*, Λυκία) većina je novaca emitirana za perzijske prevlasti i osjeća se orijentalni utjecaj. Simboli su na tome širem prostoru omiljele životinje, npr. ve-par (br. 2), grifon (mitska životinja s orlovskim kljunom i krilima a lavljim tijelom), lav, a isto tako i likovi božanstava, npr. Afrodita, Atena i dr., dok je na reversu triskel ili tetraskel, vjerojatno kao solarni simbol, karakterističan za Likiju.

U Pamfiliji (*Pamphylia*, Παμφυλία) najpoznatiji je po novcima grad Aspend (*Aspendos*, Ἀσπενδος); oni imaju prikaz dvojice hrvača i lik muškarca s pračkom odjevenog u dugi hiton i triskel (od grčke riječi σκέλος-stegno, noga; triketra u latinskom jeziku prema riječi *triquetrus*-trokutan; sunčani simbol - tri ljudske noge spojene u jednom središtu, br. 3).

U Kelenderi stateri već u V. st.pr.Kr. pokazuju kontrast prema drugim gradovima Kilikije (*Cilicia*, Κιλικία). Njihov se izgled i stil više oslanja na gradove Grčke nego Male Azije (br. 5).

U Fenikiji (*Phoenicia*, Φοινίκη) opet je suprotno. Tu monetarne emisije njeguju potpuno orijentalni stil, kao npr. Sidon (*Sidon*, Σιδών), koji je bio pomorski centar i najznačajniji grad za Fenikiju. Od V. st.pr.Kr. sve do Aleksandra Velikog njegove oktahme dominiraju cijelim područjem. Kovane su po feničkoj novčanoj stopi, što odgovara, u perzijskom sustavu, vrijednosti od 4 sikla (σίγλος, σίκλος, grčki prijevod šekela, vrijednost 1/60, odnosno 1/50 mine) ili 2 šekela (*shekel*, antičko-semitska novčana jedinica vrijednosti 1/60 mine, u Judeji ime novca). Na aversu je prikazana sidonska galija, dok na reversu vuku kralja u kolima (br. 7).

Nakon smrti Aleksandra Velikog, njegovo helenističko kraljevstvo između sebe dijele njegovi bliski surad-

↑ Sidon

↑ Antiochus I. Soter

→ Babylonia

→ Persia

nici tzv. dijadosi. Tako područja na istoku, dio Male Azije i Siriju dobiva Seleuk I., 312.–280. pr.Kr. On je bio prvo zapovjednik Aleksandrove tjelesne garde, a za vladavine Perdikine zapovjednik konjice. U Siriji osniva značajnu dinastiju Seleukida: njihovi se novci ističu kvalitetom materijala i ljepotom stila (br. 8, 9). Na mnogima od tih novaca osjeća se utjecaj makedonskog stila. Na njihovim se aversima redaju portreti vladara. Potkraj dinastije gube se značajke raskošnog stila iz početnih emisija.

Još je jedna kraljevska dinastija na tome prostoru ostavila svoj trajni pečat, osobito u monetarnim emisijama. Kraljevi Perzije posudili su od lidijskog kralja Kreza novčani sustav s dvostrukom osnovom u zlatu i srebru. Njihovi darici (ime po kralju Dariju), s manjim jedinicama siklima, isprva imaju i drugi oblik – ovalni – koji se brzo uklopio u okrugli novčani sustav. Postali su poznati i po sceni na aversu, po prikazu kralja koji kleči i drži luk i strijelu (br. 12). Taj se motiv održao sve do Aleksandra Velikog.

Kraljevstvo Aleksandra Velikog obuhvaćalo je gotovo sav istočni sredozemni bazen, pa se tako i obalni dijelovi sjeverne Afrike vežu za njegov utjecaj i igraju važnu ulogu u grčkome novčarstvu. U Egiptu prije Aleksandra Velikog nema gospodarski značajna monetarnog sustava. On je prvi uveo uporabu službenog novca u dolini rijeke Nila, a poslije njegove smrti preuzeli su egipatski kraljevi kovanje lijepoga srebrnog novca. Prvi je od njih Ptolemej I. Soter, 305.–285. pr.Kr., za-

↑ Ptolemaeus I.

← Ptolemaeus VIII. Evergetes II

← Carthago

četnik još jedne, u antičkom svijetu poznate dinastije Ptolemejevića. Njihovi graveri njeguju bogati stil helenističkih kovova s likom vladara na aversu i s orlom na munji na reversu. I ovdje je serija portreta i motiv orla na munji, koji će se, uglavnom, ponavljati za cijele dinastije Ptolemejevića.

Nakon Aleksandrije, prijestolnice Ptolemejevića, drugi u antičkom svijetu poznati sjevernoafrički grad jest Kartaga (*Carthago*, Qrt-hdšt fenički Kart-hadašt »Novi grad«, koju su osnovali Feničani, stanovnici Tira). Novci Kartage zaista su vrijedna umjetnička djela, za koja su kalupe izrađivali grčki majstori te ih stilom i vještinom izrade obilježili grčkim duhom. Kartaga u V. st.pr.Kr. kuje zlatne novce po feničkoj novčanoj stopi, s glavom Perzefone i konjem s palmom (br. 16). Palma je stari simbol Feničana i ovdje se često javlja s konjem, s protomom konja, slonom ili sama. Još jedna od karakteristika u kovovima u sjevernoj Africi veće su nominale brončanih novaca, koje težinski odgovaraju u srebru npr. dodekadrahmama i oktadrahmama (br. 17).

→ Carthago

7. GRČKO – ILIRSKI NOVAC

- 1.-3. *Apollonia*, AR, III. st.pr.Kr., drahme (Foto)
4. Monunios, *Dyrrhachium*, AR, III. st.pr.Kr., stater
- 5.-6. *Dyrrhachium*, AR, IV-III. st.pr.Kr., stater, drahma
- 7.-9. *Damastium*, AR, IV. st.pr.Kr., tetradrahme (Foto)
10. Genthios, *Skodra*, AE, poč. II. st.pr.Kr. (Foto)
11. *Skodra*, AE, autonomni kov iza 168. g.pr.Kr.
- 12.-14. DI..., AE, dr. pol. IV. st.pr.Kr. (Foto)
- 15.-17. *Heracleia*, AE, IV. st.pr.Kr. (Foto)

↑ Monunios

Južni dio obala Jonskog i Jadranskog mora obuhvaćen je grčkom kolonizacijom po Herodotu već u VII. i VI. st.pr.Kr., kad su osnovane dvije značajne kolonije doseljenika korkirskog podrijetla, *Epidamnus* (Ἐπίδαμνος, *Dyrrhachion*, Δυρράχιον) i, nešto kasnije, *Apollonia* (Ἀπολλωνία). S vremenom, od kraja IV. st.pr.Kr. počinje kovati svoj novac Dirahij (br. 5-6), a malo poslije i Apolonija (br. 1-3), i to drahme po uzoru na staru domovinu i s istim prikazima koje nosi i njihov matični grad Korkira (Krf, Kefalenija). No, nama su važnije ranije emisije Dirahija u srebru, kojih je sačuvano mnogo manje, i to su stateri ili tridrahme, koji nose iste ambleme, tj. kravu s teletom i cvjetni motiv, neopravdano nazivan »Alkinojevi vrtovi«, s imenom grada kojem je pridodano ime ilirskog kralja Monunija (ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΝΟΥΝΙΟΥ, br. 4). Taj novac on ne kuje kao ilirski kralj nego kao osoba koja ima suverenitet nad gradom, kao njegov vrhovni magistrat i eponim. Potom će još jedan ilirski vladar, Mitil, Monunijev nasljednik i vjerojatno sin, emitirati seriju novca sa svojim imenom, ali u bronci. Sudeći po tim emisija-

← Apollonia

← Dyrrhachium

ma, bez obzira na njihovu različitost, taj je grad neko vrijeme morao biti pod vlašću ilirskih kraljeva. Time se potkrepljuju pretpostavke o grčko-ilirskim kontaktima i uzajamnoj povezanosti, koji će se daljnjom kolonizacijom prema sjeveru pretvoriti u koegzistenciju, tj. suživot dviju etničkih zajednica, samo povremeno uz ratne sukobe. Slična je situacija i u gradu blizancu Apoloniji, gdje je također živjelo dosta ilirskog stanovništva, što pokazuju njene emisije drahmi, koje su često nosile ilirska imena dužnosnika, bilo monetarnih bilo eponimnih magistrata. Nakon otprilike 150 godina kovanje tih drahmi, prekida najvjerojatnije, pojava rimskoga republikanskog denara, iako one, zbog svoje kvalitete, kolaju još dugo.

Također na jugu, uz more i u bliskom zaleđu, još dva grada, *Skodra* i *Lissos*, kuju svoj autonomni novac od III. st.pr.Kr. Isprva su im uzori grčki i susjedni makedonski novci (s motivom štita), ali i motivi ilirskog karaktera (s kacigom). Od oko 180., nakon dolaska na prijestolje, još jedan, posljednji ilirski kralj, Gencije, emitira iz spomenutih kovnica serije brončanog novca sa svojim imenom, sve do propasti svoje države 168. pr.Kr. (br. 10). Još neko vrijeme kuju novac s dopuštanjem Rimljana, do osnutka rimske provincije Ilirika.

U kopnenom južnom dijelu ilirsko-peonskog područja u IV. st.pr.Kr. počinje novce kovati grad-rudnik *Damastij* (*Damastium*, *Damastion*, $\Delta\alpha\mu\acute{\alpha}\sigma\tau\iota\omicron\nu\varsigma$) (br. 7-9), kojemu se još ne može točnije ustanoviti lokacija osim

→ Damastium

da je bio u blizini rudnika srebra i uza samu granicu Peonije, na području koje su nastavali Dardanci. Prve su mu serije prekrasni primjerci s prikazima tipičnih grčkih motiva (glava Apolona na aversu a tronogna reversu). Za te najranije emisije kalupe su radili grčki majstori, a kako s vremenom novci gube ljepotu, očito su kalupe postepeno preuzimali izradi nevični domaći majstori mnogo skromnijih sposobnosti.

Grčka kolonizacija srednjega dijela nama zanimljive istočne jadranske obale i otoka bila je nešto kasnija od one na prostorima sredozemnih krajeva. Može se slobodno reći da se to zbivalo već u IV. st.pr.Kr., kad su organizirane i prve kovnice u gradovima-kolonijama (πόλις, *polis*) na otocima Visu (Ἴσσα, Issa, sirakuška kolonija), Hvaru (Φάρος, Pharos, parska kolonija), te na Korčuli naseobina još nelocirana i nepoznata imena, kao i Herakleja (*Heracleia*, Ἡράκλεια), vjerojatno najstarija, također nepoznatih osnivača i lokacije. Kako je svaka od tih kovnica bila i sjedište autonomnog polisa, donijela je i unutarnju organizaciju s ustanovama utvrđenog činovničkog aparata, koji je vodio brigu o poslovima vezanima za život metropole u malome. Doseljednici-kolonizatori isprva dolaze u sukobe s autohtonim stanovništvom, koje je živjelo na posve drukčiji način. No, s vremenom uspostavljaju sve čvršće veze sa starosjediocima, stječu političku neovisnost, treba održavati sve te institucije, tu su i počeci trgovine, a za sve je to potreban novac. On u početku služi više za internu upotrebu na ilirskom području, dok neki pokušaji, npr. Fara sa serijom srebrnog novca, pokazuju težnju da se proširi područje kolanja i izvan tog teritorija. Novac kuju i domaći ilirski gradovi, npr. Risan (*Rhizon*), zatim plemenska središta (na donjoj Neretvi pleme Daorsa), nastavljajući tradiciju koju su razvili već Skodra i Lissos i još neka plemena na ilirskome području.

Ostala su otvorenima još mnoga pitanja u vezi s grčkom kolonizacijom ilirske obale i otoka a kao odgovor na njih imamo opipljive dokumente: novce. Međutim, mnogobrojne pretpostavke o lokaciji i podrijetlu njihovih kovnica tek treba razriješiti. Jedno od njih jest postojanje ili isejske ili knidske naseobine na otoku Korčuli (*Korkyra Melaina, Nigra*, Κόρκυρα μελαινα), koja se spominje u književnim vrelima i kojoj se pripisuje emisija vlastitog autonomnog novca s prikazom glave bez brade (Apolon?) i klasa uz legendu ΚΟΡΚΥΡΑΙΩΝ (T8/1). Novci su vrlo rijetki, danas ih je poznato samo pet primjeraka, od kojih se dva, veoma dobro ušćuvana, nalaze u našoj zbirci.

Sljedeća nepoznanica, još otvorena za raspravu, jesu novci s natpisom imena grada Herakleje (ΗΡΑΚΛΕΙΑ, *Herakleia*) iz IV. st.pr.Kr. To su serije brončanog novca u tri nominale (br. 15-17). Na većem su dijelu tih novaca, kako odgovara i imenu, lik i atributi grčkoga heroja Herakla, čiji je kult među doseljenim stanovništvom bio vrlo rasprostranjen (br. 15-17.). Drugi je tip, bročano manji i kronološki nešto mladi, lakša nominala s glavom žene na aversu (Artemida?) i dupinom, uz legendu ΗΡΑ na reversu. Po stilskoj sličnosti kalu-

← Korkyra Melaina

← Heracleia

→ Heracleia

pa s farskim kao i po rasprostranjenosti nalaza vjerojatno potječu iz te kovnice.

Rješenje još čeka i problematika nekih prekovanih novaca. Jedan od tih primjera jest kalup farskog tipa sa Zeusom i kozom te dodatnom legendom DI(M)-(ΔΙ..Μ) na reversu, koji je naknadno utisnut na novce istog farskog tipa kao i na heraklejske (br. 12-14.). Pretpostavke su mnogobrojne, od skraćenice imena neubiciranog grada, oznake vrijednosti, sve do mogućnosti skraćenice imena nekoga još nepoznatog dinasta. Poput heraklejskog, vjerojatno je i ovaj novac kovan u farskoj kovnici.

→ ΔΙ...

8. GRČKO – ILIRSKI NOVAC

1. *Korkyra Melaina*, AE, prva pol. III. st.pr.Kr. (Foto)
- 2.-7. *Pharos*, AE, IV.-III. st.pr.Kr. (Foto)
- 8.-12. *Issa*, AE, IV.-II. st.pr.Kr. (Foto)
13. *Ballaios*, AR, II. st.pr.Kr.
- 14.-18. *Ballaios*, AE, II. st.pr.Kr. (Foto)

Kao što je već spomenuto, grčka kolonizacija srednjega dijela Jadrana krenula je početkom IV. st.pr.Kr. Jednu od najznačajnijih među grčkim kolonijama osnovali su sicilski Sirakužani na otoku Visu ("Ισσα, *Issa*), a potom pod okriljem Dionizija Starijeg pomogli jonskim Paranima pri osnivanju njihove naseobine u Starome Gradu na Hvaru (Φάρος, *Pharos*). Autohtono stanovništvo jednoga i drugog otoka ponajviše se bavi ratarstvom, ponešto obrtima, a tek kasnije, s grčkom kolonizacijom, počinje se baviti u trgovinom.

Prvi počinju emitirati vlastiti novac Farani već u prvoj polovini IV. st.pr.Kr. sa žigovima koji odgovaraju njihovoj stočarsko-ratarskom karakteru (br. 2-7). Tako stavljaju na reverse ono što ih u svakidašnjem životu okružuje, npr. kozu (starija faza), potom grozd. Na aversima su glave grčkih božanstava Zeusa i Dionisa. Potkraj IV. i u III. st. javljaju se opet glave božanstava Perzefone i Artemide

↑ Pharos

← Pharos

→ Issa

na aversu, a koza na reversu s legendom . Potkraj III. st. (mlada faza, nakon još nedovoljno razjašnjenog prekida rada), uz glavu mladega muškarca - božanstva ili stvarne osobe na aversu - stavljaju na revers *kantharos* (pehar s dvije ručke), između legende ΦΑ. Od II. st. emitira novac u ime ilirskog kralja Baleja. Uz neuspjeh i vrlo rijedak (samo 8 poznatih primjeraka, nije se dugo održao) pokušaj rane emisije u srebru, kovanje *Pharosa* završava s Balejevim emisijama i s ponekim njegovim prekovom.

↑ Issa

Kovnica *Issa* (br. 8-12) aktivnost počinje u drugoj pol. IV. st.pr.Kr. na tradicijama sirakuških emisija, iz kojih su novci ovdje kolali i koristili se kao kovna pločica. To se zbiva i farskom tipu Zeus/ koza. Naime, sredinom IV. st.pr.Kr. (nakon smrti Dionizija mladeg, oko 350.), javlja se nova emisija brončanog novca, tzv. jonios-emisija, po legendi koju nose ti novci. I oko toga se imena još vode polemike. Ipak prevladava mišljenje da je riječ o Joniju, povijesnoj osobi, lokalnom ilirskom dinastu (kako, npr., spominju poneki antički pisci: Ἴόνιος τὸ γένος Ἰλλυριότης), rodom s Visa, koji je vladao u grčkim gradovima na srednjem Jadranu u IV. st.pr.Kr. Za svoga vladanja kuje vlastite emisije, i to čiste novce, ali i prekove na postojećima farskim i heraklejskima. U ranom III. st. Issa počinje kovati svoje brončane emisije s prikazima glave nimfe i zvijezde (br. 8), a istodobno i drugi tip s glavom božice Atene i kozom, ponekad s legendom ΙΣ na reversu. Slijedi niz novaca s istim prikazom na prednjoj, a s jelenom na stražnjoj strani, te s amforom s legendom na aversu, a grozdom na reversu. U II. st. emitira novu seriju: na prednjoj strani glava mladog muškarca, na stražnjoj *kantharos* između ΙΣ. Motivi na tim serijama također odgovaraju stočarsko-ratarskomu karakteru stanovništva, te se djelomično poklapaju s farskima (koza, *kantharos*, grozd), dok se vremenski protežu do sredine II. st.pr.Kr. Sama organizacija i status tog polisa-države vrlo su značajni, stabilniji od drugih. Tome, vjerojatno, pridonosi i sam polo-

žaj otoka koji je povučeniiji, pa osniva čak i svoje kolonije Trogir (*Tragurion*) i Stobreč (*Epetion*), te grad nepoznata imena u Lumbardi na otoku Korčuli.

← Issa

Novci otkrivaju još jednu zagonetnu ilirsku osobu, koja se inače ne javlja nigdje u pisanim izvorima, ali je u količinski (doduše, ne i tipološki) sačuvanim emisijama od sviju dosad najjače zastupljena, Baleja (*Ballaios*, Βαλλαιος, br. 13-18). Nekoliko je posebnosti vezano za tu ličnost i njezine novce. To je jedina osoba u ilirskoj numografiji kojoj se ime javlja u dva oblika, s vladarskom titulom ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΒΑΛΛΑΙΟΥ, i sa samim imenom bez titule ΒΑΛΛΑΙΟΥ. Te su se dvije emisije donedavna pripisivale dvjema kovnicama, od kojih se prva, s duljim oblikom, pripisivala kovnici u Risnu (*Rhizon*), a druga, s kraćim, onoj u Starom Gradu (*Pharos*). Još je jedna osebujnost: uz portret vladara na aversu u nekoliko varijanata, na reversu se izmjenjuje samo jedan motiv u dvije verzije. Risanska kovnica ima lik Artemide u pokretu, dok farska Artemida miruje. Novija su istraživanja pokazala podjednaku rasprostranjenost nalaza jednog i drugog tipa na srednjodalmatinskom prostoru, posebice na otoku Hvaru, pa bi prijašnje pretpostavke o kovovima u Risnu otpale.

Važnost Balejeve ličnosti potvrđuje serija njegova novca u srebru; to su jedini, uz kratkotrajne farske, ilirski novci kovani u tom plemenitom materijalu (br. 13). Ti su novci umjetnički mnogo kvalitetniji od bronča-

← Ballaios

VODIČ
PO STALNOJ
NUMIZMATIČKOJ
IZLOŽBI
ARHEOLOŠKOGA
MUZEJA
U ZAGREBU

→ Ballaios

nih. Među Balejevim mnogobrojnim brončanim novcem kola i dosta »barbariziranih«, što ne mora značiti da je posrijedi oponašanje, nego da su ih možda radili nevješti domaći graveri. Još se povremeno polemizira o kronološkome smještaju ličnosti samoga Baleja, ali prevladava mišljenje da je on živio i vladao nakon pada Gencijeve države (168. pr.Kr.). Moguće je pak i to da je neko vrijeme, prije propasti ilirske države, vladao samo kao dinast, bez titule, a Rim mu je onda, kao savezniku, ostavio dio vlasti nad određenim krajem.

9. KELTSKI NOVAC

1. Tzv. Banatski tip, odn. tip Husi-Vovriesti, AR, III./II. st.pr.Kr., primjerak iz skupnog nalaza u Narti
2. Tzv. Banatski tip, odn. tip Husi-Vovriesti, AR, III./II. st.pr.Kr., primjerak iz skupnog nalaza u Narti
3. Tzv. tip turnirskog jahača, AR, II. st.pr.Kr., primjerak iz skupnog nalaza u Ribnjačkoj
4. Tip novca peonskoga kralja Audoleonta, s tzv. jahačem sličnim lutki, AR, II. st.pr.Kr., primjerak iz skupnog nalaza u Ribnjačkoj
5. Tzv. tip s trouglastim vratom, AR, II. st.pr.Kr., primjerak iz skupnog nalaza u Ribnjačkoj
6. Tzv. tip s kontramarkom u obliku kotača, AR, II. st.pr.Kr.
7. Novac iskovan od debeloga grumena, tzv. tip s magarećim uhom, AR, III. st.pr.Kr.
8. Tzv. tip s položenom osmicom, AR, II. st.pr.Kr.
9. Tip s Pegazom na naličju, AR, III./II. st.pr.Kr.
10. Tzv. tip s loptastim obrazom, AR, II. st.pr.Kr.
11. Tzv. tip s vijencem u obliku brade na licu i amforom na naličju, AR, II. st.pr.Kr. (Foto)
12. Tzv. tip s jahačem, kojemu je glava u obliku kružića, AR, II. st.pr.Kr.
13. Tzv. tip s jahačem, kojemu je ruka u obliku grane, II. st.pr.Kr. (Foto)
14. Tip koji oponaša atičke tetradrahme Aleksandra III. Velikog, AR, II. st.pr.Kr.
15. Tip koji oponaša tetradrahme Filipa III, AR, II. st.pr.Kr.
16. Tip koji oponaša tetradrahme Filipa III, AR, II. st.pr.Kr.
17. Tip koji oponaša drahme Aleksandra III. Velikog, AR, II. st.pr.Kr.
18. Tip koji oponaša drahme Filipa III, AR, II. st.pr.Kr.

19. Rano oponašanje tetradrahme grada Tasa (*Thasos*), AR., I. st.pr.Kr.
20. Kasno, razigrano oponašanje tetradrahmi Filipa III, AR, II. st.pr.Kr. (Foto)
21. Tzv. Hrvatska grupa, varaždinski tip, AR, I. st.pr.Kr.
22. Tzv. Hrvatska grupa, samoborski tip, AR, I. st.pr.Kr.
23. Tzv. Hrvatska grupa, đurđevački tip, AR, I. st.pr.Kr.
24. Boii: tetradrahma s natpisom BIATEC, AR, I. st.pr.Kr.
25. Tzv. Češka grupa, novac plemena Boja, AV, I. st.pr.Kr.

→ Narta, keltski novac

↓ Ribnjačka – tip turnirskog jahača

Među likovno najzanimljivije primjerke staroga vijeka moramo ubrojiti novac koji su kovali brojni barbarski, t.j. svi negrički, narodi u velikom luku od Hispanije i Galije pa do najbližega susjedstva Makedonije i Grčke. Kelti i drugi tzv. barbari uzeli su kao uzor svojim kovovima izvorne grčke zlatnike i srebrnike, te su od njih stvarali osebujne, uvijek nove, tvorevine u kojima mogli bismo kazati – prepoznamo zametke tzv. naivne umjetnosti. Zagrebačka numizmatička zbirka sadrži i veći broj keltskoga novca. Manji se dio odnosi na zapadne Kelte, dok je gotovo sav ostali materijal nađen u Panonskoj nizini, a kovali su ga od III. st.pr.Kr. pa sve do dolaska Rimljana razni narodi i plemena koji su nastavili te krajeve, npr. Dardanci, Skordisci i drugi.

Novac istočnih Kelta najčešće je od srebra, a kao uzor im je poslužio novac makedonskih kraljeva Filipa II. (na aversu je glava bradatoga Zeusa, oca svih bogova, a na reversu konjanik), njegova sina Aleksandra III. Velikog (avers s glavom golobradoga Herakla i revers sa Zeusom na prijestolju), te Filipa III. Oponašan

← Varaždinski tip novca

← Samoborski tip novca

je, npr., i novac gradova Tasa (*Thasos*), Maroneje, te peonskih kraljeva Patreja (*Patraos*) i Audoleonta itd.

Uz vrijedne, pojedinačno nadene, primjerke, valja istaknuti: važne skupne nalaze starijih srebrnika u Narti (br. 1-2) i Ribnjačkoj (br. 3-5) kod Bjelovara, te one kasnije iz tzv. Hrvatske grupe (I. st.pr. Kr.), po kojima su u znanstvenoj literaturi nazvana tri tipa novca. To su varaždinski (br. 21), samoborski (br. 22) i durđevački (br. 23).

Primjerci iz Narte potječu iz nekadašnje Dacije (danas Rumunjska), vrlo su izlizani i katkada s usjecima radi provjere jesu li od čistoga srebra ili samo posrebrnjeni, a na aversu imaju glavu mladoga boga Apolona okrenuta udesno, a na reversu konjanika na konju okrenuta ulijevo. Jedan od tri tipa masivnih tetradrahmi kakve su bile u ostavi iz Ribnjačke, tzv. turnirski jahač, najljepši je među novcem istočnih Kelta. Riječ je o prikazu bradata muškarca bujne kose i s lovorovim vijencem te s konjićem koji ispunjava prostor pred njegovim licem. Na naličju ratnik s podignutim kopljem jaše ulijevo na snažnom konju, a s gornje strane stoji natpis (?SASTHIENI). Srebrnici tzv. Hrvatske skupine od slabijeg su srebra i nose, u različitim interpretacijama, glavu golobrada muškarca s dijamdom i bujne kose na aversu te konja na reversu.

↓ Durđevački tip novca

RIMSKI NOVAC

10. NOVAC RIMSKE REPUBLIKE

1. III. st.pr.Kr., AR, didrahma
2. III. st.pr.Kr., AR, *victoriatus*
3. Roma, III. st.pr.Kr., AR, *denarius*
4. Fonteia, 114. ili 113. pr.Kr., AR, *denarius*
5. Caesia, 112. ili 111. pr.Kr., AR, *denarius* (Foto)
6. Rubria, 87. pr.Kr., AR, *denarius*
7. Mamilia, 82. pr.Kr., AR, *denarius serratus*
8. Postumia, 81. pr.Kr., AR, *denarius*
9. Lucretia, 76. pr.Kr., AR, *denarius*
10. Rustia, 76. pr.Kr., AR, *denarius*
11. Cornelia, 76.-75. pr.Kr., AR, *denarius* (Foto)
12. Aquillia, 71. pr.Kr., AR, *denarius serratus*
13. Calpurnia, 67. pr.Kr., AR, *denarius*
14. Cassia, 63. pr.Kr., AR, *denarius*
15. Plautia, 55. pr.Kr., AR, *denarius*
16. Iunia, 54. pr.Kr., AR, *denarius*
17. Hirtia, 46. pr.Kr., AV, *aureus*
18. Iulia, 44. pr.Kr., AR, *denarius*
19. Nasidia, 44.-43. pr.Kr., AR, *denarius*
(pokretna kovnica)
20. Livineia, 42. pr.Kr., AR, *denarius*
21. Mussidia, 42. pr.Kr., AR, *denarius*
22. Pompeia, 42.-40. pr.Kr., AR, *denarius* (Foto)
23. Durmia, 19.-4. pr.Kr., AR, *denarius*

→ Didrahma

Na italskome je poluotoku dugo u upotrebi i optjecaju grčki novac. U prvoj polovici III. st.pr.Kr. u srebru se kuju novci neslužbeno pod imenom rimsko-kampanski, po uzoru na grčke, drahme i didrahme, s prikazima, npr., glave božice Rome i Viktorije, Marsa i konja, Apolonove glave i dr. U drugoj polovici III. st. pr.Kr. javljaju se, u istim nominalama, novi prikazi, janiformna (po rimskom božanstvu početka i svršetka Ianusu, prikazanom sa dva lica koja gledaju na suprotne strane, br. 1), glave Diškura i Jupiter u kvadrigri, po čemu su i dobili ime kvadrigati (*quadrigatus, quadrigae*, četveropreg). U posljednjoj se dekadi toga stoljeća javlja viktorijat (*victoriatus*, vrijednost 1 drahme, a ime je dobio po prikazu božice Viktorije i trofeja na reversu, br. 2) i zatim denar (*denarius*), s manjim nominalama, s glavom božice Rome i Dioskurima (br. 3) i s oznakom vrijednosti X na aversu. Tim se novcem Rim oslobodio grčkog utjecaja i stvorio vlastitu novčanu jedinicu, koja će se održati dugi niz godina.

Značajka novaca Rimske republike jest raznolikost prikaza na njihovim obim stranama. Pravo i kontrolu kovanja provodi tročlani kolegij (*tresviri aere argento auro flando feriundo*), nakratko povećan još za jednoga člana oko sredine I. st.pr.Kr., sa sjedištem u hramu božice Junone Monete (Opominjateljice). Na novce se stavljaju isprva razni simboli, zatim inicijali, pa sve do potpunih imena kovničara. Zahvaljujući tome, postale su poznate mnoge obitelji i ličnosti, kao npr. Julije Cezar, koji je uveo običaj stavljanja svog lika na avers (br.18); nastavlja to Oktavijan, a od proglašenja carstva postaje opće pravilo stavljanja glave ili poprsja imperatora ili člana njegove obitelji.

↑ Victoriatus

← Aquilia

← Iunia

→ Nasidía

→ Pompeia

Još se jedna posebnost javlja već u ovo doba: tzv. pokretne ili putujuće kovnice (br.19). U osvajačkim pothvatima vojskovođu bi pratila takva kovnica kako bi lakše i brže došao do novca za isplatu vojske.

Iz toga su razdoblja poznati brojni skupni nalazi-ostave denara, a naša se zbirka može pohvaliti s nekoliko nadenih na našem području, nekih sačuvanih gotovo u cjelini npr.: Cesarica kraj Karlobaga (128 kom) otkriven 1935., Lički Ribnik kraj Gospića (336 kom), iz 1930., dočim od ostalih imamo tek po nekoliko primjeraka (Osor na Malom Lošinju, Valpovo-Osijek i dr.).

RIMSKI CARSKI NOVAC

11. AUGUSTUS – VITELLIUS

Augustus, 27. prije – 14. po Kr.

1. AR, *cistophorus*, *Pergamum*, cca 27.-26. pr.Kr.
2. AR, *denarius* 28. pr.Kr.
3. AR, *cistophorus*, *Pergamum*, cca 19.-18. pr.Kr.
4. AV, *aureus*, *Pergamum*, cca 19.-18. pr.Kr.
5. Livia, Augustova žena, AE, *dupondius*, kovan za Tita 80.- 81.

Tiberius, 14.-37.

6. AE, *as*, 36.-37., *Roma*
7. AR, *denarius*, 14.-37., *Roma* (Foto)
8. Kao br. 7, AV, *aureus*, 14.-37., *Roma*
9. Nero Drusus sen., otac Klaudija I., AE, *sestertius*, kovao Klaudije I.
10. Antonia, žena Nero Druza sen, majka Klaudija I., AE, *dupondius*, kovao Klaudije I.

Gaius (Calligula), 37.-41.

11. Gaius i Germanicus, otac Kaligule, AE, *dupondius*, 37.-38., *Lugdunum*
12. Gaius i Agrippina, majka Kaligule, AR, *denarius*, 37.-38., *Roma* (Foto)
13. AE, *sestertius*, 37.-38., *Roma*

Claudius I., 41.-54.

14. AE *sestertius*, 41.-50., *Roma*,
15. Claudius i Agrippina, AR, *denarius*, 50.-54., *Roma* (Foto)
16. Claudius i Nero, AV, *aureus*, 50.-54., *Roma*

Nero, 54.-68.

17. AE, *as*, cca 66. *Roma*

18. AR, *denarius*, 64.-65. *Roma*

19. Galba, 68.-69.; AR, *denarius*, 68.-69., *Roma*
(Foto)

20. Otho, jan.-april 69.; AR, *denarius*, 69., *Roma*

Vitellius, jan.-dec. 69.

21. AE, *as*, 69., *Hispanica*

22. AR, *denarius*, 69., *Roma* (Foto)

→ Augustus

Važno novo povijesno razdoblje, vrijeme Rimskog Carstva, principata, označuje Oktavijan: počinje vladati kao triumvir 43. pr.Kr., od 31. samostalno, a s naslovom *Augustus* (uzvišeni, veličanstveni, koji kasnije preuzimaju svi carevi i on postaje dijelom carske titulature) koji dobiva od Senata 27. godine pr. Krista, nastavlja kao car August (br. 1-5). Time je u svojoj osobi ujedinio svu vojnu i civilnu izvršnu vlast, a ujedno je i nositelj blagog prelaska iz republike u carstvo. U pet su se burnih stoljeća postojanja carstva događale mnoge promjene: u politici, ekonomiji, graditeljstvu, umjetnosti i novčarstvu. Obilježje prvih stoljeća jest vladavina nekoliko velikih obitelji, julijevsko-klaudijevske, Flavijevaca, Antonina, Severa. Ovdje su izloženi novci prve velike dinastije, kojoj je začetnik sam August, julijevsko-klaudijevske, sve do perioda građanskih ratova 68.-70., s predstavnicima toga razdoblja, trojicom careva s kratkim vladanjem, Galbom (br. 19), Otonom (br. 20) i Vitelijem (br. 21, 22).

Preuzevši vlast, August se prihvaća reorganizacije države, a među ostalim i novčarskoga sustava. Obnavlja kovnički centar u Rimu te nastoji postići kompromis između tradicija iz vremena republike i carstva. U doba republike osnovna je bila jedinica u srebru, rjeđe se

kovalo u bakru, a najrjeđe u zlatu, i to su radile samo neke vojskovođe (npr. Pompej, Cezar, potom Oktavijan i ostali članovi II. triumvirata) za podmirivanje plaća mnogobrojnoj vojsci. Sad je ustrojen novi sustav: u zlatu je to *aureus*, *quinarius aureus* (aurej, poluaurej); u srebru *denarius*, *quinarius* (denar, poludenar); u bakru-bronci *sestertius*, *dupondius*, *as* i *quadrans* (sestercij, dupondij, as i kvadran(t)s). Osim u rimskoj kovnici, August kuje novce u Hispaniji, zatim za posjeta Galiji 15-14. pr.Kr emitira iz kovnice *Lugdunum* (danas Lyon), te na Istoku. Kovnica Lugdunum privremeno prestaje s radom dolaskom Domicijana na vlast. Običaj s kraja republike da se na avers stavlja glava ili poprsje preuzimaju i carevi, tako da se na novcima I. stoljeća redaju portreti njih samih i članova njihove uže

← Tiberius

← Gaius

obitelji, koji tvore lijepu galeriju. Obilježje carskog novca jest da je u prvome planu carska obitelj i svi se prikazi vrte oko njih, a tek su u drugom planu ostala zbivanja.

Tiberije se, što se tiče kovanja, drži uglavnom Augustova načina. U plemenitim metalima nastavlja emitira-

→ Claudius

→ Nero

ti iz galske kovnice, dok u bronci kuje u Rimu. U zlatu i srebru koristi se samo jednim tipom reversa, PONTIF MAXIM (*pontifex maximus*, vrhovni svećenik, br. 7, 8), s likom žene koja sjedi (pretpostavlja se da je to Liviya, Augustova udovica a njegova majka; to je, uz drahme koje je kovao u Cezareji u Kapadokiji, najvjerojatnije, jedan od novaca za koji je Juda izdao Krista).

Kaligula (službeno mu je ime *Gaius*, Gaj a nadimak Kaligula nosi od 14.), uveo je neke promjene (br. 11–13). Logično je da je prenio kovanje u plemenitim metalima iz Galije u Rim, tako da sad car ima kovnicu zlata i srebra, a također i za broncu. Druga je novost da se na brončanom novcu, sestercijima, javlja titula i portret imperatora (br. 13, sa njegove tri sestre na reversu). Nakratko još kuje i u galskoj kovnici.

Klaudije I., poput prethodnika, stavlja na novce i likove ostalih članova obitelji, i to ne samo u srebru i zlatu nego i u bronci (br. 15, 16). On priznaje, na nagovor žene Agripine, svog pastorka Nerona kao zakonitog nasljednika (br. 17, 18). Neron neko vrijeme kuje cijelu seriju brončanoga novca u bakru, od sestercija do kvadransa, ali se ubrzo vraća na stari sustav, samo su sesterciji i dupondiji u bakru i mjeđi, a asovi u bronci. Revers sa zatvorenim vratima hrama boga Jana

označava sveopći mir (br. 17), koji će ubrzo nakon Neronove smrti nestati, i 68.-69. trojica careva (Galba, Oton i Vitelije, br. 19-22) nastoje smiriti građanski rat iako su ga sami izazvali. Nažalost, bezuspješno.

← Galba

← Otho

← Vitellius

12. VESPASIANUS – AELIUS

Vespasianus, 69.-79.

1. AE, *sestertius*, 71., *Roma*
2. AV, *aureus*, 75., *Roma*
3. AR, *denarius*, 69.-71., *Roma* (Foto)

Titus, 79.-81.

4. AR, *denarius*, 79., *Roma*
5. AE, *dupondius*, 72., *Roma*,
6. Julia, njegova kćerka; AV, *aureus*, *Roma*, kovan za Domicitijana nakon njene smrti

Domitianus, 81.-96.

7. AR, *denarius*, 80., *Roma*
8. AE, *sestertius*, 95.-96., *Roma*
9. AV, *aureus*, 81.-83., *Roma*
10. Domitia, njegova žena; AE, *quadrans*, 85., *Roma*

Nerva, 96.-98.

11. AR, *denarius*, 97., *Roma*
12. AE, *sestertius* 97., *Roma*

Traianus, 98.-117.

13. AR, *denarius*, 112.-114.
14. AE, *sestertius*, 114.-117. »Rudnički novci«
15. AE, *quadrans*, za Trajanove vladavine
16. AE, *quadrans*, za Trajanove vladavine (Foto)
17. Matidia, njegova nećakinja; AR, *denarius*, kovan za njena života (Foto)

Hadrianus, 117.-138.

18. AE, *sestertius*, 118., *Roma*
19. AR, *denarius*, 139. nakon njegove smrti
20. AR, *cistophorus*, 138., *Asia* (Foto)
21. AV, *aureus*, 119.-122., *Roma*

Sabina, njegova žena

22. AR, *denarius*, Roma, kovan nakon njene smrti
(Foto)

23. AE, *sestertius*, Roma

Aelius, +138., adoptivni Hadrijanov sin

24. AE, *as*, 137., Roma

25. AR, *denarius*, 137., Roma

← Vespasianus

← Titus

Slijedi vladavina dviju novih velikih carskih dinastija, najprije Flavijevaca, od 69. do 96., a zatim prvih predstavnika obitelji Antonina. Od trojice Flavijevaca prvi je stupio na prijestolje Vespazijan 69. (br. 1-3), koji preuzima, nakon rasipnog Nerona i razdoblja građanskih ratova, kaotičnu i oslabljenu carevinu te prilično praznu blagajnu. Nastojao je srediti odnose u vojsci, a u provincijama provodi također novu politiku. On emitira novce na Istoku, u Antiohiji, u zlatu i srebru, uglavnom tip *VIRTVS AVG* (krepost, vrlina, ratnička). Za njega kuje i galska kovnica i, svakako,

→ Domitianus

→ Iulia

rimska. Posebnu pozornost posvećuje porezima, obnavlja stare i uvodi nove, kako bi napunio državnu blagajnu. Njegov sin Tit (br. 4-5), koji ga nasljeđuje, podržava očevu politiku, pa i dalje vlada sloga između Senata i cara. Drugi sin, Titov brat Domicijan (br. 6-10), nakon preuzimanja vlasti dovodi do nesloge između cara i Senata. Poznat je po rastrošnosti te daje golemu sredstva za brojne građevine i razne igre. Tijekom vladanja stječe mnoge neprijatelje, koji ga napokon i ubiju. Njega spominju kao jednog od najkrvoločnijih progonitelja kršćana. I njih trojica posvećuju novce članovima svoje obitelji. Među njima se osobito ističu izrazito kvalitetni i lijepi zlatnici posvećeni Juliji, kćeri cara Tita (br. 6).

Na vlast u Rimu dolazi nova obitelj, dinastija Antonina, od 96. do 192.: njezini predstavnici donose carstvu najsretnije razdoblje. Već njezin začetnik Nerva (br.11-12, iako to ime potječe tek od četvrtog, Antonina Pija) počinje voditi miroljubivu politiku u imperiju, miri se sa Senatom i u posinku Trajanu, koji je uživao ugled u vojsci, nalazi oslonac i dolična nasljednika. Na mir u carstvu i dobro vladanje ukazuju legende na reversima (AEQVITAS AVGVST, FORTVNA AVGVST, IVSTITIA AVGVST, LIBERTAS PVBLICA, PAX AVGVST i dr. – personifikacije jednakosti, sreće, pravednosti, slobode, mira).

← Nerva

Trajan (br. 13-14), prvi car provincijalac (rodio se u Hispaniji), nastavlja politiku svog prethodnika. Uspješno ratuje u Dakiji i pripaja je Rimu, odakle mu je i titula DACICVS (Dački, pobjednik nad Dačanima, br. 13), uspješno ratuje protiv Parta i dodaje titulu PARTHICVS (Partski, pobjednik nad Partima), dok njegova vojska osvaja Arabiju (br. 14). Za njegove vladavine počinju se kovati i tzv. »rudnički novci« - *metalla* - (br. 15-16), koji su aluzija na rudnike u Noriku, Panoniji, Dalmaciji i Dardaniji. Nastavljaju ih emitirati Hadrijan, Antonin Pije i Marko Aurelije. Pretpostavlja se da su služili kao plaća radnicima u rudniku ili, još vjerojatnije, kao lokalno platežno sredstvo. Trajan je prvi car koji dobiva titulu OPTIMVS PRINCEPS (najbolji prvak, najbolji među sebi ravnima, na novcima od 104.). Prije svoje smrti (117.) adoptira Hadrijana, nećaka, ujedno i nasljednika, jednog od najuspješnijih rimskih careva (br. 18-21), poznatog ljubitelja kulture i umjetnosti. Obilježen je njegov dolazak u Rim 118. s reversom ADVENTVS AVG (br. 18). Veliku pažnju posvećuje provincijama, koje je gotovo sve osobno posjetio na mnogobrojnim putovanjima, i često se javljaju njihove personifikacije na novcima. Za sigurnost granica pojačava utvrde (*limes*) ne samo u Eu-

← Traianus

→ Hadrianus

ropi nego od Britanije preko Azije do Afrike, na cijelom teritoriju carstva. Uzima i titulu PATER PATRIAE 128. (otac domovine), kuje novce s likom svoje žene Sabine (br. 22–23) i svog prvog posinka, L. Elija (br. 24–25), koji ubrzo umire.

→ Sabina

13. ANTONINUS PIUS – PESCENNIUS NIGER

Antoninus Pius, 138.-161.

1. AE, *sestertius*, 140.-144., *Roma*
2. AR, *denarius*, 158.-159., *Roma* (Foto)
3. AV, *aureus*, 159.-160., *Roma*
4. AE, *sestertius*, 140.-141., *Roma*

Faustina sen., žena Antonina Pija

5. AE, *sestertius*, 138.-141., *Roma*
6. AR, *denarius*, 141., *Roma*, nakon njene smrti
(Foto)

Marcus Aurelius, 161.-180.

7. AR, *denarius*, 163.-164.
8. AE, *dupondius*, 176.-177.
9. AE, *sestertius*, 163.-164.

Faustina iun., žena M. Aurelija

10. AE, *sestertius*, 161.-176.
11. AR, *denarius*, 176.-180., nakon njene smrti

Lucius Verus, 161.-169.

12. AE, *sestertius*, 162.-163.
13. AV, *aureus*, 163.-164.
14. AR, *denarius*, 165.-166.

Lucilla, žena L.Vera

15. AE, *sestertius*, za L. Vera
16. AR, *denarius*, za M. Aurelija

Commodus, 176.-192.

17. AE, *sestertius*, 186. (Foto)
18. AR, *denarius*, 181.

Crispina, njegova žena

19. AE, *sestertius*
20. AR, *denarius*

Pertinax, jan.-mart 193.

21. AE, *sestertius*, Roma

22. AR, *denarius*, Roma

23. Didius Iulianus, mart-juni 193.; AR,
denarius, Roma

24. Manlia Scantilla, njegova žena; AR, *denarius*

25. Pescennius Niger, 193.-194.; AR, *denarius*,
Antiochia

→ Antoninus Pius.

→ Faustina sen

Nakon smrti Elijeve Hadrijan je, početkom 138., malo prije negoli je umro, posinio Antonina Pija, koji ga iste godine nasljeđuje (br. 1-4). Preuzima carstvo u veoma dobrom ekonomskom i politički mirnom stanju, a takvim ga održava za cijeloga svog vladanja i samo učvršćuje postignuto. Kuje novce za svoju ženu Faustinu I. i za njena života i poslije smrti (br. 5-6) i za Marka Aurelija, kojega je posinio već 138. Sljedeće godine uzima titulu PATER PATRIAE, dok M. Aurelije dobiva naslove CAESAR i COS DES (*consul desig-*

← Marcus Aurelius

← Faustina iun.

natus-konzul izabran za iduću godinu, designirani) a od svog prvog konzulata, 140., kuje samostalno. Tragove svog podrijetla označava također na novcima prikazom JUNO(ni) SOSPITAE (Junona spasiteljica), jer se rodio u centru štovanja te božice, Lanuviju (*Lanuvium*, grad u Laciju, br. 1). Pozornost posvećuje građnji i obnovi izgrađenog, npr. hrama Božanskog Augusta 158. (br. 2); zatim svojoj obitelji (br. 3-4). Karakteristika njegove vladavine mogla bi se sažeti u veoma često upotrebljavanu legendu *temporum felicitas* (sretno doba, sretna vremena). Bio je u svemu uzoran vladar koji poštuje rimske tradicije, pravednost, a primarna mu je briga blagostanje u carstvu. Umire 161. i nasljeđuje ga Marko Aurelije (br. 7-9), koji preuzima, kao i njegov poočim, blagostanje u carstvu, punu državnu blagajnu, mir u provincijama. Ipak, veći dio svog vladanja provodi u ratovanju kao darovit vojskovođa, i zbog toga uzima za suvladara Lucija Vera (br. 12-14), također posinka A.

↑ L. Verus i M. Aurelius

← Lucius Verus

→ Lucilla

→ Commodus

↓ Crispina

Pija. Među prvima je rat protiv Armenije, odakle im titula *ARMENIACVS*, koju prvi prima Ver 163., a M. Aurelije 164. (br. 7, 13). Sklapaju mir s Partima i rezultat je titula *PARTHICUS MAXIMUS* (Najveći Partski, najodličniji pobjednik nad Partima), zajednički trijumf slave 166. (br. 14), a sljedeće godine obojica dobivaju naslov *PATER PATRIAE*. Carstvo pogada nova katastrofa, vojnici su raznijeli kugu po cijelom carstvu, čak do samog Rima. Ver umire 169., a M. Aurelije kreće u rat protiv Germana, Sarmata, Kvada i Markomana. Dobiva titule *GERMANICUS* (Germanski) i *SARMATICUS* (Sarmatski) 175., ali u novoj epidemiji kuge i on strada.

Posljednji predstavnik dinastije Antonina jest sin i nasljednik M. Aurelija, Komod (br. 17, 18).

On je sušta suprotnost svojim prethodnicima: traži da ga obasipaju božanskim počastima i poistovjećuje se s Herkulom, čiji se kult proširio za vladavine Antoninâ. Progoni Senat, najviše vremena i novca troši na priredbe i gladijatorske igre, u kojima i sam sudjeluje, te se, zbog takva ponašanja, protiv njega skuje urota, u kojoj je ubijen.

14. CLODIUS ALBINUS – IULIA MAESA

1. Clodius Albinus, 193.-197.; AE, *sestertius*, 193-195.
Septimius Severus, 193. -211.
2. AE, *sestertius*, 211., *Roma* (Foto)
3. AE, *sestertius*, 202.-210., *Roma*
4. AR, *denarius*, 202.-210.
5. AV, *aureus*, 207.

Iulia Domna, njegova žena

6. AE, *sestertius*, 211.-217., *Roma*
7. AR, *denarius*, 196.-211., *Roma*

Caracalla, 198.-217.

8. AE, *sestertius*, 214., *Roma* (Foto)
9. AR, *antoninianus*, 213.-217., *Roma*
10. Plautilla, njegova žena; AR, *denarius*, *Roma* (Foto)

Geta, 209.-212.

11. AE, *as*, *Roma*, 211.
12. AR, *denarius*, 200.-202., *Roma*
13. Macrinus, 217.-218.; AE, *as*, jan-juni 218., *Roma*
14. Diadumenianus (*Caesar*), njegov sin; AE, *sestertius*

Elagabalus, 218.-222.

15. AE, *sestertius*, (Foto)
16. AV, *aureus*, cca 222., *Roma*
17. AR, *denarius*, cca 222., *Roma*
18. Paula, njegova prva žena; AR, *denarius*
19. Aquilia Severa, njegova druga žena, AR, *denarius*
20. Iulia Soemias, njegova majka; AE, *sestertius*
21. Iulia Maesa, njegova baka; AE, *sestertius*

→ Septimius Severus

→ Iulia Domna

Nakon kratkog vladanja dvojice careva (T. 13, br. 21-22; 23-24), prijestolje zauzima začetnik posljednje velike carske dinastije, obitelji Severa, Lucije Septimije (br. 2-5). Njega su carem proglasile panonske legije nasuprot vojsci Britanije (protucar Klodije Albin, br. 1) i Sirije (protucar Pescenije Niger, T. 13, br. 25). Posinio je Klodija Albina i isprva vladaju zajedno, sve do urote protiv sebe, koju uspije ugušiti. Nije u najboljim odnosima sa Senatom, više se brine za vojsku. Vodi mnoge ratove, što se vidi po titulaturi. Već 193. dobiva naslov PERT(inax, ustrajan, uporan), 194. PATER PATRIAE, za pobjede na Istoku ARABICUS i ADIABENICUS 195., PART(icus) MAX(imus) 198. i na kraju BRT(annicus) 210. Novce kuje i na Istoku, uglavnom vojničkog karaktera, a, što je uobičajeno, određene su emisije i iz rimske kovnice s likom njegove žene Julije Domne (br. 6-7). Za njegova vladanja nastupa doba krize, što će se odraziti i na novčarstvo: srebro za denare počinje gubiti čistoću.

I za njegovih nasljednika, dvojice sinova, Karakale (br. 8-10) i Gete (br. 11-12), traje financijska kriza. Iako su bili suvladari, Karakala ubrzo ubija brata i nastavlja vladati sam. Steže iste titule kao i njegov otac, osim što nakon rata s Alamanima postaje GERMAN-

← Caracalla

← Plautilla

ICUS 213. Potkraj 214. uvodi novi srebrni novac (s primjesama bakra) te ga naziva svojim službenim imenom *antoninianus*, antoninijan, koji postepeno gubi postotak srebra i u drugoj polovici III. st. postaje bakrenim, a nestaje iz optjecaja novčanom reformom Konstantina I. (br. 9). Karakteristika mu je zamjena lovor-vijenca zrakastom krunom na carevoj glavi, a ispod

← Geta

← Elagabalus

↑ Paula

↑ Aquilia Severa

ženskih poprsja carske obitelji stavlja se polumjesec. Isprva je težinski kao dvostruki denar, ali s vremenom postaje sve lakši.

Nakon kratke, ni po čemu pamćenja vrijedne (sklopio je za rimski imperij nepovoljan mir s Partima 217/218.) vladavine Makrina (br. 13, 14), na vlast dolazi Elagabal (br. 15-17), štovalac božanstva Sunca (rodio se u Siriji); nastoji taj kult proširiti cijelim carstvom. Tada se, ujedno, emitira najviše novaca s likovima žena, te susrećemo malu plejadu ženskih portreta. On kuje za svaku od svojih triju žena: Juliju Paulu (br. 18), Akviliju Severu (br. 19) i Aniju Faustinu, za svoju majku Juliju Semijadu (br. 20) i baku Juliju Mezu (br. 21).

↑ Julia Soaemias

↑ Julia Maesa

15. ALEXANDER SEVERUS – PHILIPPUS II.

Alexander Severus, 222.–235.

1. AE, *sestertius*, 229.
2. AR, *denarius*, 233.

Iulia Mamaea, njegova majka

3. AR, *denarius*
4. AE, *sestertius*
5. Orbiana, njegova žena; AR, *denarius* (Foto)

Maximinus I., 235.–238.

6. AR, *denarius*, 236., *Roma*
7. AE, *sestertius*, 236.–238., *Roma*
8. Maximus, njegov sin; AE, *sestertius*,
236.–238., *Roma*

Gordianus I., sred. marta – 6. aprila 238.

9. AE, *sestertius*, *Roma*
 10. Kao br. 9; AR, *denarius*, *Roma*
 11. Gordianus II., marta – april 238., sin i suvladar;
AR, *denarius*, *Roma*
 12. Balbinus, april – juli 238.; AR, *antoninianus*,
Roma
- Pupienus, april – juli 238.
13. AR, *antoninianus*, *Roma*
 14. AE, *sestertius*, *Roma*

Gordianus III., 238.–244.

15. AE, *sestertius*, 241.–243., *Roma*
16. *antoninianus*, 238.–239., *Antiochia*

Philippus I., 244.–249.

17. AE, *sestertius*, *Roma*
18. *antoninianus*, 248., *Roma* (Foto)

Otacilia Severa, njegova žena

19. AE, *sestertius*, Roma

20. *antoninianus*, 248., Roma (Foto)

Philippus II., 244.-249., sin Filipa I.

21. AE, *sestertius*, Roma

22. *antoninianus*, Antiochia (?), hibrid

→ Alexander Severus

→ Iulia Mamaea

Na vlast dolazi Aleksandar Sever (br. 1-2), pošto ga je, na nagovor J. Meze, posinio Elagabal. Kako je bio mlad, za njega, uglavnom, vladaju baka Julija Meza i majka Julija Mamea (br. 3-4). Uspostavlja dobre odnose sa Senatom i u početku mnogo skrbi za graditeljstvo (rekonstruira amfiteatar Flavijevaca, gradi vodovod *Aqua Alexandrina*). Bio je osoba dobro obrazovana, stoga u prvom njegovu razdoblju novci nose klasičan repertoar, prikaze božanstava i personifikacija (Jupiter, br. 2). Na majčin nagovor, 225. ženi se Orbijanom, ženom iz patricijske obitelji (br. 5). Ratuje na Istoku s Partima, a nakon toga kreće na Rajnu smiriti Germa-

← Orbiana

ne. Ondje on i njegova majka padaju kao žrtve urote jednoga od vojskovođa, Maksimina I., rodom iz Trakije, koji je proglašen za novoga cara (br. 6-7). On ponajprije nastoji steći vojnu slavu i, pobijedivši Germane, uzima 236. titulu GERMANICVS MAXIMVS (Najveći Germanski), a i svom sinu Maksimu (br. 8), koji je već *caesar* (cezar, nasljednik na tronu), daje naslov GERMANICVS. U tom kratkom vremenu, 238., izredala su se četvorica careva, koji su vladali od 1 do 3 mjeseca. Gordijan I. i II. u Africi (br. 9-11), a Balbin i Pupijen u Rimu (br. 12-14) s Gordijanom III. kao cezarom. Dvojica Gordijana stradaju u Africi, a Pupijen, nakon ubojstva Maksimina i sina u Akvileji, na povratku u Rim gubi glavu zajedno s Balbinom.

← Maximinus I.

← Gordianus III.

→ Philippus I.

→ Otacilia Severa.

↑ Philippus II.

Senat izglasava Gordijana III. carem (br. 15-16). On daje Viminaciju (Kostolac) status kolonije, koja emitira svoju seriju brončanog novca s reversom P M S COL VIM (*Provincia Moesia Superior Colonia Viminacium*). Također kuje i na Istoku, u Antiohiji (br. 16).

Ratuje u Africi i protiv Perzijanaca. Nakon šest godina vladanja umire ili je ubijen, a na tron se uspinje Filip I., rodom iz Arabije (br. 17-18), a za suvladara uzima svog sina (br. 21-22). On sklapa mir s Perzijancima, a ratuje s mnogim barbarским plemenima. Tako uzima naslove PERSICVS, GERMANICVS, CARPICVS.

Zbog nezadovoljstva njegovim vladanjem javlja se nekolicina protucareva u pojedinim provincijama (npr. *Pacatianus* u Meziji i Panoniji, *Iotapianus* u Siriji ili Kapadokiji), te on šalje u Panoniju Trajana Decija da smiri protivnike. No vojska proglašava Decija carem i ubija Filipa oca i sina.

16. TRAIANUS DECIUS – SALONINUS

Traianus Decius, 248.–251.

1. AE, *sestertius*, 249.–251., *Roma*

2. *antoninianus*, 249.–251., *Roma*

Etruscilla, njegova žena

3. AE, *sestertius*, *Roma*

4. Kao br. 3, *antoninianus*, *Roma*

Herennius Etruscus, 250.–251., njihov sin

5. AE, *sestertius*, *Roma*.

6. AV, *aureus*, *Roma*

Hostilianus, 250.–251., također njihov sin

7. AE, *dupondius* ili *as*, *Roma*

8. *antoninianus*, 251., *Antiochia*

Trebonianus Gallus, 251.–253.

9. *antoninianus*, *Antiochia* (Foto)

10. AE, *sestertius*, *Roma*

11. Volusianus, 251.–253., njegov sin; *antoninianus*,
Antiochia

12. Aemilianus, maj/juni – sept/oct. 253.;
antoninianus, *Roma*

13. Cornelia Supera, njegova žena; *antoninianus*,
Roma

Valerianus I, 253.–259.

14. AE, *sestertius*, 257.–258., *Roma*

15. *antoninianus*, 253., *Antiochia* (Foto)

16. Mariniana, vjerojatno njegova druga žena,
antoninianus, 256., *Roma*

Gallienus, 253.–268.

17. AV, *quinarius*, *Roma*

18. AE, *sestertius*, 253., *Roma*

19. *antoninianus*, 256.–257., *Roma*

Salonina, njegova žena

20. *antoninianus*, *Asia* (Foto)

21. AE, *as*, 255.-256., *Roma*

22. Valerianus II, + 255., njihov stariji sin,
antoninianus, 256.-259., *Roma*

23. Saloninus, + 258., njihov mladi sin,
antoninianus, 255., *Antiochia*

→ Traianus Decius

→ Etruscilla

Seriya careva-vojnika nastavlja se s Trajanom Decijem, prvim carem iz niza rođenih u Panoniji (T. Decije se rodio nedaleko od Sirmija, br. 1-2). On uzima svog starijeg sina, Herenija, za suvladara i šalje ga na dunavsku granicu (*caesar* 250.), dok mladeg, Hostilijana, postavlja kasnije za cezara. Vodi rat s Gotima (VICTORIA GERMANICA, pobjeda nad Germanima), ali stradava u Trakiji zajedno sa sinom Herenijem Etruskom. Slijedi Trebonijan Gal (br. 9-10), namjesnik u Meziji, koji se daje proglasiti carem od vlastite vojske. On pak svog sina Voluzijana (br. 11) kao cezara uzima za suvladara, a vjerojatno i sina Trajana Decija, Hostilijana, koji ubrzo umire, ili od kuge ili ga je T. Gal dao ukloniti. T. Gal sklapa mir s Gotima i kreće u Rim. U

← Herennius Etruscus

međuvremenu, Emilijana (br. 12), namjesnika Gornje Mezije, njegova vojska u Meziji proglašava carem, i on kreće u Italiju protiv T. Gala, koji se pak sprema u pohod u Galiju i Germaniju protiv Valerijana, kojega je vojska, nezadovoljna Galom, 253. proglasila carem. Na putu njega i sina ubiju vlastiti vojnici. Sad i Senat priznaje Emilijana za cara, ali ga već nakon tri mjeseca vladanja, u ratnom pohodu, ubija Valerijan.

Sve to vrijeme rade kovnice u Rimu, Antiohiji i, vjerojatno za T. Gala i njegova sina, za trupe u sjevernoj Italiji, u Milanu. Također cijelo to vrijeme emitira svoje novce kolonija Viminacij.

Valerijan (br. 14-15) postaje carem i uzima za suvladara svog sina Galijena (br. 17-19) s titulom *augustus*. Počinju ubrzo pobune na svim granicama, pa Valerijan kreće u Malu Aziju u pohod protiv Perzijanaca, koji su razorili Antiohiju, dok Galijena šalje na rajnsku i dunavsku granicu protiv Gotâ i drugih Germanâ.

Franci preko južne Galije upadaju u Hispaniju, a i Skiti pljačkaju dijelove carstva. Valerijan pada u ruke Perzijancima i vjerojatno umire u zarobljeništvu 260. Za zajedničkog vladanja na novcu su često naglašavali svoje ratne uspjehe: VICTORIA PARTHICA (pobjeda nad Partima), u nekoliko verzija pobjede nad Germanima sa VICTORIA GERMANICA 256., VICTORIA MAX TER 257. (najveća pobjeda treći put), i razni dru-

↑ Hostilianus

← Trebonianus Gallus

← Volusianus

gi naslovi. Galijen ostaje sam, a carstvo je ugroženo sa svih strana.

Za vladanja Valerijana i Galijena radi nekoliko kovnica, na Istoku *Antiochia*, zatim *Roma*, *Mediolanum* (Milano), *Colonia Agrippina* (Köln), *Treveri* (Trier), a Galijen otvara jednu u Sisku (*Siscia*), dok prestaje raditi Viminacij. Obojica kuju novce za svoje žene, Valerijan posmrtno za Marinijanu (vjerojatno je umrla prije njegovog proglašenja carem, br. 16), a Galijen za Saloninu (br. 20, 21) i sinove (br. 22, 23).

→ Valerianus I.

→ Mariniana

← Gallienus

← Salonina

17. MACRIANUS – MAGNIA URBICA

1. Macrianus iun., 261.-262. (Orijent); *antoninianus, Antiochia*
2. Quietus, 261.-262. (Orijent); *antoninianus, Antiochia*

Galsko carstvo, 259.-273. (br. 3 do 8.)

3. Postumus, 260.-268.; *antoninianus, Köln*
4. Laelianus, 268.; *antoninianus, Moguntiacum*
5. Victorinus, 265.-268.; *antoninianus, Köln*
6. Marius, 268.; *antoninianus, Köln*
7. Tetricus sen., 271.-274.; *antoninianus, Lugdunum?*
8. Tetricus iun., 273.-274.; *antoninianus*

Claudius II Gothicus, 268.-270.

9. *antoninianus, Antiochia* (Foto)
10. *AV, aureus, Mediolanum*

Quintillus, 270. g., brat Klaudija

II. Gotika

11. *antoninianus, Mediolanum*
12. *antoninianus, Siscia*

Aurelianus, 270.-275.

13. *antoninianus, Siscia* (Foto)
14. *antoninianus, Ticinum*
15. *aureus, Antiochia*
16. Severina, njegova žena; *antoninianus, Lugdunum*
17. Aurelianus - Vabalathus, *antoninianus, Antiochia*
18. Tacitus, 275.-276., *antoninianus, Ticinum*
19. Florianus, 276., *antoninianus, Ticinum*

Probus, 276.-282.

20. *antoninianus*, Roma

21. *antoninianus*, Roma (Foto)

22. Carus, 282.-283., *antoninianus*, Antiochia

23. Carinus, 283. -285., *antoninianus*, Roma

24. Numerianus, 283.-284., *antoninianus*, Antiochia

25. Magnia Urbica, žena Karinova, *antoninianus*,
Roma

← Claudius II. Gothicus

← Quintillus

Galijena 268. ubija vlastita vojska i izabire za cara Klaudija II. (br. 9-10), rodom negdje iz Ilirika. Izvanredan vojskovođa, pokorio je Germane na sjeveru, dok s istoka prijete Goti, koje posljednjim snagama pobjeđuje 269. kod današnjega Niša. Znak je pobjede nad njima atribut GOTHICUS (Gotski). Goti su raširili kugu po Balkanu i Panoniji, a od nje stradava i sam car. Zakratko ga nasljeđuje brat Kvintil (br. 11, 12), ali panonske legije proglašavaju carem Aurelijana.

Još za Galijenova vladanja zapovjednik dijela vojske, Postum (br. 3), uspijeva poraziti Germane na Rajni, iskorištava svoj uspjeh te od Rimskog carstva odcjepljuje Hispaniju, Britaniju i Galiju. Te provincije naziva Galskim Carstvom, a sebe proglašava carem (br. 3-8). Tako sredinom ili u drugoj polovici 260. počinje gotovo petnaestogodišnje trajanje toga carstva. Izredalo se

→ Postumus

→ Tetricus sen.

↑ Aurelianus

nekoliko careva koji su zadavali velike brige Rimu, dok posljednji, Tetric I. (br. 7), polovicom 274., dogovorom, gubi odlučujuću bitku i prelazi Aurelijanu, koji tako vraća područje propaloga Galskog Carstva Rimskom Imperiju.

Ratne se neprilike najbolje odražavaju na novcu. Treba ih više nego u mirno doba, pa ne samo da opada kvaliteta nego čak i zajamčena težina materijala. Kovnice su preopterećene, kovničari neuki, javlja se inflacija, i to je vrhunac krize u carstvu. Od službenih kovnica radi ih nekoliko: rimska (*Roma*), milanska (*Mediolanum*), lionska (*Lugdunum*), kelnska (*Colonia Agrippinensis*), trijerska (*Augusta Treverorum*) i sisačka (*Siscia*) te dvije na Istoku (*Antiochia*, *Cyzicus*).

Aurelijan, rodom iz Panonije, nedaleko od Sirmija (br. 13-15), bio je energičan i sposoban vladar, te je prvo posvetio brigu vojsci (CONCORDIA MILITVM, sloga vojnika, VIRTVS ILLVRICI (sic!), (krepost, vrlina, ratnička, ilirska), a zatim novčanom reformom sredio kovnice i kvalitetu novca. Uspješno ratuje protiv Germana, Gota i Parta, a kad je krenuo protiv Perzijanaca, u Trakiji ga ubijaju njegovi časnici. Ne dobiva bez razloga titulu RESTITVTOR ORBIS (obnovitelj svijeta), čestu legendu na njegovim novcima. Uz prethodne kovnice, emitira svoje novce još iz Serdike i Tripolija (*Serdica*, *Tripolis*). Nakratko na prijestolje dolazi ug-

← Severina

← Probus

ledni ali ostarjeli, senator Tacit (br. 18), koji se smatrao potomkom znamenitoga povjesničara Kornelija Tacita iz I.-II. st. (ta rodbinska povezanost nije potvrđena), samo s jednim uspjehom: VICTORIA GOTHICA i, nakon prirodne smrti, njegov polubrat Florijan (br. 19). Njega nije priznala carem Sirija s Probom kao prefektom. Stoga ne kuje novac u Antiohiji i Tripoliju, jer su obje kovnice pod Probovim nadzorom. Vladao je samo tri mjeseca.

Vojska carem proglašava Proba, rodnom iz Panonije, koji je vladao nešto više od šest godina (br. 20–21). Bio je izrazito sposoban i u vladanju carstvom i u mnogim gospodarskim poslovima. Vojsku u mirno vrijeme zapošljava raznim aktivnostima i ona gradi ceste, utvrđuje granice, isušuje močvare, sadi vinograde itd. Oslobađa Galiju od invazije barbara, smiruje stanje u Iliriku, Trakiji, gornjem Egiptu te sklapa mir s Perzijancima. Stoga je na novcu vrlo čest njegov lik u potpunoj vojnoj opremi i s carskim plaštem, uz natpis VIRTUS PROBI AVG ili INVICTVS (nepobjediv). Zadržava kvalitetu novaca koje kuje u osam kovnica s brojnim oficinama. Kako ga je vojska izabrala za cara, tako ga, nezadovoljna nametnutom stegom, i ubija.

Čete u Reciji i Noriku proglašavaju carem Kara, koji uzima za cezare svoja dva sina, prvo Karina a potom i Numerijana (br. 22–25). Kasnije obojica dobivaju naslov *angustus*, Karin za života a Numerijan poslije

→ Carus

očeve smrti. Karina ostavlja u Rimu da nadzire zapadne granice, a s Numerijanom pobjeđuje Sarmate i Kvade. Kreću na Perzijance. No, Kar umire ili biva ubijen. Numerijan preuzima prijestolje, ali na povratku i on bude ubijen ili umire od bolesti u Trakiji.

18. DIOCLETIANUS – LICINIUS II.

Diocletianus, 284.-305.

1. AE, *follis*
2. AE, *antoninianus*, *Siscia*
3. AR, *argenteus* (Foto)
4. AV, *aureus*, *Roma*

Maximianus Herculius, 286.-305.

5. AE, *follis*, 305.-6., *Aquileia*
6. AR, *argenteus*
7. AV, *aureus*, 293.-294., *Treveri*
8. Diocletianus – Maximianus Herculius, AE (Foto)

Constantius I. Chlorus, 293.-306.

9. AE, *follis*, 302.-303., *Roma*
10. AR, *argenteus*, cca. 295., *Nicomedia*
11. Helena, žena Konstancija Klora

Galerius Maximianus, 293.-311.

12. AE, *follis*, 310.-311., *Roma*
13. AR, *argenteus*, 298.-299., *Roma*
14. AE, *follis*, cca 301., *Siscia*
15. Galeria Valeria, Dioklecijanova kćerka, AE, *follis*, 311., *Alexandria*
16. Severus II., 305.-307., AE, *follis*, cca 307., *Cyzicus*
17. Maximinus II. Daza, 305.-313., AE, *follis*, 313., *Siscia*
18. Maxentius, 306.-312., AE, *follis*, cca 308-9/10., *Ticinum* (Foto)
19. Romulus, sin Maksencijev, AE, *follis*, 308.-310., *Roma*

Licinius I., 307.-324.

20. AV, *aureus*, 313.-314., *Serdica*
21. AE, *follis*, cca 311., *Nicomedia* (Foto)
22. AR, *follis*, 320., *Siscia*

Licinius II., sin Licinija I.
 23. AE, *follis*, 319.-320., *Siscia*
 24. AE, 319.-320., *Ticinum*

→ Diocletianus

→ Maximianus Herculeus

Dioklecijan (br. 1-4), rodom iz Dalmacije, vrstan vojnič, vrlo brzo nakon dolaska na prijestolje provodi reorganizaciju carstva. Nakon principata, koji je uveo August, on uvodi dominat. Car je sada *dominus*, gospodar svima svojim podanicima. Tako se u carskoj legendi javlja ponegdje titula *D(ominus) N(oster)*, gospodar naš. Sljedeći mu je potez podjela vlasti. Za ravnopravnoga suvladara uzima Maksimijana (br. 5-7), a svaki od njih dvojice augusta uzima sebi cezara, čast nižu po rangu. Tako počinje tetrarhija, vladavina četvorice careva. Sebi uzima istočni dio carstva sa sjedištem u Nikomediji i s cesarom Galerijem Maksimijanom (br. 12-14); zapadni dio carstva ostaje Maksimijanu, sa sjedištem prvo u Milanu, a potom u Raveni, i njegovu cezaru Konstanciju Kloru (br. 9-10). Dioklecijan se proglašava sinom Jupitera, *Jovius*, a Maksimijan Herkula, *Herculeus* (Herkul, Jupiterov sin). To se pokazuje na reversima, npr. *IOVI CONSERVATORI...* (Jupiteru, čuvaru, spasitelju...cara i suvladara), *HERCVLI DEBELLATORI* (Herkulu Pobjedonoscu), *HERCVLI PACIFERO* (Herkulu Mironoscu, Umiritelju), *HERCVLI VICTORI* (Herkulu Pobjedniku). Unatoč podjeli vlasti,

← Constantius I. Chlorus

← Helena

ipak vrhovni vladar ostaje Dioklecijan. Donosi mnogobrojne reforme među kojima je nama interesantna jedna od značajnijih: reorganizacija novčarstva 294. U doba tetrahija (293.-307.) u carstvu radi 15 kovnica: *Londinium* (297.- 324./325.), *Treveri* (294. -413.), *Lugdunum* (294.-V. st.), *Ticinum* (294.-326.), *Aquileia* (294.-324./325., i ponovno 334./335-423.), *Roma* 294.-V. st.), *Carthago* (296.- 311.), *Siscia* (294.-V. st.), *Serdica* (303./304.-308., i 313.), *Thessalonica* (300.-V. st.), *Heraclea* (294.-298; i 305.-V. st.), *Nicomedia* (294.-V. st.), *Cyzicus* (294.-491.), *Antiochia* (294.-462.) i *Alexandria* (294.-450.). Uvodi dvije novine u kovanju, u srebru i bakru. Od čistog srebra, kao nadomjestak prijašnjeg denara, kuje se novi novac, *argenteus*, a u bakru *folllis* (uvriježen suvremeni naziv, a u stručnoj uporabi *nummus*).

← Galerius Maximianus

→ Maxentius

→ Licinius sen.

↑ Licinius iun.

II. tetrahija, za razliku od I., traje veoma kratko, nepunu godinu dana, od 305. do 306. Sad su augusti Galerije (prije Dioklecijanov cesar) s cesarom Maksimonom Dazom (br. 17) i Konstancije Klor (prije cesar Maksimijana Herkulija) s cesarom Severom II (br. 16). Tetrahija završava s trećom, koja također traje nepunu godinu dana, 306–307. Augusti su Galerije i Sever II., a cesari Maksimin Daza i Konstantin I. te Maksencije (u istom razdoblju postaje i august, br. 18), koji otvara 308./9. još jednu kovnicu, *Ostia*.

Dioklecijanovom reformom novčarstva, za tih triju tetrahija, mijenja se i stil prikaza carskih portreta. Glave careva postaju tako reći uniformirane, široke, gotovo četvrtaste, s jakim šijama. To nije samo obilježje prikaza na novcima nego taj stil prati i skulptura toga vremena, sve do nastupa Konstantina I., kad ta moda prestaje. Tih se godina neprekidno ratuje za očuvanje granica carstva od barbara, ali ratuju i vladari međusobno. Dioklecijan je jedan od rijetkih rimskih careva koji se povukao s prijestolja i mirno proživio u svojoj palači u današnjem Splitu posljednje godine života, umrijevši prirodnom smrću. Zamisao o složnoj podjeli vlasti između četvorice vladara dugoročno ne uspijeva, i iz međusobnih sukoba kao pobjednik izlazi Konstantin I. (*Constantinus Magnus, Veliki*), isprva u savezu s Licinijem I. (br. 20–22).

19. CONSTANTINUS I. – IULIANUS II.

Constantinus I., 306./7-337.

1. AE, *follis*, 307.-309., *Treveri* (Foto)
2. AE, *follis*, 307., *Ticinum*
3. AV, *solidus*, 335., *Nicomedia*
4. Fausta, žena Konstantina I.; AE, *follis*, 318.-319., *Thessalonica*
5. Vrbs Roma, AE, *follis*
6. Constantinopolis, AE, *follis*, od 330.-335. (Foto)
7. Crispus, + 326.; AE, *follis*, 324.-5., *Nicomedia*

Constans, 333.-350.

8. AV, *solidus*, 337.-347., *Antiochia*
9. AR, 340.-350., *Siscia*

Constantius II., 324.-361.

10. AR, *siliqua*, 351.-355., *Constantinopolis*
11. AV, *solidus*, 351.-355., *Constantinopolis*
13. Constantinus II., 317.-340., AE, *follis*, 321., *Lyon*

Vetranio, 350.

12. AE, 350. *Siscia* (Foto)
14. AE, 350., *Siscia*

Magnentius, 350.-353.

15. AE, 350., *Roma*
16. AE, 350.-352., *Aquileia* (Foto)
17. Decentius, 351.-353., AE, 351.-353., *Lyon*
18. Constantius Gallus, AE, 351.-354., *Thessalonica*

Iulianus II. (Philosophus, Apostata), 355.-363.

19. AE, 361.-363., *Siscia*
20. AR, *reducirana siliqua*, 360.-363., *Lyon*
21. AV, *solidus*, 361.-363., *Sirmium*

→ Constantinus I.

→ Fausta

↑ Crispus

Nakon desetogodišnjeg zajedničkog vladanja izbija sukob između Konstantina i Licinija. Licinije je poražen, protjeran i potom ubijen. Konstantin I. (br. 1-4) do smrti vlada zajedno sa svojim sinovima i taj bi se period, u kojem su se zbili mnogi i značajni događaji za Rimsko Carstvo, mogao nazvati epohom konstantinovaca. Među prvima, 317., počasti cezara dobivaju Krisp, Konstantin II. i Licinije II. a kasnije Konstancije II. 324. i Konstantin 333. Nakon smrti Konstantina I., njegova tri sina zavladała su zajednički. Konstantin II. (br. 13) ima nadzor nad zapadnim provincijama, Konstant (br. 8-9) nad centralnim, a Konstancije II. (br. 10-11) nad istočnim dijelom carstva. Godine 350. javljaju se uzurpatori Magnencije (br. 15-16), koji postavlja za cezara svog brata Decencija (br. 17), i Vetranije (br. 12, 14) na Balkanu. Konstancije II, 351. za cezara postavlja svog bratića Konstancija Gala (br. 18), pobjeđuje u Galiji svoje protivnike i opet stječe nadzor nad cijelim carstvom. Nakon smaknuća Konstancija Gala 354., njegov polubrat Julijan iduće godine postaje cezarom, a 360. njegova ga vojska proglašava augustom (br. 19-21). Smrt Konstancija 361. spriječila je sukob među njima, i Julijan bude proglašen jedinim carem.

→ Constantinus II.

← Constans

← Constantius II.

Konstantin I. za svog je vladanja donio mnoge značajne odluke. Nakon dugogodišnjih progona kršćana još od I. st. (posebno žestokih za Dioklecijana) s Licinijem I. upućuje namjesnicima nalog na temelju kojeg se donosi u Milanu 313. tzv. Milanski edikt, kojim se kršćanska vjera priznaje ravnopravnom sa starom religijom. To će se ubrzo pokazati i na novcima, gdje se kršćanski simboli javljaju sve češće, napose u obliku kristograma. Konstantin slijedi svog prethodnika Dioklecijana i pridaje važnost Istoku, gdje ustanovljava 330. novu prijestolnicu, *Constantinopolis*, kao i istoimenu kovnicu, za koju postavlja kamen temeljac 324., a otvara je nekoliko godina kasnije, 326. Ondje on iskazuje i znake štovanja poganskoj vjeri te podiže veliki kip Helija, božanstva Sunca, te još neke poganske građevine (npr. hram božice Fortune). Tako od 330. do 335. kuje novce s legendom CONSTANTINOPOLIS, s Viktorijom na reversu (br. 6). Ne zaboravlja ni staru prijestolnicu, pa emitira seriju s legendom VRBS ROMA (grad Rim) i vučicom s Romulom i Remom na reversu (br. 5). U novčarstvu je bilo štošta novo. Na Zapadu se zatvara 313. kovnica Ostija, a otvara se u Galiji nova, *Arelate* (Arles); taj grad u čast cara Konstantina II., 328. mijenja ime u *Constantina*, što se odražava i u oznaci kovnice CONST. Također su zatvorene kovnice u Londonu 324/5. i Ticiniju 326., ali je zato te godine, 326., otvorena nova u novoj metropoli, *Constantinopol*. Magnencije otvara 350. novu kovnicu, *Ambianum* (Amiens), koja se, nakon kratkotrajnog rada samo za njegove vladavine, zatvara 353. Uvodi neke nove nominale novca. U zlatu se, umjesto aureja, od 309. kuje *solidus*, prvo u kovnici Treveri, od 314. emitira

↑ Constantinopolis

→ Vrbs Roma

→ Magnentius

↑ Iulianus II.

ra ga cijeli zapadni dio carstva. Istok ga prihvaća tek od 324., nakon pobjede nad Licinijem. Negdje prije tog vremena javljaju se dojmljivi likovi Licinija *en face* još na aurejima u Nikomediji (321.-2. g.). Solid se održao i nakon pada Zapadnoga Rimskog Carstva još u Bizantu, kao i njegova polovica, *semisis*. U srebru se od iste godine, 324., kuje vrlo kvalitetan novac, *miliarensis*, u različitim težinama. Od Konstancija II. 348. uvodi se nova manja jedinica, *siliqua*. I u bakrenom sustavu ima novosti. Novčanom reformom 348. Konstancije II. i Konstant uvode novu veću jedinicu, *maiorina*: težina joj varira; obustavlja se njeno kovanje oko 395., dok se istodobno uvodi i njezina manja nominala, a emisija se popunjava kovom polovične vrijednosti od 379. godine. Još veću bakrenu jedinicu oko 353. kuje Magnencije i na njoj se prvi put javlja jasni kršćanski motiv na rimskom novcu: kristogram flankiran alfom i omegom. Takve novce još emitira Julijan Apostata, koji, suprotno Magnenciju, na svoje novce stavlja čisti poganski motiv, bika (Apis, br. 19; štovalac rimskoga mnogoboštva, što mu kaže i nadimak *ἄλοστάτης* –odmetnik, koji su mu dali kršćani), a također i Jovijan.

Carsku titulaturu na aversu mijenjaju Konstantinovi sinovi i sad se upotrebljava na prvom mjestu, umjesto dosadašnje IMP(erator), kao opće pravilo kratica D(ominus) N(oster), koja se povremeno javljala još od Dioklecijana. I poprsej carevâ dobiva, umjesto lovorova vijenca i zrakaste krune, po jedan od dva tipa dijadema, biserni ili s rozetama.

20. IOVIANUS – IULIUS NEPOS

1. Iovianus, 363.-364.; AE, *Thessalonica*

Valentinianus I., 364.-375.

2. AE, *Siscia*

3. AR, *siliqua*, 367.-375., *Treveri*

Valens, 364.-378.

4. AE, 367.-375., *Roma*

5. AV, *solidus*, 367.-375., *Treveri*

6. AR, *siliqua*, 367.-375., *Antiochia* (Foto)

Gratianus, 375.-383.

7. AE, 378.-383., *Arelate*

8. AV, *solidus*, 367.-375., *Treveri*

Valentinianus II., 375.-392.

9. AE, 378.-383., *Siscia*

10. AR, *siliqua*, 388.-392., *Treveri* (Foto)

11. Theodosius I., 379.-395., AE, 383.-387., *Siscia*

12. Flaccilla, njegova žena, AE, 383.-384., *Siscia*

Magnus Maximus, 383.-388.

13. AV, *solidus*, 383.-388., *Treveri*

14. AR, *siliqua*, 383.-388., *Treveri*

15. Flavius Victor, 383.-388., AR, *siliqua*, 387.-388.,
Mediolanum

Honorius, 395.-423.

16. AE, 410.-423., *Roma*

17. AV, *solidus*, 413., *Ravenna*

18. Galla Placidia, kćerka Teodozija I., sestra
Honorijeva (Foto)

19. Iovinus, AR, 411.-413., *Gallia*

20. Severus III., 461.-465.; AR

21. Iulius Nepos, 474.-475.; AV, *triens*

→ Valentinianus I.

→ Valens

↑ Gratianus

Pošto je u borbi protiv Perzijanaca 363. stradao Julijan, vojska carem proglašava Jovijana (br. 1), koji sklapa mir s njima, ali već nakon nekoliko mjeseci, 364., umire. Na prijestolje stupa Valentinijan I. (br. 2-3), koji odmah za suvladara uzima svoga brata Valenta (br. 4-6). Obojica su rodom iz Cibala (Vinkovci). Valentinijan je vladao zapadnim krajevima carstva sa sjedištem prema potrebi, pretežno u Trieru, dok je Valent preuzeo istočne sa sjedištem u Konsantantinopolu, međutim često boravi i u Antiohiji. Ne samo unutarnje neprilike nego i pokreti raznih barbarskih naroda ugrožavaju opstanak carstva. Moglo bi se reći da su ta zbivanja moguća naznaka velike seobe naroda, koja će, nakon pet stoljeća dominacije, dovesti do njegove konačne propasti. Ponovo se otvara kovnica u Milanu, koja emitira samo ekskluzivne primjerke u zlatu i srebru, a zatvara se sirmijska. Prestaje kovanje većih bakrenih nominala Julijana i Jovijana; ostaju samo manje sa stereotipnim reversima bez invencije GLORIA ROMANORVM (slava Rimljana) i SECVRITAS REIPVBLICAE (sigurnost države). Postavljanje starijeg Valentinijanova sina, Gracijana, za augusta označeno je u kovnici Arelate posebnim tipom GLORIA NOVI SAECVLI (slava novog naraštaja, doba). Najčešći revers u zlatu, VICTORIA AVGG (pobjeda dvojice augusta), zapravo je tip zajednički kovnicama u zapadnim krajevima carstva.

Poslije smrti Valentinijana I. 375. proglašen je carem drugi njegov sin, Valentinijan II. U srebru se javlja, uz postojeći tip VRBS ROMA, novi revers, VIRTVS ROMANORVM (vrlina, krepost Rimljana, br. 10), dok je u bakru, uz legendu REPARATIO REIPVBLICAE, obnova

← Valentinianus II.

← Theodosius I.

države), imperator ruke ispružene prema ženi koja kleči (br. 9) i GLORIA ROMANORVM, sa dva tipa, car na lađi ili car sa zastavom i zarobljenikom. U Britaniji je carem proglašen *Magnus Maximus* (br. 13, 14), koji uzima svog sina Viktora (br. 15) za suvladara, dok na istoku vlada Teodozije I. (br. 11), postavljen od Gracijana (br. 7, 8), koji također ubrzo postavlja svog sina Arkadija kao augusta. Maksim nakratko ponovo otvara kovnicu u Londonu, dok sisačka prestaje s radom 387., a posljednji će put biti otvorena za Honorija. U to se vrijeme počinje kovati nova zlatna nominala, trećina solida, *tremissis*, s legendom VICTORIA AVGVSTORVM. U bakru su natpisi VIRTVS EXERCITI sic! (krepost, vrlina vojske) i kod Teodozijeve žene Flakcile SALVS REIPUBLICAE (zdravlje, opće dobro, države, br. 12), dok se kao novost u kovnicama na Zapadu javlja najmanja nominala (*Aes IV*) sa SPES ROMANORVM (nada, uzdanje, Rimljana). Nakon smrti Magna Maksima, Valentinijan II. (br. 9, 10) drži zapadne krajeve, a istok Teodozije I. Mir je na Zapadu prekinut ubojstvom Valentinijana II.

← Flaccilla

→ Honorius

jana II., nakon kojega preuzima vlast Eugenije, posljednji od careva koji je pokušao ponovo uvesti pogansku vjeru. Bez obzira na to što zapadne kovnice pod njegovim nadzorom emitiraju novce u ime Teodozija i Arkadija, oni ga ne priznaju za cara. Teodozije kreće u Italiju i 394. uspije ga poraziti. Za taj je pohod opet otvorio kovnicu u Sirmiju, gdje kuje solide. Tako je nakratko uspio ujediniti carstvo, ali već iduće godine umire, pošto je na rang augusta uzdigao i mladeg sina Honorija (br. 16, 17). Njih su dvojica bili premladi za takvu odgovornost i carstvo je konačno podijeljeno: Arkadiju je dopao Istok, Honoriju Zapad. Na zapadu se kuju solidi uglavnom u italjskim kovnicama, uključujući i novootvorenu kovnicu, koja je postala i carskom rezidencijom, *Ravenna*. Revers za careve jest VICTORIA AVGG (pobjeda trojice augusta), car sa zastavom i kuglom vuče zarobljenika (br. 17). Od Teodozija se carevi na aversu sve češće prikazuju *en face*, čime će se kasnije stalno koristiti Bizant.

↑ Iulius Nepos

U srebru se kuju milijarenze, silikva i polusilikva, a u bakru sitne nominale. Najveća opasnost carstvu prijeti od barbarskih plemena, i to na sjeveru od Vizigota, s Alarihom na čelu. On preko balkanskih zemalja zauzima Panoniju i Norik, zatim polazi na Italiju. Zbog nesuglasica propadaju mirovni pregovori i Alarih započinje napad na Rim, koji u trećem pokušaju zauzima i razara. U međuvremenu Vandali i Alani napadaju i zauzimaju Pirenejski poluotok, pa čak i sjevernu Afriku. Nova velika opasnost jesu Huni: njihova je plemena ujedinio Atila i zauzeo neke dijelove Panonije i Mezije, opustošio Galiju i krenuo na sjevernu Italiju. Ubrzo napušta Italiju i vraća se u krajeve preko Dunava, umire, i njegova se država raspada. Sve to vrijeme izmjenjuju se carevi u zapadnom dijelu carstva, do Romula Augustula, kojega je Odoakar svrgnuo s vlasti i carske insignije prenio u Konstantinopol 476. Ta se godina konvencionalno uzima kao kraj Zapadnoga Rimskog Carstva, premda se danas smatra da mu je pravi kraj došao 480. godine kad umire Julije Nepot.

21. RIMSKE CARSKE KOVNICE

Siscia

1. Probus, 276.-286.
Rv: SISCIA PROBI AVG - u sredini lik žene (personifikacija grada), sjedi, s dijademom u rukama; sa strana riječna božanstva (Sava i Kupa) na valovima; u egzergu XXIT
AE, antoninianus, cca 278./9. (Foto)
2. Numerianus, 283.-284.
Rv: FIDES EXERCIT AVGG - Fides, s paterom, sjedi nalijevo okrenuta između tri vojna znaka; u egzergu SMSXXI, lijevo u polju Γ
AE, antoninianus, 3. officina
3. Diocletianus, 284.-305.
Rv: VIRTUS MILITVM - vrata vojničkoga tabora s tri kule; u egzergu *SIS
AR, argenteus, cca 295., 2. officina
4. Constantius II., 323.-361.
Rv: HOC SIGNO VICTOR ERIS - Konstancije, u vojničkoj odori, stoji nalijevo okrenut i drži labarum dok ga Viktorija ovjenčava; lijevo u polju A, u egzergu.ASIS.
AE, follis, 350.
5. Valentinianus I., 364.-375.
Rv: SALVS REIPVB - car stoji *en face* glave nalijevo, drži labarum i Viktoriju na kugli, dok nogom gura neprijatelja na koljenima; desno u polju *, u egzergu SMSISC grančica
AV, solidus, 364.-367.

Roma

6. Probus, 276.-282.
Rv: VICTORIA GERM - trofej između dva zarobljenika; u egzergu R munja P
AE, antoninianus

7. Licinius pater, 308.-324.
Rv: SPQR OPTIMO PRINCIPI – legionarski orao između dvije zastave; u egzergu RP
AE, follis, 312.-313. (Foto)
8. Valentinianus I., 363.-375.
Rv: VOT V. MVLX X unutar lovorova vijenca u četiri reda; u egzergu RT
AR, siliqua, 364.-367.

Constantinopolis

9. Constantius II., 337.-361.
Rv: VOTIS/ XXX/ MVLXIS/ XXXX unutar lovorova vijenca u četiri reda; u egzergu C. Γ
AR, siliqua, 351.-355.
10. Constantinus I., 306.-337.
Rv: CONSTANTINI-ANA DAFNE – Viktorija sjedi na cipusu nalijevo okrenuta i drži palminu granu; ispred nje trofej, a do nogu joj kleči zarobljenik; lijevo u polju A, u egzergu CONS*
AE, follis, 328.-329. (Foto)

Sirmium

11. Constantius II., 337.-361.
Rv: VOTIS/ XXX/ MVLXIS/ XXXX unutar lovorova vijenca u četiri reda; u egzergu.SIRM.
AR, siliqua, 355.-361.
12. Constantius II., 337-361.
Rv: GLORIA- REI-PVBLICAE – personifikacije Rome i Konstantinopola sjede na tronu jedna prema drugoj okrenute, drže štit sa VOT/ XXX/ MVLX/ XXXX; Roma drži koplje a Konstantinopol skeptar i nogu na provi broda; u egzergu polumjesec s točkom SIRM. (točka)
AV, solidus, 351.-355.

Aquileia

13. Maximianus Herculius, 286.-305.
Rv: VIRTVS AVGG ET CAESS NN – Maksimijan u vojničkoj odori u galopu nadesno, drži štit i kopljem gura neprijatelja, dok drugi kleči na zemlji; u egzergu AQP
AE, follis, 305.-306.

Lugdunum

14. Iulianus Apostata, 360.-363.
Rv: SECVRITAS REI PVB – bik stoji *en face* glave nadesno, iznad dvije **, u egzergu LVGDOPFP
AE, 360.-363.

Mediolanum

15. Magnus Maximus, 383.-388.
Rv: VIRTVS RO-MANORVM - Roma sjedi
en face glave nalijevo, drži kuglu i obrnuto koplje;
u egzergu MDPS
AR, siliqua, 387.-388.

Cyzicus

16. Diocletianus, 284.-305.
Rv: GENIO POPV-LI ROMANI - Genije stoji
nalijevo okrenut, nag, na glavi modius, hlamida
preko lijevog ramena, drži pateru i rog obilja; u
egzergu Kε
AE, follis, 296.-296.

Viminacium

17. Gordianus III., 238.-244.
Rv: PMS COL VIM - personifikacija kolonije s
dijademom na glavi stoji *en face* između bika
lijevo i lava desno; u svakoj ruci drži zastavu
sa brojevima VII i IIII (personifikacije legija -
VII Claudia i IIII Flavia, stacioniranih u
gornjoj Meziji); u egzergu AN IIII
AE, cca 243.-244. (Foto)

Stobi

18. Iulia Domna, žena S. Severa
Rv: MVNI STOB - Nike u pokretu nalijevo, drži
vijenic i palminu granu
AE, do 217. (Foto)

Čim se na grudice samorodnih metala počinju utiskivati različiti znakovi-žigovi, to možemo smatrati prvim počecima službenog »kovanja« novca. Ti su znakovi jamčili čistoću metala, pa tako i njegovu vrijednost. To je bio prvi stupanj procesa stvaranja specijaliziranih kovničkih ustanova s potpuno razrađenom aparaturom. Sama organizacija, zajedno s administrativnim dijelom, bila je vrlo razgranata.

Posebno su bile značajne kovnice u Rimskom Carstvu. Uz najznačajniju u samom Rimu, *Roma*, prve se javljaju već za Augusta (npr. *Emerita*, *Colonia Nemausis*, *Caesaraugusta* i dr.). On emitira novce i na području Male Azije (*Ephesus*, *Pergamum*), Sirije (*Antiochia*) te u

Galiji Lyon (*Lugdunum*), i to u sva tri metala, ponajprije zlatne i srebrne, a potom brončane. Kako se carstvo širi, tako se i broj kovnica na njegovu području povećava. Najveći ih broj radi u III. i IV. st., kad ih ima najviše, tridesetak. Također, one s vremenom stavljaju na novce svoje signature, kratice svoga imena. Carevi, po potrebi, reformiraju rad kovnica i nominala pojedinih novčanih jedinica, a ako nema za njima potrebe, povremeno se kovnice i zatvaraju.

→ Roma

Od svih je kovnica najznačajnija ROMA (br. 6–8.). Njezini počeci sežu u doba republike, od poč. III. st.pr. Kr., kad emitira brončane ingote, potom *aes grave*. Od 211. pr.Kr. kuje denare, i kao najvažnija carska kovnica, radi od Augustove vladavine pa sve do pada Zapadnoga Rimskog Carstva, i to bez prekida, a koristi se njome i Bizant. Smještena je u hramu božice Junone Monete (*Iuno Moneta*) na Kapitoliju, a nakon velikog požara za cara Nerona premješta se na Celij. Posebno je aktivna u II. st. i prvoj polovici III. st., kad je gotovo jedina službena kovnica u carstvu. No, prve svoje oznake počinje stavljati tek od Gordijana III., kad radi u nekoliko oficina (*officina*, radionica, pogon).

Po dugotrajnosti rada i po mnogobrojnim emisijama vrlo kvalitetnih novaca te po prepoznatljivu stilu podjednako je značajna kovnica SISCIA (Sisak, br 1–5.). Važnosti grada i kovnice pridonio je njegov idealni geografski položaj u bogatoj provinciji Panoniji, u središnjem dijelu carstva. Od početka Rimljani taj grad svim silama pokušavaju osvojiti, što napokon polazi za rukom Augustu. Njegovu procvatu mnogo pridonosi Tiberije, a status kolonije dobiva za Flavijevaca, *Colonia Flavia Siscia*. On je glavni grad provincije, luka, raskrsnica mnogobrojnih putova i cesta, središte vojne uprave, trgovine, obrta, kulture, prepun građevi-

na koje ga karakteriziraju kao metropolu. Stoga i nije čudno da Galijen oko 262., za potrebe mnogobrojne vojske, ovdje otvara kovnicu. U početku su njene emisije stilski vrlo slične onima iz rimske kovnice, i to zato što u njoj rade posudeni majstori iz nje. No, istodobno obučava i svoje osoblje, s kojim postepeno razvija vlastiti stil visoke kvalitete i radi u sva tri materijala: zlatu, srebru i bakru. Već Galijen emitira, danas dosta rijetku, seriju s legendom SISCIA AVG. Za

← Siscia

Aurelijanove novčane reforme popunjena je kovničarima iz Mediolanuma i radi u 6-7 officina. Rjeda je, također, Probova emisija kvalitetnih antoninijana s legendom SISCIA PROBI AVG (br. 1) i prikazom personifikacije grada s dva riječna božanstva. On donekle mijenja dotadašnji čisti zapadni likovni stil donijevši obilježja istočnih kovnica. Za vremena I. i II. tetrarhije pretežno se kuje u zlatu i srebru, ali su značajne i emisije u bronci. Licinije I. uzima je za svoju glavnu kovnicu i bazu na graničnom području, a kuje samo zlato i bakar. Konstantin I. i njegova obitelj također se njome koriste. Jedino je neko vrijeme, oko 350., u vlasti uzurpatora Vetranija, koji odande emitira vrlo lijepe novce u sva tri metala. Radi uz kraće prekide i s različitim brojem officina, što se mijenja po potrebi (krajem IV. st. rade samo dvije), a mislilo se da se konačno zatvara potkraj IV. st. No, još se jednom obnavlja za Honorija od 408. do 423., ovaj put definitivno kao rimska kovnica. Posljednji se put aktivira, po stilskim obilježjima, kao istočnogotska kovnica u kojoj se kuje za kralja Teoderika (489.-526.) tremise (zlatnik vrijednosti 1/3 solidi).

Konstantin I. preseljava prijestolnicu carstva na Istok, proziva je po sebi Konstantinopolom i ondje otvara istoimenu kovnicu novca (br. 9-10), CONSTAN-

→ Constantinopolis

↑ Sirmium

TINOPOLIS 326. Ona radi, bez prekida, za trajanja carstva, nakon njegove podjele na Istočno i Zapadno, nakon pada Zapadnog i tijekom Bizantskoga carstva.

Pretpostavlja se da je još jedna kovnica u Panoniji, SIRMIIUM, radila kratko vrijeme već u drugoj polovici III. st., za vladavine Galijena, ali samo za lokalne potrebe. Sigurno je pak, da je prije Soluna Sirmij bio prijestolnica Konstantina I. i da je on ondje otvorio i kovnicu 324. (br. 11-12). Radi s nekoliko prekida, a poznato je da u jednom periodu za plaćanje većih iznosa kuje šipke od plemenitih metala, zlata i srebra, katkad s utisnutim likovima vladara. U drugoj polovici IV. st., za vladavine Valentinijana I. i Valenta, prestaje njena aktivnost. Kasnije pak radi kao istočnogotska i gepidska kovnica, poput Siscije.

→ Aquileia

Za Dioklecijana počinje s radom nekoliko kovnica, npr. AQUILEIA 294. (br. 13), koja, s jednim prekidom radi do poč. V. st. U isto je vrijeme obnovljena kao carska kovnica Alexandria, a otvorena Nicomedia, kamo je car preselio i svoju prijestolnicu. Slijede *Thessalonica* oko 300., gdje Galerije utemeljuje svoju rezidenciju.

Na maloazijskom prostoru radi još jedna kovnica, CYZICUS (br. 16), koju je za svoga boravka 268. otvo-

← Cyzicus

← Lugdunum

rio Klaudije II., a od Dioklecijanove novčane reforme neprekidno emitira novce još za istočnorimskog cara Leona I.

Na području Galije najznačajnija je kovnica LUGDUNUM (Lyon), u kojoj se kuju novci već od kraja I. st. prije Kr. za Augusta. Nakon prekida rada dolaskom s Domicijana na prijestolje zatvorena je sve do u III. st. Od sredine tog stoljeća ponovno je otvara Aurelijan potkraj 274. Još je u pogonu za Tacita, a nakon Dioklecijanove reforme kontinuirano emitira mnogobrojne emisije u zlatu, srebru i bronci sve do prvih desetljeća V. stoljeća. (br. 14).

Osim rimske na italskom području još je jedna plodna kovnica, MEDIOLANUM (Milano, br. 15), iz koje

← Mediolanum

↑ Viminacium

možda kreću prve emisije u III. st., od Trajana Decija. Sigurno je da je otvara Galijen 259., ali je već 273. zatvara Aurelijan, te nakon dužeg prekida nastavlja s radom od Konstancija II. do, povremeno, u V. stoljeću.

Uz carsko postoji i lokalno kovanje novca, na koje stječu pravo pojedini gradovi u svojim kovnicama. To su gradovi koji su dobili status municipija i kolonije, te neki od njih imaju taj privilegij. Sve su njihove emisije u bronci i, uz ime cara na aversu, nose ime grada ili provincije te ime magistrata pod kojim je novac kovan na reversu. Te kovnice rade tijekom II. i III. st., a zatvaraju se za vladavine careva Valerijana I. i Galijena.

Za Gordijana III. počinje s radom VIMINACIUM (br. 17), oko 239./40. (nakon emisija antoninijana Filipa I. i Pakacijana, protucara u Meziji i Panoniji), kad taj grad dobiva status kolonije i s tim je rangom stekao pravo kovanja lokalnoga bakrenog novca. Karakteristika je tih novaca da nose u egzergu (odsječku) oznake godina lokalne ere od I do XVI, jedino nedostaju novci sa oznakama X i XV, kada kovnica iz određenih razloga nije radila. Osim nekih posebnih izdanja prikazi na reversu su stalni. Prestaje s radom u prvoj polovici III. st., 257. za cara Galijena, koji istodobno njezino kovničko osoblje prebacuje u Köln (*Colonia Agrippinensis*), u Germaniji.

Drugo je takvo lokalno kovanje imao STOBI (br. 18), koji dobiva za Vespazijana municipalno pravo (*Municipium Stobensium*) i tada počinje emitirati svoje lokalne novce.

→ Stobi

BIZANTSKO CARSTVO

22. BIZANTSKI NOVAC

1. Leo I. (457.-474. g.), AE2, *Constantinopolis*
2. Zeno (474.-491. g.), AV, *tremissis, Constantinopolis*
(Foto)
3. Justinianus I. (526.-565.), AE, 30 *nummia*,
539./40. g., *Antiochia*
4. Justinianus I. (526.-565.), AE, 40 *nummia/follis*,
529./539., *Antiochia*
5. Justinianus I. (526.-565.), AE, 40 *nummia/follis*,
538./39., *Constantinopolis*
6. Justinianus I. (526.-565.), AV, *solidus*, 538.,
Constantinopolis (Foto)
7. Mauricius Tiberius (582.-602.), AE, 40
nummia/follis, 601./02, *Constantinopolis*
8. Phocas (602.-610.), AE, 20 *nummia/1/2 follis*,
603./04., *Antiochia*
9. Phocas (602.-610.), AE, 40 *nummia/follis*, 604./05.
Antiochia
10. Heraclius (610.-641.), AR, heksagram, 615.,
Constantinopolis
11. Constantinus V. Copronymus (741.-775.), AV,
solidus, nakon 751., *Syracusae*
12. Leo VI. (886.-912.), *follis, Constantinopolis*, AE
13. Basilius II. et Constantinus VIII. (976.-1025.), AE,
anonimni *follis*, 976.-c.1030./35., *Constantinopolis*
14. Constantinus IX. Monomachus (1042.-1055.),
AR, *milliaresion, Constantinopolis* (Foto)
15. Romanus III. Argyrus (1028.-1034.), AV, *nomisma*
histamenon, Constantinopolis, (Foto)
16. Manuel I. Comnenus (1143.-1180.), AE, *trachy*,
Constantinopolis
17. Andronicus I. Comnenus (1185.-1185.), AE,
trachy, Constantinopolis
18. Johannes VII. Palaeologus (1423.-1448.), AR,
Constantinopolis
19. Trapezuntsko carstvo: Manuel I.(1238.-1263.),
AR, *asper, Trapezunt*

→ Zeno

→ Justinianus I.

Dugovjeko Istočnorimsko, odnosno potonje, Bizantsko Carstvo stoljećima je vladalo tržištem naših krajeva, osobito priobalja. Nakon podjele carstva na Istočno i Zapadno gotovo i nema razlike između novčanih emisija jedne i druge polovice države, ali nakon pada Zapadnoga carstva (476. po Kr.), kovovi novca preživjelog Carstva kreću zasebnim tijekovima, obilježenim snažnim pečatom mistike kršćanskog Istoka. Uz cara ili caricu, koji su uvijek prikazani u ukrućenju veličanstvenosti s draguljima i biserjem krune, kacigom, plaštem, oklopom ili štitom, vidimo niz prikaza Krista, Bogorodice, Sv. Jurja ili Sv. Mihovila. Dok je carstvo bilo veliko i snažno, novac se u nepreglednim količinama kovao u mnogim kovnicama, od one u Saloni ili Tesaloniki, pa sve do Kartage u Sjevernoj Africi, od kojih je prva i najvažnija bila ona u Konstantinopolu. Označavale su se početnim slovima imena grada, te je tako, npr., CON značio Constantinopolis, a THEUP

→ Leo VI.

← Constantinus IX.
Monomachus

← Romanus III. Argyrus

Theupolis (Nicomedia). Tijekom VI. st. novac je nosio i godinu izdavanja. Često se slovima označavala i radionica u okviru kovnice. Kako se država sve više smanjivala i slabila, smanjivao se i broj kovnica, a na koncu se sveo na samu prijestolnicu. Carstvo je u optjecaju imalo brončani, posrebrnjeni, srebrni, i zlatni novac, te onaj iskovan od slitine (legure) zlata i srebra (elektron). Gotovo tisuću godina, dosegavši zamalo pad Carigrada 1453., bizantski je zlatni novac, *solidus* ili *nomisma histamenon*, uvijek iste težine i finoće zlata, bio najpouzdanije sredstvo plaćanja u Sredozemlju. U poznije vrijeme zlatnik, kao i druge nominale, dobiva neobični zdjelicaški oblik. Na nekim je kovovima Bogorodica (Blahernitissa) prikazana uokružena gradskim bedemima. Brončane i srebrne nominale bile su podložnije inflaciji. Rijetki sačuvani srebrnici posljednjih grčkih careva, iz kuće Paleologa, nose shematski nacrtane vladarske likove i površno su iskovani.

SREDNJI I NOVI VIJEK

23. KOPNENA HRVATSKA

1. Herceg Andrija (1196.-1204.), AR, denar-frizatik
2. Herceg Andrija (1196.-1204.), AR, denar (Foto)
3. Kralj Bela IV. (1235.-1270.), AR, denar, Zagreb
4. Kralj Bela IV. (1235.-1270.), AR, denar, Zagreb
5. Kralj Bela IV. (1235.-1270.), AR, obol, Zagreb (Foto)
6. Kralj Bela IV. (1235.-1270.), AR, denar, Zagreb
7. Kralj Stjepan V. (1270.-1272.), ban Joakim Pectari (1270.-1272.), AR, denar, Zagreb
8. Kralj Andrija (1290.-1301.), AR, bagatin, Zagreb (Foto)
9. Ban Nikola Banić/Banffy (1343.-1346.), AR, poludenar, Zagreb
10. Knezovi Pavao (+1312.) i Mladen II. (+1322.) Šubići, AR, groš (Foto)
11. Grof Nikola III. Zrinski (1488.-1534.), AR denar, 1526., Gvozdansko
12. Grof Nikola III. Zrinski (1488.-1534.), AR, groš-debeljak, Gvozdansko
13. Grof Nikola III. Zrinski (1488.-1534.), AR, forinta/ široki groš, Gvozdansko
14. Grof Nikola III. Zrinski (1488.-1534.), AR, talir, 1533., Gvozdansko
15. Grof Nikola III. Zrinski (1488.-1534.), AR, dvostruki talir, 1533., Gvozdansko (Foto)
16. Ban Josip barun Jelačić (1811.-1848.-1859.), 1 križar, 1849., Zagreb (Foto)

← Herceg Andrija

← Kralj Stjepan V.

Najstariji pisani izvor koji spominje kovnicu slavonskih srebrnih denara (*denarii banales*), u stručnoj literaturi prozvanih slavonskim banovcima, u Kraljevstvu Slavonije (nalazila se u Pakracu), datira se 1256. godinom. Tu su se, a i drugdje, kovali vrijedni i vrlo lijepo oblikovani srebrnici, najvjerojatnije od konca četrdesetih godina XIII. st., kad je zemlja iznova procvatila i oporavila se nakon krvave tatarske provale zle godine 1242. Prije toga su se u Slavoniji, po uzoru na štajerske, koruške i kranjske pfenige, kovali drugačiji, srebrnici, ponešto nepravilna oblika, zvani frizaškim pfenizima, za hercega Andrije (1196.-1204.), Bele (1220.-1226.), Kolomana (1226.-1235.) i nekolicine banova.

Oko 1260. kovnica je preseljena u Zagreb. Od tada »zagrebački denar« (*denarius zagrabiensis*, *denarius grebensis*, često radi svoga finog srebra zvan i »dobri denar zagrebački«, na hrvatskom pak »grički«) postaje uobičajenim nazivom za slavonski novac. Kovnica je bila vlasništvo kralja (*camera nostra de Zagreb*). Ona se spo-

← Knezovi Pavao i Mladen Šubić

↑ Graf Nikola III.
Žrinski

minje još 1405., premda se s kovanjem slavonskih banovaca prestaje za Ludovika I. Velikoga (1342.–1382.).

Slavonski su banovci (denari, poludenari i oboli) od početka do kraja imali gotovo isti tip, jedinstvenu, potpuno samostalnu, kreaciju u okvirima europske numizmatike srednjega vijeka: na licu je obično bio natpis »kraljev novac za Slavoniju« (MONETA REGIS P<ro> SCLAVONIA), a na sredini je kuna, slavonska grbovna životinja, u trku nalijevo, između dviju zvijezda ili ružica. Na naličju vidimo ugarski patrijarhalni križ s dvjema vodoravnim gredama, na dvjema stepenicama, gore je lijevo šesterokraka zvijezda, desno pak polumjesec (drugi oblik slavonskoga grba), a dolje dvije okrunjene glave, kralja s lijeve i kraljice s desne strane. Iako na prvi pogled svi slavonski srebrnici izledaju isto, razlikuju se po mnogobrojnim sitnim detaljima, npr. po tajnim znakovima, tzv. siglama, na reversu, lijevo i desno od križa, te sitnim kružićima ili ljiljanima smještenima u križištu. Po tim znakovima, najčešće inicijalima kralja ili bana, danas se banovci vremenski određuju s priličnom sigurnošću. Isprva, za arpadovskih vladara, oni su izrađivani s osobitom pomnjom, koja zadivljuje promatramo li takve srebrnike s pomoću najjačeg povećala. Tek za anžuvinskih vladara mar i umijeće rezača kalupa pomalo opadaju, a na posljednjim se banovcima natpis jedva može i pročitati. Kod hrvatskoga i ugarskog naroda omiljeli slavonski banovci zadržali su se u optjecaju još gotovo četrdeset godina nakon prestanka emitiranja, dakle do posljednje četvrti XIV. st.

← Ban Josip barun Jelačić

Potomak legendarnih Šubića, Nikola III. Zrinski (1488.–1534.), otac sjajnoga sigetskog branitelja, vlasnik bogatih rudnika srebra kod Gvozdanskog u Zagrebačkoj županiji, dobiva od dvojice hrvatskih kraljeva, Ludovika II. (1516.–1526.) iz jagelonske kuće i Ferdinanda I. (1527.–1564.) iz habsburške dinastije, dopuštenje da smije kovati srebrne pfenige. Tako je između 1521. i 1533. u Gvozdanskom djelovala kovnica, a o njezinu radu imamo iscrpne dokumente, koje je između 1529. i 1530. na njemačkom jeziku izdao kralj Ferdinand I.

Zrinski kuje ne samo denare nego i groševe i široke groševe sa svojim poprsjem na aversu te prekrasne velike talire s grbom ili kacigom na aversu, a sa starozavjetnim kraljem Davidom kako svira harfu i početnim stihovima 71. psalma (*»U Tebe se, Gospodine, uzdam...«*) na naličju. Kalupe za ove prekrasne talire rezao je vješt austrijski kovničar Sebastian Rieder, kojega je Ferdinand I. poslao u Gvozdansko svom prijatelju Nikoli Zrinskom. Njegovi su nam, naime, inicijali S-R sačuvani na naličju ovih remek-djela. Groševi i denari Zrinskoga uvijek su originali. Za razliku od njih mnogi taliri i groši-debeljaci daju naslutiti da su posrijedi kasnije, lijevane i cizelirane tvorevine.

Od velike su važnosti i bakreni križari, kakve je u Zagrebu dao kovati ban Josip Jelačić Bužimski 1849. S jedne strane nose grb Trojedne Kraljevine, te natpis JEDAN/ KRIŽAR/ 1849./ Z(agreb) na naličju. Kalupi, koje je izradio Joseph Bernsee, ubrzo su povučeni i čuvaju se u Beču.

24. DRŽAVE JUŽNIH SLAVENA U SREDNJEM VIJEKU

Bosna

1. Ban Stjepan Kotromanić (1322.-1353.), denar, AR
2. Ban Stjepan Kotromanić (1322.-1353.), denar, AR
3. Ban Tvrtko (1354.-1377.), denar, AR
4. Kralj Tvrtko II.Tvrtković
(1404.-1408., 1420.-1443.), denar, AR (Foto)
5. Kralj Tvrtko II.Tvrtković
(1404.-1408., 1420.-1443.), AR, groš, 1420.-1443.
6. Kralj Stjepan Tomaš (1443.-1461.), AR, denar
(Foto)
7. Kralj Stjepan Tomaš (1443.-1461.), AR, groš
8. Kralj Stjepan Tomaš (1443.-1461.), AR, poludenar
9. Kralj Stjepan Tomaš (1443.-1461.), AR, denar
10. Kralj Stjepan II.Tomašević (1461.-1463.), AR,
denar

Raška (Srbija)

11. Kralj Stefan Dragutin (1276.-1314.), AR, denar
12. Kralj Stefan Uroš I (1282.-1321.), AR, denar
(Foto)
13. Kralj Stefan Dušan (1331.-1346.), AR, denar
14. Car Stefan Dušan (1346.-1355.), AR, denar
15. Car Stefan Dušan (1346.-1355.), AR, denar (Foto)
16. Car Stefan Dušan (1346.-1355.), AR, denar (Foto)
17. Knez Lazar (1379.-1389.), AR, poludenar
18. Despot Đurađ Branković (1427.-1456.), AR, aspra
19. Despot Đurađ Branković (1427.-1456.), AR,
aspra, Smederevo
20. Despot Vuk Branković (1458.-1485.), AR,
poludenar

Bugarška

21. Car Ivan Aleksandar (1331.-1365.), AR, groš
22. Car Ivan Sracimir (?-1396.), Ar, groš
23. Car Ivan Šišman (1371.-1393.), AR, polugroš

Zeta

24. Đurađ I Balšić (oko 1360.), AR, poludenar

25. Đurađ II. Stracimirović (1385.-1403.), AR, denar

26. Balša III. (1403.-1421.), AR, denar (Foto)

← Kralj Stjepan Tomaš

← Kralj Stjepan Tomaš

Od južnoslavenskih vladara bosanski banovi počinju nešto kasnije izdavati novac. Prvi je bio Stjepan Kotromanić (1322.-1353.), a posljednji Stjepan Tomašević (1461.-1463.). Sav je bosanski srednjovjekovni novac od srebra, uz jednu iznimku, a to je zlatnik, četverostruki dukat Stjepana Tomaševića, što je jedinstven slučaj da vladar jedne južnoslavenske države kuje zlatnike. Spomenuti je zlatnik sačuvan u jednom jedinom primjerku. Bosanski kovovi pripadaju zapadnom krugu. Natpisi su na latinskom ili na hrvatskom jeziku. Vladari se na novcu pojavljuju rijetko, ban Stjepan Kotromanić i ban Tvrtko (stoji ili sjedi na prijestolju, okrenut licem, drži mač i križ ili žezlo). Također se javlja Krist, od svetaca dubrovački sv. Vlaho, sv. Grgur Nazijanski i sv. Grgur Papa, a od drugih motiva grb i kacija, te monogrami.

Početak srpskoga kovanja možemo potražiti u Rasu za vladanja kralja Radoslava (1228.-1234.), no redovito emitiranje novca nastavlja se za Uroša I. (1243.-1276.), po uzorima na mletačke groševe tipa matapan. S vremenom je Mletačkoj Republici to oponašanje njezina, u velikoj mjeri tražena, novca (s manjom težinom) dozlogrdilo, te je od 1282. nadalje počela s admi-

↑ Kralj Stjepan II. Tomašević

→ Kralj Stefan Dragutin

→ Kralj Stefan Dušan

nistrativnim zabranama optjecaja srpskog novca. Često se spominje i Dante Alighieri, koji u svojoj Božanstvenoj komediji, možda srpskog vladara Stefana Uroša II. optužuje zbog krivotvorenja mletačkog novca (*«...i onaj iz Raške, što slabo vidje novac Venecije»*). Poslije novac srpske srednjovjekovne države kreće svojim tokovima, osobito za Stefana Dušana kao kralja (1331.–1345.) i cara (1345.–1355.) – posebice su lijepi srebrnici s vladarem na konju ili oni na kojima je prikazan skupa s caricom Jelenom. Natpisi su i na ćirilici i na latinici. Nakon smrti cara Uroša V. povećava se broj velikaša koji kuje novac: knez Lazar, Vuk, Stefan Lazarević, Đurađ Branković, Andrija Gropa, Rig itd. Osobito je dobro uspio portret Lazara na sitnom srebrnom novcu, a neke njegove vrste nose i talijanske natpise. Potonji srpski novac katkad nosi i ime grada, odnosno kovnice.

Od južnoslavenskih naroda još i Bugari kuje vrlo lijep i neobičan novac. Sačuvan je srebrni i mjedeni novac sedmorice bugarskih careva, od Ivana Asena II.

→ Knez Lazar

← Car Ivan Aleksandar

← Balša III.

(1218.–1241.) do Ivana Šišmana (1371.–1393.). Isprva je na tim kovovima vidljiv snažan bizantski utjecaj, ali s vremenom rezanje kalupa postaje vrlo linearno i shematsko, a rezači kalupa mora da su dolazili sa Zapada. Natpisi na novcu ili su ćirilčki ili latinički. Česti su monogrami careva na aversu. Osim lika Krista ili cara, na novcu se pojavljuju i dvoglavi orao ili lav.

Tijekom XIV. st. u Zeti je vladala moćna obitelj Balšića koja je također imala pravo kovanja novca. Po nekim izvorima, Balšići su bili francuskog podrijetla, a mudrom politikom gajili su prijateljske odnose s pāpom, Mlećanima i Dubrovčanima, te su se tako duže uspjeli održati.

25. DUBROVAČKA REPUBLIKA

1. Folar, bakar, prije 1436. (Foto)
2. Folar, bakar, oko 1452.
3. Folar, bakar, 1546.-1551.
4. Groš (denar), oko 1348., AR (Foto)
5. Groš (denar), 1581.-1594., AR
6. Poljska, Sigismund III. (1587.-1632.),
u Dubrovniku krivotvoreni groš poljskoga grada
Rige, 1592., AR
7. Grošić (denarić), 1646., AR
8. Grošić (denarić), 1716., AR
9. Polugroš (poludenar, *mezzanino*), oko 1370.,
AR (Foto)
10. Soldo, 1731., bakar
11. Poludenarić (*mezzanino*), 1795., bakar
12. Perper, 1744., AR
13. Artiluk, 1627., AR (Foto)
14. Perper-debeljak, 1683., AR
15. Škuda, 1739., AR
16. Poluškuda, 1750., AR
17. Dukat, 1797., AR
18. Talir - stari vižlin, 1746., AR
19. Talir - novi vižlin, 1767., AR
20. Talir - novi vižlin, 1776., AR
21. Talir - libertina, 1794., AR
22. Talir sv. Vlaha - bradan, 1738., AR (Foto)

← Folar

← Groš

Posebno, vrlo važno, područje hrvatske numizmatike pripada radu kovnice Dubrovačke Republike, koja imade najduži kontinuitet, od oko 1300. sve do 1806., tj. ukinuća Republike za francuske okupacije. O radu dubrovačke kovnice znamo vrlo mnogo, o brojnim vrstama novca, njezinim kaluparima, nadzornicima, mjerama, količinama itd. Do 1706. kovao se srebrni i bakreni novac ručno, a otad strojem. Bakreni dubrovački novac bili su folari (neke od kalupa izradio je veliki renesansni medaljer Pavao Dubrovčanin u XV. st.), poludenari, soldi, a od srebra denari (groševi), poludenari (*mezzanini*), denarići (grošići), artiluci, perperi, poluperperi, škude, poluškude, dukati i nekoliko vrsta talira (tzv. bradani ili taliri sv. Vlaha, stari i novi vižlini, libertine), te polutaliri. Povremeno se, iznimno, od 1707. u Dubrovniku kuju i spomen-medalje. Na velikoj većini tih šarolikih nominala, kojima su s takvom lakoćom baratali naši preci, bio je prikazan zaštitnik grada sv. Vlaha u biskupskom ornatu. Dubrovačka je kovnica, poput mletačke, bila vrlo konzervativna i teš-

← Perper-debeljak

↑ Talir - stari vižlin

↑ Talir - libertina

ko se odlučivala na puštanje u optjecaj novih tipova novca. Dubrovački je novac opskrbljivao i cijelo zaleđe Republike, Bosnu, južnu Panoniju, te bio u većim količinama kao tribut slan u Carigrad i Malu Aziju. Na koncu su tanki srebrni grošići bušeni i prišivani na orijentalnu narodnu nošnju.

26. JADRANSKA HRVATSKA

Zadar

1. Mletačka vladavina, bagatin, 1491., bakar
2. Francuska okupacija, opsadni talir, 1813., AR
3. Francuska okupacija, dvostruki opsadni talir, 1813., AR

Šibenik

4. Mletačka vladavina, bagatin, 1485., bakar

Trogir

5. Mletačna vladavina, bagatin, 1492., bakar

Hvar

6. Mletačka vladavina, bagatin, 1493., bakar

Split

7. Autonomija, bagatin, kasno XIII. st., AR (Foto)
8. Autonomija, bagatin, sredina XIII. st., AR
9. Autonomija, bagatin, 1327.-1357., AR
10. Knez Hrvoje Vukčić-Hrvatinić (1403.-1413.), denar, AR
11. Knez Hrvoje Vukčić-Hrvatinić (1403.-1413.), groš, AR
12. Knez Hrvoje Vukčić-Hrvatinić (1403.-1413.), groš, AR, (Foto)
13. Mletačka vladavina, bagatin, 1497./1498., bakar

Kotor

14. Autonomija, foliar, prije 1388., bakar (Foto)
15. Car Dušan, groš, 1331.-1355., AR
16. Car Uroš, groš, 1355.-1371., AR
17. Kralj Ludovik I., groš, 1370./78., 1379/1382., AR
18. Kralj Ostoja, groš, 1404./1405., AR
19. Mletačka vladavina, foliar, 1370.-1382., bakar
20. Mletačka vladavina, Zuan Francesco da Canal, foliar, 1551./52., AR

21. Mletačka vladavina, Zuanne Loredan, foliar, 1551./52., AR
 22. Francuska okupacija, opsadni 1 franak, 1813., AR
 23. Francuska okupacija, opsadnih 5 franaka, 1813., AR

Mletačke Dalmacija i Albanija

24. Soldo, XVII.-XVIII. st., bakar
 25. *Gazzetta*, 1796. st., bakar
 26. 4 solda, 2. pol. XVII. st., AR
 27. 8 solda, 2. pol. XVII. st., AR
 28. *Liretta*, 2. pol. XVII. st., AR
 29. Dužd Alvise Mocenigo II. (1700.-1709.), AR, *mezzo leone*
 30. Dužd Alvise Mocenigo II. (1700.-1709.), *leone*, AR

→ Zadar, mletačka vladavina

↑ Kotor:
francuska okupacija

Split je prva poznata hrvatska kovnica novca na našoj obali. Ovdje se za splitske samostalnosti, već na polovici XIII. st., možda i prije, po uzoru na ugarski novac toga doba, proizvode sitni srebrnici sa slovom E unutar kružića (?Emericus), a poslije, potkraj istoga stoljeća, novčići s natpisom SPALATINVS i SPALATI-

← Šibenik, mletačka vladavina

← Trogir, mletačka vladavina

NO. Područje njihova optjecaja svelo se na neposrednu okolicu Splita i srednju Dalmaciju. Vrlo lijepe splitske groševe, denare i poludenare, s likom sv. Duje i vlastitim grbom, kuje znameniti vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić kao splitski knez (1403.–1413.). Nakon gubitka splitske autonomije mletačka uprava na prijelazu iz XV. u XVI. st. emitira bakrene bagatine. Slični bagatini – s jedne strane nosili su domaćeg sveca zaštitnika i lava sv. Marka s druge strane – postojali su i za neke druge dalmatinske gradove: Šibenik, Zadar, Trogir i Hvar. Nešto prije, za vladanja kralja Ludovika I., odnosno dalmatinskoga kneza Karla Dračkog (1372.–1376.), u Zadru su nastali bakreni bagatini i folari, a između 1410. i 1414. iskivali su se, danas osobito rijetki, srebrni soldī s natpisom *MONETA DALMATIE*. Za svoje je posjede u Dalmaciji i Albaniji Mletačka Republika emitirala posebni srebrni i bakreni novac, a najčešće su nominale sitniš zvan *gazzetta* i *liretta*.

I u Kotoru se kuje lokalni bakreni novac s likom sv. Tripuna, najprije za gradske samostalnosti tijekom

↑ Split, autonomija

→ Split, knez Hrvoje
Vukčić-Hrvatinić

XIII./XIV. st., a i poslije pod raznim vrhovnim gospodstvima, pa tako i od XIV. do XVII., st. dugotrajne mudre mletačke uprave. Među najljepše kotorske srebrnike ipak spadaju groši iskovanani za hrvatsko-ugarskih kraljeva Ludovika I Velikog (1370.-1382.) i Ladislava Dračkog (1392.-1405.) – za vladanja kralja, potonjeg cara Sigismunda (1405.-1423.) kovnica nije radila.

Jedan od najsajnijih kneževa svoga doba, Pavao Šubić, *Paulus, banus Chroatorum et totius Bosne dominus*, upušta se na početku XIV. st. u donekle nečist posao i na svom tvrdom Bribiru (možda i u Skradinu, gdje je često boravio) daje oponašati mletačke srebrne groševе (matapane). Na licu novca prikazan je neki svetac (po uzoru na sv. Marka), kako Šubiću predaje stijeg, dok se na naličju vidi Krist na prijestolju. Takvi su se groševi isprva kovali u ime Pavla Šubića i njegova brata Mladena I. (1302.-1304.), te potom njegova sina Mladena II. (1305.-1312.), a obojica su nosili naziv bana Bosne. Danas su groši Šubića prava numizmatička rijetkost.

U ovo područje numizmatike valja uvrstiti i opsadne srebrnike, kakve su kovali Francuzi, opsjednuti u Zadru i Kotoru 1813.

→ Kotor, kralj Ludovik I.

27. UGARSKA I MLECI

Novac Mletačke republike

1. Ljudevit I. Pobožni (814.-840.), denar, srebro (Foto)
2. Enrico III. (1039.-1056.), denar, srebro
3. Enrico Dandolo (1192.-1205.), *piccolo scodellato*, srebro
4. Pietro Gradenigo (1289.-1311.), *grosso*, srebro
5. Michele Morosini (1382.), *ducato*, zlato
6. Antonio Venier (1382.-1400.), *soldino*, srebro
7. Nicolo Tron (1471.-1473.), *trono* ili *lira*, srebro
8. Leonardo Loredan (1501.-1521.), *mocenigo*, srebro
9. Pasquale Cicogna (1585.-1595.), *»da sei soldi«*, srebro
10. Alvise Contarini (1676.-1684.), *scudo della croce*, srebro
11. Alvise Mocenigo (1722.-1732.), *osella*, zlato, 1727.
12. Pietro Grimani (1741.-1752.), *osella*, srebro, 1746.
13. Alvise Mocenigo IV. (1763.-1778.), *ducato*, srebro
14. Lodovico Manin (1789.-1797.), pola cekina, zlato

Novac Ugarske Kraljevine

15. Sv. Stjepan I. (997.-1038.), denar, srebro (Foto)
16. Salomon (1063.-1074.), denar, srebro
17. Bela III. (1172.-1196.), bakrenjak
18. Koloman (1095.-1116.), denar, srebro
19. Bela IV. (1235.-1270.), denar, srebro
20. Bela III. (1172.-1196.) - Bela IV. (1235.-1270.), brakteat, srebro, (Foto)
21. Karlo I. Robert (1307.-1342.), groš, srebro, 1334./1336.
22. Marija (1382.-1387.), zlatna forinta, Košice, 1385./1387.
23. Matija I. (1458.-1490.), srebro, Kremnica, groš, 1479.-1483.
24. Ludovik II. (1516.-1526.), medalja-talir, srebro, 1525., Kremnica

25. Ferdinand I. (1526.-1564.), talir, srebro, 1555., Kremnica
26. Matija II. (1508.-1619.), talir, srebro, 1611., Kremnica
27. Leopold I. (1657.-1705.), 15 krajeara, srebro, 1674., Požun
28. Ustanak (1703.-1711.), poltura, bakar, 1706., *Na gybanya*
29. Karlo III. (1711.-1740.), talir, srebro, 1715., Požun
30. Marija Terezija (1740.-1780.), poltura, bakar, 1763., Kremnica

→ Pietro Gradenigo

→ Nicolo Tron

Za povijest hrvatskih zemalja bitan je novac Mletačke Republike u priobalju, a ugarski u kopnenom dijelu. O novčanim prilikama svjedoče nam ne samo skupni i pojedinačni nalazi, nego i mnogobrojni zapisi, sačuvani u domaćim i stranim arhivima.

Nakon bizantskog novca u Dalmaciji, u optjecaj postupno dolaze sitni mletački srebrnici, za njima masivniji groševi, a s vremenom i zlatni dukati-cekini, te sve ostale srebrne i bakrene nominale. Mletačka kovnica stoljećima, sve do propasti Republike, uporno ponavlja oblike, mijenjaju se samo imena duždeva ili inicijali kovničara. Rijetke iznimke čine srebrnici s por-

↑ Alvisè Mocenigo

← Sv. Stjepan I.

tretom dužda Nikole Trona, a kreativnost mletačkih kalupara očituje se i na oselama, novcu-medaljama, kakve od XVI. st. dužd dariva patricijima jednom godišnje umjesto prije uobičajenih močvarnih ptica.

U Kraljevini Ugarskoj Sv. Stjepan I. prvi daje kovati srebrnike (br. 1), te već oni počinju prodirati u panonsku Hrvatsku. Rane ugarske kovove nalazimo u staroh-

← Bela III.

← Bela III.

→ Marija

rvatskim grobovima. Novac vladara dinastije Arpadovića (br. 1–20) vrlo je raznolik i likovno zanimljiv. Kovan je u vrlo mnogo vrsta, jer je u doba inflacije bio običaj stari dobri novac mijenjati za novi, laganiji i iskovan od lošijeg srebra. S Karlom I. Robertom na ugarsko i hrvatsko prijestolje dolazi Anžuvinska kuća, a to je i doba brojnih novčanih reformi. Karlo I. ujedno počinje s kovanjem ugarskih zlatnika, sličnih firentinskim florenima. Masivni srebrni taliri puštaju se u optjecaj za dinastije Jagelovića. Izdvajamo talir-medalju Ludovika II. s lijepim hrvatskim grbom (br. 24). Za Leopolda I. provode se pokusi kovanja pomoću valjka, te je novac skoro uvijek savinut.

Najveće ugarske kovnice djelovale su u Kremnici (*Kőrmöc Banyá, Kremnitz*) i u Nagy Banyi. S vremenom su se ustalili neki oblici novca, pa je tako na mnogim nominalama, sve do novijega doba, prikazan sv. Ladislav, a na drugima Bogorodica s Isusom, Patrona Hungariae.

MEDALJE

28. TALIJANSKE MEDALJE

XV. I XVI. ST.

1. Matteo de' Pasti (c.1420.-c.1467.): Isotta degli Atti (+1470.), žena Sigismonda Pandolfa Malateste, bronca, 1446.
2. Matteo de' Pasti (c.1420.-c.1467.); Timoteo Maffei iz Verone, nadbiskup dubrovački (1467.-1470.), bronca, oko 1446.
3. Papinska država: Pavao II. (1464.-1471.), pozlaćena bronca
4. Možda Niccolo Fiorentino (1430.-1514.): Giovanna Tornabuoni Albizzi (1430.-1514.), bronca
5. Možda Nicolò Spinelli: Giovanni P. de Papie, jednostrana medalja, bronca
6. Cristoforo Foppa il Caradosso (c.1445.-1527.): Gian Giacomo Trivulzio (1448.-1518.), maršal Francuske, bronca, 1499.
7. Nepoznati mletački medaljer: Marco Cornaro (+1524.), kardinal, bronca
8. Giovanni dal Cavino (1500.-1570.): Giovanni Cavino i Alessandro Bassiano, bronca
9. Pastorino di Giovan-Michele de' Pastorini (1508.-1592.); Bianca Medici Cappello (1548.-1587.), žena Francesca Medici, 1578., jednostrana medalja, pozlaćena bronca
10. Giovanni V. Melon: Alessandro Farnese (1520.-1579.), kardinal, bronca, 1575.

↑ Isotta degli Atti

Kovinski predmeti slični novcu jesu medalje lijevane ili kovane, jednostrane ili dvostrane. Plakete pak imaju četverouglast, a ne okrugao oblik.

Slične su kovanice postojale još u doba starih Grka, ali i u Rimskom Carstvu (medaljoni) s osobito lijepo izrađenim likom cara, no predstavljale su bilo znak odličja, bilo određenu vrijednost u plemenitoj kovini. Umjetnost medalje budi se još tijekom XIV. st. u Padovi (portreti vladajuće obitelji Carrara) i u Francuskoj (riznica vojvode od Berryja), ali najviše možemo zahvaliti velikom medaljeru Antoniju Pisanu, zvanom Pisanello (oko 1395.-1455.). On se na samom početku medaljerstva uspeo na najviši, nikad poslije dosegnut vrhunac.

Posebnu važnu skupinu medalja zagrebačke zbirke čine talijanske medalje, a među njima se ističu one iz doba renesanse. Odabrane su za stalnu izložbu ili zbog svoje ljepote, zbog portretiranih osoba, ili zbog istaknutog autora. Smatrali smo također važnim predstaviti pojedine škole i regije iz XV. i XVI. st., mletačku, firentinsku, rimsku.

Među najvećim medaljerima ističe se Matteo de' Pasti. Predstavljamo njegove dvije medalje: na jednoj možemo vidjeti lik Isotte (br. 1), žene riminskoga gospodara Sigismonda Malateste, a na drugoj crte lica učenoga Timoteja Veronjanina, poslije dubrovačkoga nadbiskupa (br. 2). Od povijesnih likova predstavljamo papu Pavla II., zname-

↑ Timoteo Maffei

nitoga graditelja Palazzo Venezia u Rimu (br. 3). Osobito je dobar portret bogate firentinske patricijke Giovane Tornabuoni Albizzi (br. 4). Zanimljiv je i mladi Giovanni de Papie, vjerojatno djelo Nikole Spinellija (br. 5). Tu je i portret vojškovođe Gan Giacomu Trivulzija (br. 6), na oštećenoj kovanoj, nekada kvadratnoj medalji. U živopisni svijet

↑ Gian Giacomo Trivulzio

↑ Marco Conaro

↑ Alessandro Farnese

Mletačke Republika prebacuju nas dvije manje medalje, na jednoj od kojih je dat lik kardinala Marka Cornara (br. 7), a na drugoj je dvostuki portret padovan-
skog medaljera Giovannija Cavina i njegova prijatelja Alessandra Bassiana (br. 8). Cavino je poznat kao oponašatelj rimskog brončanog novca, koji također snažno utječe na izgled reversa njegovih medalja. Istaknuti majstor bio je i Pastorino - njegov rad je pozlaćena medalja Bianče Medici Cappello, žene firentinskoga gospodara Francesca Medici (br. 9). Giovanni Melon izradio je poznatu medalju kardinala Alesandra Farnese, na naličju koje se vidi pročelje rimske crkve Il Gesu, dragulja graditeljstva XVI. st.

→ Alfonso Aragonski

29. STARIJA HRVATSKA MEDALJA

1. Giulio della Torre (oko 1480. - oko 1540.): Korčulanin Franjo Nigretić (1501.-1549.), pravnik, jednostrana medalja, bronca, 1527.
2. Pavao Dubrovčanin (oko 1420. - oko 1479.): Alfonso V. Aragonski, kralj Napulja (1394.-1458.), bronca, oko 1451., Napulj
3. Paolo Lonciars: Polaganje temelja nove crkve sv. Vlaha u Dubrovniku, bakar, 1707.
4. Anton Wideman (1724.-1702.): Prijenos moći sv. Stjepana iz Dubrovnika u Budim, srebro, 1771., Beč
5. Jean Pierre Droz (1746.-1823.) - Dominique Vivant Denon (1747.-1826.) i Nicholas Brenet (1770.-1846.): Napoleon I., osvojenje Dalmacije, srebro, 1806., Pariz
6. Luigi Manfredini (1771.-1840.): Splitska medalja maršalu Marmontu u povodu proširenja luke i gradnje ceste, srebro, 1807.
7. Nepoznati majstor: Sinjani francuskome liječniku Pierre Bouillerotu, kositar, 1811.
8. Carl Radnitzky (1818.-1901.): Zagrebačka biskupija postaje nadbiskupijom, srebro, 1853., Beč
9. Franjo Kares (1818.-1889.): Posjet hrvatskoga kraljevskog para Franje Josipa I. i Elizabete Hrvatskoj, bronca, 1869., Zagreb
10. Wilhelm Mayer i Franz Wilhelm: Otvorenje Hrvatskog sveučilišta Franje Josipa I., srebro, 1874., Stuttgart
11. Josip Radković (1860.-1924.): nagradna medalja na Jubilarnoj gospodarsko šumarskoj izložbi u Zagrebu, bronca, 1891., Zagreb

← Polaganje temelja
crkve Sv. Vlaha,
Dubrovnik, 1707.

← Prijenos moći
Sv. Stjepana, 1771.

Okvir pruža uvid u neke od znamenitih događaja u hrvatskoj prošlosti i podsjeća na nekolicinu velikih muževa. Tako je, npr., u XVI. st. jedan Korčulanin, Franjo Nigretić (br. 1), bio znamenitim pravnikom i tajnikom poljskoga kralja. Pavao Dubrovčanin (Paolo de Ragusio), uz Franju Vranjanina (Francesco Laurana), nesumnjivo spada među velika imena talijanske renesanse. Izradio je mali broj medalja, od kojih jedna prikazuje napuljskoga kralja Alfonsa (br. 2).

Prva dubrovačka spomen-medalja iskovana je u povodu polaganja temelja nove crkve sv. Vlaha god. 1707. (br. 3), a rad je jednog od rezbara kalupa tamošnje kovnice novca. Kad je republika sv. Vlaha carici Mariji Tereziji darovala moći ugarskoga svetog kralja Stjepana I., te su one prenesene u Budim 1771., u Beču je iskovana medalja u dvije veličine, s prikazom relikvijara (br. 4). Autor medalje, premda nije potpisan, bio je Anton Wideman.

Jedno od područja Napoleonove propagandne mašine koja je trebala slaviti njegove pobjede pokrivalo je medaljerstvo. Tu je djelovala cijela ekipa vrsnih umjetnika i surađivala pri izradbi pojedinih medalja. Tako

↑ Zagrebačka biskupija postaje nadbiskupijom, 1853.

↑ Posjet Franje Josipa I. i Elizabete Zagrebu, 1869.

su nastale i medalje iskovanе u povodu okupacije naših krajeva.

Jedna od izloženih ovjekovječuje osvojenje Dalmacije 1806., a druga se odnosi na proširenje splitske luke i gradnju ceste 1807. (tzv. Marmontova medalja). O dobrim stranama francuske okupacije govori i medalja koju su Sinjani dali izraditi u čast požrtvornog liječnika Pierrea Bouillerota (br. 7). Izložena medalja odjevak je originalnoga kalupa, također u zagrebačkoj zbirci.

Jedan od vrlo važnih događaja XIX. st. zbilo se kad je Zagrebačka biskupija postala nadbiskupijom 1853., a njezin biskup, veliki Juraj Haulik Varaljski, nadbiskupom i metropolitom. Taj događaj obilježen je medaljom vjestoga austrijskog medaljera Karla Radnitzkog (br. 8). Drugi takav događaj bio je ponovni osnutak

↑ Otvorenje sveučilišta
u Zagrebu, 1874.

sveučilišta u Zagrebu 1874. Tom je prigodom u Stuttgartu iskovana spomen-medalja u tri kovine (zlatu, srebru i bronci; br 10).

Osnivači medaljerstva u Zagrebu bili su Franjo Kares, rodom iz Brna, i domaći sin Josip Radković. Od starijeg majstora izložena je jedna od medalja iskovanih u povodu posjeta cara i kralja Franje Josipa I. i njegove prekrasne žene Elizabete Hrvatskoj 1869. (br. 9). Radković je autor vrlo brojnih medalja, spomenica i kolajni, među kojima smo izabrali nagradnu medalju jubilarne izložbe u Zagrebu 1891. (br. 11).

30. HRVATSKA MEDALJA 1895.–1900.

RUDOLF VALDEC

1. Crnogorski knez Nikola Petrović i kneginja Milena, jubilej 1910., jednostrana plaketa, srebro
2. Vojnički casino u Zagrebu, jednostrana plaketa, bronca, 1911.
3. Cesarski i kraljevski general Raimund Gerba (1849.–1918.), jednostrana plaketa, srebro, 1912.
4. »Narod za svoje nemoćnike«, jednostrana plaketa, srebro, 1916.

ROBERT FRANGEŠ–MIHANOVIĆ

5. Nagrada za napredno živinogojstvo (Bik), srebro, 1895/6.
6. Nagrada za uzorno vinogradarstvo, plaketa, bronca, 1900.
7. Četrdeset godina novinarskog i književnog rada dr. Izidora Kršnjavija, jednostrana plaketa, srebro, 1902.
8. Hrvatski seljaci (»Lukarice«), plaketa, bronca, 1909.

IVO KERDIĆ

9. Liječnik i numizmatičar dr. Adolf Möller, jednostrana plaketa, bronca, 1910.
10. Spomen-medalja grada Zagreba, bronca, 1912.
11. Vera Pija Pilar, jednostrana plaketa, bronca, 1906.
12. Ples Hrvata u Beču, jednostrana medalja, bronca, 1912.

MILA WOD

13. »Tuga«, jednostrana plaketa, bronca, 1912.-1919.

Nakon prvih skromnih koraka na polju medaljerstva u Hrvatskoj se javljaju najveća imena: Rudolf Valdec, Robert Frangeš-Mihanović i Ivo Kerdić. Kako su bečka secesija i francuski *art-nouveau* u mladosti svih tih autora odigrali odlučujuću ulogu, smatrali smo da ih, kao i nadarenu umjetnicu Milu Wod, upravo to razdoblje najbolje može predstaviti.

RUDOLF VALDEC

(Krapina, 1872.- Zagreb, 1929.)

Rudolf Valdec bio je učenikom poznate zagrebačke Obrtne škole, a poslije i bečke *Kunstgewerbeschule*. Studij je nastavio u Münchenu. Već 1895. god. vraća se u

Zagreb i do smrti je predavao kiparstvo i anatomiju na zagrebačkoj Likovnoj akademiji. Njegova su djela uvijek oduševljavala publiku, i u zemlji, i na brojnim izložbama u inozemstvu. Valdec je ponajprije kipar, a tek prigodice izrađuje plakete: između 1905. i 1923. god. napravio ih je trinaest. Njegove su plakete tehnološki savršene, reljef je suptilno plitak, a detalji minuciozno čisti.

ROBERT FRANGEŠ-MIHANOVIĆ

(Mitrovica, 1872.-Zagreb, 1940.)

Robert Frangeš-Mihanović školovanje je započeo na Obrtnoj školi u Zagrebu, a nastavio u Beču, umjetničkoj metropoli monarhije, na *Kunstgewerbeschule* i na Umjetničkoj akademiji. Oko 1900./01. boravio je u Parizu i susretao se s Rodinom, čija su djela izvršila osobit utjecaj na njega. U Parizu se upoznao i s cvatom medalje stila *Art nouveau*. Nakon povratka u Zagreb, između 1907. i 1940., predavao je kiparstvo na Likovnoj akademiji.

Frangeš-Mihanović zarana je počeo izlagati (od 1895.) i privlačiti pažnju suvremenika u Hrvatskoj i Europi uopće. Prve je nagrade za medaljerske radove dobio u Parizu 1900., a plaketa »Hrvatski seljaci« dobila je zlatnu nagradu, također u Parizu 1909. Isto je tako njegova plaketa »Europa« postala nagradnom plaketom Ugarskoga društva prijatelja medalje i plakete. Iako su medalje samo mali dio Frangešova opusa, nose sve odlike njegove velike skulpture i reljefa. Frangeš je nadasve izvrstan animalist. Poznate su nam njegove dvadesetičetiri medalje i plakete između 1895. i 1939. god., pune impresionističnog pristupa temi, a izražavaju snagu i pokret. Autorova je snaga upravo u prikazivanju hrvatskoga seljaka.

IVO KERDIĆ

(Davor, 1881.-Zagreb 1953.)

Ivo Kerdić uvrstio se među značajne umjetnike samo zahvaljujući svome velikom talentu i marljivosti. Školovao se u Zagrebu, Parizu i Beču. God. 1913. pozvao ga je njegov prijatelj Robert Frangeš-Mihanović u Zagreb da u Obrtnoj školi predaje tehnike graviranja i iskucavanja, a od 1923. do umirovljenja 1947. predaje na Likovnoj akademiji.

Kerdić je, za razliku od Valdeca i Frangeša, ponajprije medaljer, a kipove i reljefe izrađuje tek povremeno. Isto tako vrlo suvereno pravi predmete primijenjenog obrta: kaleže, satove, križeve, nakit i sl. Malo je koji majstor tako dobro poznao sve kiperske tehnike graviranja, iskucavanja, reduciranja, lijevanja, emajliranja itd. kao on. Teško bi itko uspio sastaviti potpun popis Kerdićevih medalja, spomenica i znački. Ima ih oko pet stotina, nastalih u pola stoljeća, od 1902. god. do umjetnikove smrti, a samo za života izlagao ih je na šezdesetak izložaba. Posljednja velika izložba Kerdićevih medalja održana je u Zagrebu, Osijeku i Berlinu 1980./81, te 1993. god. Kerdićevi medaljerski radovi svojevrsne su ilustracije povijesti, na kojima se mogu pronaći vrsni portreti gotovo svih osoba kulturnog i javnog života, a i rijetko je koji važni događaj ostao bez njegova spomena.

MILA WOD

(Budimpešta, 1888. – Zagreb, 1968.)

Mila Wod (zapravo Wodsedalek), udana Bernfest, od 1905. živi u Zagrebu. Između 1907. i 1912. god. bila je među prvim đacima Umjetničke akademije kod profesora Roberta Frangeša-Mihanovića i Rudolfa Valdeca. Živi i radi kao profesorica u Petrinji, Karlovcu i Zagrebu, a sudjeluje na mnogobrojnim izložbama, počevši od 1910. god. Autorica je više kipova, reljefa, nadgrobnih spomenika, a osobito se ističe radovima u crkvama. Radi u raznim materijalima, od livene bronce do terakote. Najpoznatije joj je djelo posmrtna maska kardinala Alojzija Stepinca.

Kao medaljerka zastupljena je sa šesnaestak medalja i plaketa, nastalih između 1912. i 1965. god. Neke su od njih ostale nereducirane, u sadri, a neke lijevane u bronci. Najstarija je plaketa Mile Wod »Tuga«, nastala oko 1912. god. Svojedobno je postigla veliku popularnost u Hrvatskoj i našla mjesto u mnogim građanskim kućama. Također pripada u ovu skupinu odabranih secesijskih autora medalja i plaketa.

NOVČANI SUSTAVI

Na području Grčke koristi se nekoliko novčanih sustava utemeljenih na različitim težinskim stopama, npr. fokejskoj, miletskoj, atičkoj, eubejskoj, korintskoj i još nekima.

1 talent = 60 mina = 6000 drahmi = 36000 obola
= 288000 halka

1 mina = 100 drahmi

1 drahma = 6 obola

1 obol = 8 brončanih halka

Osnovni sustav u Rimu u vrijeme republike:

u srebru:

denarius oznaka X (= 10 asa)

quinarius » V (= 5 asa)

sestertius » IIS (= 2 i 1/2 asa)

u bronci:

dupondius oznaka II (= 2 asa)

as » I

semis » S (= 1/2 asa)

triens (= 1/4 asa)

quadrans (= 1/3 asa)

sextans (= 1/6 asa)

uncia (= 1/12 asa)

semiuncia (= 1/2 uncije)

as - *semis* (semis, 6 uncija) - *triens* (triens, 4 uncije) - *quadrans* (kvadrans, 3 uncije) - *sextans* (sextans, 2 uncije) - *uncia* (uncija)

u zlatu:

oznaka VX = 60 asova

» XXXX = 40 asova

» XX = 20 asova

U doba carstva, do kraja II., stoljeća u uporabi je ovaj sustav:

1 aurej (*aureus*) = 25 denara (*denarius*) = 100 sestercija (*sestertius*) = 200 dupondija (*dupondius*) = 400 asova (*as*) = 800 semisa (*semis*) = 1600 kvadransa (*quadrans*)

Za razliku od republičkoga srebrnog sestercija, novčani sustav carstva uvodi pod istim imenom nominalu u bronci i mjedi (*orichalcum*):

1 sestercij (*sestertius*) = 2 dupondija (*dupondius*) = 4 asa

Početak III. st., ponajviše zbog inflacije, car Karakala (211–217) uvodi novi, isprva srebrni, novac, antoninijan (*antoninianus*) = 2 denara.

Dioklecijanova novčana reforma

294. uvodi novosti:

u srebru: *argenteus* = 50 prijašnjih denara

u bronci: *nummus* (5 numija = 1 prijašnji denar); *nummus* je poznatiji pod imenom *follis*, *folis*, vrećica napunjena određenim brojem novaca)

Novi novčani sustav u IV. stoljeću, 324., uvodi Konstantin I.:

1 solid (*solidus*) = 3 tremise (*tremissis*) = 15 teških (5,45 g) ili 18 lakih (5,54 g) miliarenzija (*miliarenis*) = 40 silikvi (*siliqua*) = oko 480 numija (*nummus*)

u zlatu:

1 solid (*solidus*) = 2 semise (*semissis*) =

3 tremise (*tremissis*)

u srebru:

1 miliarenza (*miliarensis*) = 40 silikvi (*siliqua*)

u bronci:

numij (*nummus*)

Potkraj IV. stoljeća:

1 solid (*solidus*) = 3 tremise (*tremissis*) = 15 teških, odnosno 18 lakih miliarenzijskih (*miliarensis*) = 60 silikvi (*siliqua*) = 1800 numija (*nummus*)

Od 318. do 348. u bronci se javlja centenional (*centenionalis*), a od 348. dvije nove nominale, veća, majorina (*maiorina*), i manja (AE 3), a od 379. još manja jedinica (AE 4).

ISBN 953-6789-07-8

9 789536 789078